tiszatáj

77. ÉVFOLYAM

2023.
szeptember

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Petőfi Kulturális Ügynökség
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
MOHAI ALETTA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: *tiszataj@tiszataj.hu*

Online változat: *tiszatajonline.hu*

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440
További információ: 06 80/444–444
Egyes szám ára: 980 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVII. évfolyam, 9. szám / 2023. szeptember

JOSEPH BOYDEN	Foggal született (*Illés Róbert* fordítása)	3
NAGY GERZSON	Meddig él egy anya	12
FENYVESI ORSOLYA	Jól van, menj csak; Inkább hagytam; Ima; Állt a lányával terhes anya	14
ACSAI ROLAND	Délután	16
FERENCZ HEDVIG	Csonttörés; Nem zuhannak le	17
SZÉNÁSI FERENC	Előszó egy fordításhoz	20
FRANCESCO PETRARCA	Hűs víz lágy, tiszta sodra (*Szénási Ferenc* fordítása)	21
TOM SCHULZ	Bischofswerdai haladás (*Tatár Sándor* fordításai)	24
SZENTMÁRTONI JÁNOS	Idegen csönd	28
MOLNÁR DÁVID	Lankákon	29

Az örök postakocsin *(Újabb utazások Krúdy szövegvilágaiban)*

BALOGH GYULA	Krúdy és az őrült múmia (Egy szó a szinkretizmusról)	31
BÜKY LÁSZLÓ	Egy Krúdy-novella szöveg(hang)szerelés (Utolsó szivar az Arabs Szürkénél)	40
FRIED ISTVÁN	Búcsú egy/a világtól (Krúdy Gyula *A kékszalag hőse* című regényét újraolvasva)	54

mérlegen

BERETI GÁBOR	Az irodalom ereje (Fenyvesi Orsolya: Mindig kezdetben)	77
CSIKÓS GRÉTA	Ádám tragédiája (Závada Pál: Apfelbaum. Nagyvárad, Berlin)	81
KOVÁCS FLÓRA	Arabeszk és átmenetiség (Bartha-Kovács Katalin Hét arabeszk. Watteau-olvasatok című könyvéről)	84

FÖRKÖLI GÁBOR — A táj pontos története (Radnóti Sándor: A táj keletkezéstörténetei: „Ők, akik nézték Hannibál hadát") 88

CSISZÁR MARTIN — Hommage à Heller (A Múlt és Jövő Heller Ágnes-köteteiről) 93

művészet

NÁTYI RÓBERT — „…régi barátságunk minden zökkenés nélkül halad tovább" (Széljegyzetek egy barátság margójára. Csáky József és Bánszky Sándor újonnan megtalált levelei alapján) 97

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ — Kedves Jánoki-Kis Viktória 103

Illusztrációk

KOVÁCS KITTI festményei a címlapon (Foetoplacetaris keringés II.), a 30. (Foetoplacetaris keringés III.), 53. (Intim szféra határán), 76. (Nyitottság), 96. oldalon (Palimszeszt megőrzés III.) és a belső borítón (Palimszeszt megőrzés I.).

Diákmelléklet 193.

ARATÓ LÁSZLÓ — Hullámvasút és dodzsem, avagy a János vitéz elevensége

„Petőfi dodzsemezik: elindul valamerre, azután másfele rántja a kormányt. A *János vitéz* eleje csupa ilyen dodzsemezés, a nekifutás irányával ellentétes irányú továbbhaladás. Először a déli napsütés (külső) tüzéről esik szó, de gyors váltás nyomán kiderül, inkább a szerelem (belső) tüze a fontos. Ezután elbeszélő által irányított tekintetünk elindul a virágok fele, de azután Jancsi szeme másfele visz tovább. Ja, akkor inkább a patakra nézünk? Nem, újabb fordulat: nem oda, hanem a szőke kislány karcsú termetére, gömbölyű keblére. Így lehet valami történés nélkül is dinamikus, nyelvileg mozgalmas."

JOSEPH BOYDEN

Foggal született[*]

A farkasom két hétig lógott a csereállomáson, mielőtt a Torontóból érkezett új tanár megvásárolta. Az én hosszú lábú Ordasom a csipkézett bal fülével. Egy helyi prémvadász ejtette el a csapdájával, aztán eladta Csereállomás Charlie-nak, aki megnyúzta, majd kirakta a falra a megfakult MasterCard plakát mellé. Több mint 250 dollárt kért érte.

A tanár alig egy hónapja van itt, karácsonykor küldte az Oktatásügyi Hivatal, hogy a rezervátumban élő gyerekeknek megtanítsa őfelsége angolját. Kapott egy kis házat meg egy parkát, szerintem magányos, mint én, és még sok tanulnivalója van. Nem tud semmit a motoros szánokról, a fegyverekről, a bozótosról, a sértésekről vagy arról, milyen veszélyes mások szemébe nézni. Látom rajta. Én talán megtaníthatnám rá. Keskeny arca van, magas és esetlen. Az én arcom kerek, és ugyanolyan jól vezetem a motoros szánt, mint Lucky Lachance.

A páratlan Lucky Lachance, a nagybátyám minden héten négy napot távol van. Tudja, hogy valami nem stimmel, mert mostanában amikor hazajön a munkából, ilyeneket mond: „Csak azért, mert Sue Born With A Tooth a neved, még nem kell az egész hátralévő életed ebben a kurva rezervátumban leélned." Az Ontario Northland vasúttársaságnál dolgozik, a Polar Bear Express mozdonyvezetője. A vonata Cochrane és Moosonee között közlekedik, nyáron főként turistákat, télen árut szállít szerte Észak-Ontarióban, egészen a James-öböl aljáig, ahol lakunk. A turisták szerint ez már a vadon, de Lucky Lachance a Hudson-öböl segglyukának hívja. Lucky francia-kanadai, és mocskos szája van. Anyám a húga, apám pedig valószínűleg halott. Apám hozta magával a nevemet valahonnan nyugatról: Born With A Tooth – Foggal Született. Elhozta a nevem erre a helyre a Blueboyok, Whiskeyjackek, Wapacheek és Netmakerek közé, de még itt is feltűnést kelt. Tizennyolc

[*] Joseph Boyden kanadai író, 1966-ban született. Első regénye, az I. világháború idején játszódó *Három nap az út (Three Day Road)* 2005-ben jelent meg, és számos rangos díjat nyert. Ezt követte a 2008-ban megjelent, napjainkban játszódó *A fenyőfák között (Through Black Spruce)* és a 2013-as *Az orenda (The Orenda),* amelyben egy jezsuita misszionárius látogat a huronok és az irokézek földjére a 17. század elején. A három regény laza trilógiát alkot, amelynek középpontjában az őslakos indiánok életmódja és annak eltűnése, átalakulása van. A *Foggal született* a szerző 2001-ben megjelent kötetének *(Born With A Tooth)* címadó novellája.

éve anyám megvarrta apám első öltönyét, tizenhét évvel ezelőtt pedig apám teherbe ejtette. Apámról csak annyit tudok, hogy tisztavérű krí volt, a Medve-klán tagja. Negyedikben megtanultam, hogy akiknek az ereiben francia és indián vér folyik, azok a meszticek. Mindig is úgy gondoltam, hogy ez duplán átlagossá tesz errefelé.

Lucky szerint hamarosan asszonnyá érek, ezért ha világot akarok látni, szerez nekem egy kibaszott vonatjegyet Cochrane-be. Azt mondja, ideje befejezni az álmodozást. „Ha nem tanulsz, ideje dolgozni." De én nem akarok elmenni Moose Factoryből. Nem tudok elképzelni még egy ilyen helyet, ahol nyáron csak kenuval, motorcsónakkal vagy vízitaxival lehet átkelni a szárazföldre, télen pedig hóekével kell utat vájni a jégen, hogy az autók közlekedni tudjanak rajta oda meg vissza. Anyám azt akarja, tanuljak meg varrni.

Csereállomás Charlie valószínűleg nem értette, miért téblábóltam olyan sokat a boltjában abban a két hétben, amíg a farkasom ott volt. Nem vettem semmit. Charlie ötvenéves, és nem zavarja, hogy ott vagyok, egyszer megmutogatta a pult üveglapja alá csúsztatott fényképeket az unokáiról, de láttam, hogy a felesége féltékeny rám, amiért mindennap odajárok ingyen kávéért és a férje cigijét szívni. Charlie felesége persze rájött, mit keresek ott, és tegnap eladta a tanárnak a farkasomat.

Tizennégy napon át minden reggel megjelentem, letopogtam a havat a csizmámról, és beengedtem egy adag hideg levegőt az ajtón. Próbáltam megtanulni, hogyan kell inni Charlie kávéját, és igyekeztem kihúzni belőle mindent, amit a farkasomról tud. Charlie valószínűleg rájött, hogy a farkas miatt járok oda, de soha nem nézett a szemembe – nem mintha máséba nézne. Ő odzsi-krí és túl udvarias. Nem beszél sokat, csak árulja a tejet, a kenyeret és a töltényeket a helyieknek, a prémeket és az indián kézműves termékeket pedig a nyári turistáknak.

De Charlie végül csak elkezdett beszélni, amikor látta, hogy nem tágítok.

– Belesétált az egyik csapdába. Jött az a hóvihar az öböl felől, és a vadász szerint két-három napig is fuldokolhatott, mielőtt újra ki tudott menni ellenőrizni a csapdáit. Még élt, amikor megtalálta, ezért golyót eresztett a fejébe.

Később még azt mondta:

– Ritka, hogy egy farkas átjön a szigetre, és ilyen sokáig marad. A vadász tavaly télen látta a nyomait a hóban. Meg idén is. Követte

egy ideje. Általában falkában szoktak átkelni a jégen, ha jávorszarvast üldöznek, de sosem maradnak hosszú ideig az emberek közelében.

Látni véltem a fekete fojtóhurok nyomát, amikor megsimogattam a bundáját. Már kezdett porosodni. A farkasom sovány volt, de bátor. Két éve télen gyakran eljött meglátogatni, majd a tavasz közeledtével eltűnt, hogy aztán újra visszatérjen, amikor beállt a fagy. Néztem, és megszerettem.

Még mindig nem jön álom a szememre, jár az agyam, és arra gondolok, hogy a farkas odakint vár rám. Nem sok oka lehet az embernek kimenni a sötétbe, amikor mínusz negyven fok van, és a fák pattognak a hidegtől. Eszembe jut az a téli éjszaka két éve.

Nem tudtam elaludni, ezért felvettem a parkámat meg a mukluk csizmámat, és sétálni indultam. Az a fajta hideg volt, amikor sajognak az ujjaim a kesztyűben, az orromban megfagy a nedvesség, a lábujjaim pedig fájnak, akárhány zoknit húzok. Céltalanul megindultam dél felé az úton, éreztem a szomszédok kályháiból felszálló füst szagát, láttam a kéményekből kicsapó szikrákat. Felnéztem a feketeségbe, a Marsot és a Vénuszt kerestem, a csillagokat, amelyek nem pislognak. Északi fényben reménykedtem. Hangtalanul akartam járni, mint az őseim, mert éreztem a jelenlétüket a sziklák mögött és a fenyőfák ágain, onnan figyeltek és ítélkeztek. De a lépteim csikorogtak a száraz havon, és olyan hangosan visszhangzottak a sapka alá rejtett fülemben, hogy idétlennek éreztem magam tőle. Ha az ősök itt voltak, biztosan elijesztettem őket.

Amikor elértem a Charles-sziget szélére, rágyújtottam, és az öblöt átszelő, jégbe vájt országutat néztem, amely Moosonee pislákoló fényeiig vezetett. Akkor találkoztam vele először. Meghallottam a mancsa lépteit a hóban, ezért levettem a sapkám, hogy jobban halljam. Lassan hazasétáltam, és közben éreztem a tekintetét a hátamban, de nem volt félelmetes, inkább olyan, mint amikor egy régi barát jön látogatóba. A fülem már fájt a hidegtől, de akkor sem vettem vissza a sapkámat, mert tudtam, hogy ott van. Hazáig követett, de nem mutatta meg magát, csak a következő éjjel. Akkor helyeztem ki a csalit. Lucky barátja kibelezett egy szarvast, én pedig elloptam némi belsőséget, és kiraktam a hátsó udvarban egy hóbuckára. Azon a második éjszakán az ablaknál vártam rá, már hajnali kettő is elmúlt. Akkor bukkant fel, mint valami kísértet vagy árny, lesoványodott teste hangtalanul osont, miközben idegesen szimatolt. Figyeltem, ahogy bevonszolja az ajándékomat a bokrok közé.

Charlie azt mondja, Michael a neve, és még csak két éve tanít. Lucky szerint egy városi faszszopó, és fogalma sincs, mi a lófaszt taníthatna bárkinek is. Követem a tanárt a csereállomásra, a kávézóba, a postára. Sosem vesz észre. Tanítás után megvárom, és követem, hogy megtudjam, hol lakik. Kapucniját felhajtva csoszog a hóban, és közben dudorászik.

Azt akarom, hogy észrevegyen, ezért felbátorodom, és akkor megyek át az úton, amikor ő, mellette lépkedek, vagy leülök mellé a Prémvadász étteremben, és rendelek egy kávét. Amikor rám néz, elkapom a tekintetem. Amikor rám mosolyog, elmegyek.

Három hónapba telt, már közeledett a jégzajlás azon az első télen, mire a farkasom végre megbízott bennem annyira, hogy ne tűnjön el a szemem elől, amikor kilépek a házból. Egész télen a nappali ablakából figyeltem, miután anya és Lucky már lefeküdtek. Eleinte próbáltam csirke- és haldarabokkal közelebb csalogatni. Leültem a hátsó lépcsőre, és kinyújtott kézzel várakoztam. De nem bújt elő az árnyékból. Ezért kör alakba rendeztem a húsdarabokat a földön, és visszamentem a leshelyemre, hogy az ablakból nézzem, amint keresztüloson az udvaron. Tudta, hogy ott vagyok, de nem nézett fel. Már nem volt olyan sovány és ijedős. Azon az éjjelen, amikor végre a kezemből evett, tudtam, hogy valami különleges történik.

Michael ma odajön hozzám a kávézóban, és megkérdezi, leülhet-e.

– Oké – felelem, mire helyet foglal velem szemben, és faggatni kezd.

– Miért nem látlak az iskolában? – kérdezi. Megvonom a vállam. Hamarosan úgyis rájön. A rezervátumban élő fiatalok többsége csak kilencedikig jut el. A kormány szerint addig kötelező iskolába járni. És a legtöbben nem is járnak tovább. Megkérdezi, hogy hívnak, én pedig azt felelem, hogy Sue Born With A Tooth. Hosszan néz a szemembe, mint aki sértegetni akar, de nem kérdezek rá, mert az udvariatlan lenne. Van egy kis szakálla, és a bőre nagyon fehér, a parkája kapucniján a prém keretbe foglalja az állkapcsát. Azt mondja, hogy szép a hosszú, fekete hajam, mire azt felelem, hogy mennem kell. Aprót hagyok az asztalon, és kisétálok a kávézóból.

– Kávézhatunk újra? – kérdezi, amikor utánam jön.

– Akár – felelem.

– Mikor? Holnap?

– Akár.

Aznap éjjel, amikor először megérintett, nem volt nálam hús, amivel megkínálhattam volna a farkast, csak csont és porcogó. De magányos volt, és én is. A gesztus számított, hogy éjszaka van, és hogy mindketten megszoktuk már egymást. Csupasz tenyeremen tartottam a csontot, és éreztem, hogy a nedvesség lüktető fájdalommá fagy az ujjaimon. Kisétáltam az udvar közepére. Az árnyékban állt, de lassan elindult felém, amikor kinyújtottam a kezem. Óvatosan búvt elő rejtekhelyéről, nyakán felállt a szőr. Nagyobbnak és gonosznak tűnt tőle, ahogy lépkedett felém, én összehúztam magam, és nyugodtan vártam, pedig belül majdnem felrobbantam. Két méterre tőlem megtorpant. Azt hittem, ennél közelebb nem merészkedik hozzám, de a tekintetemet továbbra is a lába elé szegeztem a hóra. Aztán még közelebb jött, míg az orra megérintette a kezemet. Hátrasunyta a füleit, és láttam, hogy a bal oldali meg van csipkézve, mintha leharapták vagy ellőtték volna a felét. Éreztem magamon a tekintetét, ezért én is ránéztem. Sárga szemek. Két szeptember végi telihold. Rám mosolygott fekete ajkával, kinyitotta a száját, és fehér fogai gyengéden elvették a csontot. Megfordult, és lassan visszaügetett a bozótos széléig, majd még egyszer rám nézett, mielőtt eltűnt.

Sokat tűnődtem azon, vajon merre járhat napközben, biztonságban van-e, vagy a látogatásai veszélybe sodorják. Meg akartam kérdezni Luckyt a szigeten csapdázó vadászokról. Kíváncsi voltam, tudnak-e róla. Soha senki nem tett említést farkasnyomokról a háza körül a friss reggeli hóban. De akkor is aggódtam érte.

Anyám olyan keveset beszél, hogy vannak Moose Factoryben, akik azt hiszik róla, hogy nem is tud beszélni. Otthonról dolgozik a varrógépével. Apró termetű és nagyon okos. Csillogó, fekete szeme elárulja.

– *C'est dommage.* Kár, hogy ilyen sok van benned apádból – mondja nekem. – Ő sem tudott aludni éjszakánként, mindig a szellemekkel akart táncolni.

Kíváncsi lennék, mennyit lát és mi mindent tud valójában. Néztem, ahogy varr órákon át, és hamarosan eljön a nap, amikor én is öltögetni fogok, de egyelőre mindenre elég az a néhány érme, amit Lucky pénzesüvegéből elveszek.

Michael majdnem mindennap elhív kávézni tanítás után, és egyre csak bámul a szemembe. Szólni akarok, hogy igazából egyáltalán nem szeretem a kávét, menjünk el inkább hozzá, és cigarettázzunk. Lucky meglátott minket, és otthon piszkál vele.

– Azzal a városi faszjankóval lóg. A vézna faszszopója azt hiszi, egyszerre döngethet meg egy francia meg egy indián sunát, mi? Biztos azt gondolja, hogy a meszticek szeretnek baszni. – Beszaladok a szobámba. De Lucky halkan bekopog, és bocsánatot kér. – A mesztic azt jelenti, hogy két szék közé kerültél, Sue.

Mindig elmondja, amit erről gondol. Emlékeztet rá, hogy az indiánok franciának tartanak, a fehérek pedig indiánnak. Én azonban nem érzem magam másnak, mint a többi fiatal a rezervátumban. Talán csak magányosabbnak. A legjobb barátnőmnek már férje és gyereke van, egy másik barátnőm pedig Thunder Baybe költözött. Ma este Lucky azt mondja, nem tud mindig itt lenni, hogy vigyázzon rám, de legyek óvatos a városi fiúkkal.

Michael valahol a házában tartja. Michael kályhája mellett akarok ülni, és nézni a farkasomat. Michael sokat beszél a kávézóban. Mesél Torontóról, a női polgármesterről, a Kanadai Nemzeti Kiállításról, a télen a hatalmas üvegépületek tövében fűtőrácsokon alvó emberekről. Mesél az öccséről és a szüleiről. Megkérdezi, átjöhetne-e hozzánk vacsorára. Azt mondja, tanulmányt ír Észak-Ontario őslakosairól. De hallom, ahogy Lucky odaszól neki: „Kérsz még krumplit, faszszopó?", és azt felelem, inkább elmegyek én hozzá.

Egy kis házban lakik a Ministik Roadon, a rezervátum határain kívül, csak egy deszkaburkolatú nappaliból meg egy konyhából áll az egész, szárított virág az asztalon, mellette fatüzelésű kályha. Segítek neki fát behordani, aztán a kabátunkat és a csizmánkat lerakjuk a kályha mellé. Vacsorát főz, zörög a tányérokkal terítés közben. Sokat beszél, sokat kérdezősködik rólam és Moose Factoryről. Elmondom neki, hogy apám tisztavérű krí volt, a Farkas-klán tagja. A vadont járta, és egy vadász fia volt. Hazudok, és azt mondom Michaelnek, hogy vadászat közben halt meg. Nem tudom, miért mondom ezt. Lenézek a padlóra, aztán körbe a falakra. Nem látom a farkasom.

Vacsora után a kanapén ülünk, zenét hallgatunk, sört iszunk.

– Nem vagy egy beszédes típus – mondja Michael. – Nincs semmi, amit tudni szeretnél rólam? – Közelebb hajol, és megfogja a kezem. Nyirkos a tenyere.

– Van barátnőd Torontóban? – kérdezem.

– Nincs – feleli. – Van egy nő, akit kedvelek, de… – Beléfojtom a szót egy csókkal.

Lucky dühös lenne, ha tudná, hogy egyedül vagyok Michaellel a házában. De Lucky ma éjjel a vonaton van, valahol a Soo közelében.

Mesélni akarok ennek a másikról. Hogy milyen közel kerültünk egymáshoz a második télen. Hogy éjjel szinte olyan barátságosan jött oda hozzám, mint egy kutya, elvette az ajándékot a kezemből, majd visszament a bozótosba, hogy megegye. Nem engedte, hogy megérintsem, nem akarta az ember szagát a bundáján. Mesélni akarok neki arról, amikor elindult a jégzajlás az öbölben, és már a motoros szánok sem jártak a sziget és a szárazföld között. Később járt, és egy darab szarvashúst nyújtottam felé. Odajött hozzám, de nem érdekelte a kezem. Helyette keményen a lábam közé dugta az orrát. Kiszagolta a vérem. Egy pillanatra éreztem a forró leheletét és a nyelvét a farmeremen.

Michael zavartan kihúzza a kanapéágyat.

– Ha tudtam volna, hogy ilyen körülmények között fogok élni, ideszállíttattam volna a futonomat – mondja.

Magához húz, és kigombolja az ingem. Tudni szeretném, mi az a futon, de hanyatt fekszem, és hagyom, hogy a farmerommal küszködjön.

Érzem a nyelvét és a leheletét a sötétben. Visszajött hozzám, harapdál, nyalogat, megkóstol. Feljebb csúszik, érzem a mellszőrzetét a hasamon, a mellemen. Kemény, ahogy belém hatol, ez nekem az első, válla keresztben a nyakamon. Villanásnyi fehér fájdalom a mosolya és sötét ajka. Szélesebbre tárja a combomat. A fülébe harapok, mire felvonyít, aztán érzem, ahogy elmegy bennem.

Michael motyog álmában, ezért halkan felkelek, és felöltözöm. Kialudt a tűz, látom a leheletem, ezért kinyitom a kályha nyikorgó ajtaját, és megrakom fával. Kilépek a házból, és az Ankerite Roadon indulok haza, hallgatom, ahogy a csizmám ropog a hóban, a fák pedig nyögnek a hidegtől. Olyan sötét és üres az éjszaka, mintha minden halott volna.

Egyre hosszabbra nyúlnak a nappalok. Michaellel már nem nagyon járunk kávézni. Szájára vett minket a város, nem értik, hogy a tanár miért tölt annyi időt egy tizenhét éves félvér lánnyal. Michael összefutott Luckyval, és azt hitte, hogy egy szakállas favágó, aki azért jött, hogy feldarabolja. Lucky szerint nem mondott neki semmit. Csak nézett. Amikor legközelebb mégis beülünk egy kávéra, a tanár már nem

néz a szemembe, csak motyog a kávéjába, és bámul ki az ablakon, aztán megpuszil, és távozik. El akartam mondani neki, hogy ő volt az első, de már nem tudom.

A napsütéstől latyakossá válik a jégbe vájt országút, veszélyes rámenni. Csak egyszer kérdeztem rá Michaelnél a farkasomra, nem sokkal ezelőtt. Próbáltam úgy tenni, mintha lényegtelen lenne, de a hangom görcsösen csikorgott.

– Az a sérült prém? – kérdezett vissza. – Elküldtem légipostával annak a nőismerősömnek Torontóba. Imádja az északi cuccokat.

Próbálok nem gondolni többé a farkasomra, akit elküldtek annak a nőnek a házába.

Michael felhív. Ma volt az év első, tavaszköszöntő motoros kenuversenye Moose Factory és Moosonee között. Megkérdezi, találkozhatunk-e a szokott helyen.

– Elmegyek, vissza Torontóba – mondja, miközben kifelé bámulok az ablakon a folyóra és a vízitaxi mólóján álló emberekre. Hamarosan rügyeznek a fák. Rágyújt.

– Úgy volt, hogy megújítom a szerződésem, és maradok nyárra. De el kell intéznem egy-két dolgot a városban. – Elmosolyodik. Lezser, nemtörődöm mosoly. – Amúgy is azt hallottam, hogy tavasszal meg lehet bolondulni a fekete legyektől. De ne aggódj. Majd írok. Egyszer talán meglátogathatnál.

Mindig túl sokat beszél. Rágyújtok, és a szemébe nézek. Egy pillanatig állja a tekintetem, aztán lesüti a szemét, és a cigisdobozát babrálja. Addig bámulok rá, míg végül feláll, és elmegy.

Az utolsó éjjel, amikor néhány hónappal ezelőtt meglátogatott, a farkasom érzett valami baljóst a levegőben. Ideges volt, sárga szemében szomorúság. Fáradt voltam, nem akaródzott kibújnom a meleg ágyból. De tudtam, hogy ott van, és a fák árnyékából nézi az ablakom. Tudtam, hogy találkozni akar velem. Nem tudtam ennivalót kínálni neki, ezért tejet öntöttem egy tálba, és kivittem. Odalopakodott hozzám, majd hátranézett a válla fölött. Megszagolta a tálat, de hagyta megfagyni benne a tejet. Kíváncsi voltam, mit csinálhatott egész nap – vajon nyulat üldözött, vagy menekült az ellenségei elől? Nem voltam teljesen ébren, szórakozottan kinyújtottam a kezem, hogy megvakarjam sebesült fülét. Ujjaimmal beletúrtam a szőrébe, és megvakartam a nyakát. Éppen rádöbbentem, mit is csinálok, amikor a kezem után kapott,

majd elsétált, engem nézve közben a válla fölött, amíg el nem tűnt a sötétben. Magával vitte a szagom.

Nem szeretem már a kávét, mégis elmegyek minden nap a kávézóba, hogy megigyak egy csészével. Amikor Michael elment, Lucky azt mondta, hogy a városi faszfej félt, hogy lerágják a pöcsét a fekete legyek, ha tovább marad.

Egyre nagyobb a hasam, ezért igyekszem nem dohányozni, de rászoktam. Nemsokára anya és Lucky is észreveszi. Nem fognak örülni. Hamarosan el kell mondanom nekik.

Amikor elérkezik, a fájdalom olyan lesz, mint aznap éjjel vele, csak rosszabb. Széttárom majd a lábam, és ordítva, átkozódva vonyítok. Aztán a bába hátrahőköl, egyszerre sír és imádkozik. Szürkés szőr borítja a kisbabám fejét, ahogy erre a világra jön. Kivillantja fehér fogait, és elrágja a köldökzsinórt. Sárga szemével rám néz, fekete ajka mosolyra húzódik. Aztán berohan a bozótosba, és átkel a jégbe vájt országúton.

Fordította: ILLÉS RÓBERT

NAGY GERZSON

Meddig él egy anya

Apátok fiatalon halt meg, ezt mondja mindig anyám. Unásig
ismételgeti. Mi az, hogy fiatalon?
Negyvenkét éves volt, annyi, mint a bátyám most. Vagy
negyvenhárom. Az nem fiatal. Én is mindjárt
negyvenkettő vagyok.
Apátok, apátok, apátok,
ha sokszor mondom a szót egymás után, elveszíti a jelentését.
Apátok, apátok. Olyan lesz, mint egy
idegen szó egy idegen nyelven.

Tizenöt év, vagy húsz, esetleg huszonöt
év múlva, mindenesetre amikor anyám már biztosan
nem él, de én még élek,
megkér majd valaki,
hogy meséljek róla, anyámról,
és én képtelen leszek.

Ha rá gondolok,
a reggelek jutnak eszembe,
a nyári és téli reggelek,
a reggel szimplán, ahogy a nap felkel.

Ha anyámra gondolok, arra gondolok,
hol van a határ a hazugság és az elhallgatás
között. Hol van, mi az a határ és ki rajzolja fel.
Arra gondolok, hány szilvásgombócot kell
meggyúrni, tölteni, kifőzni
három felnőtt férfinak, vagy szilvalekvárost,
a szilvását a bátyám nem szereti,
és ki a felnőtt férfi, hány évesen lesz
valakiből felnőtt, és férfi, és ki számít
férfinak anyám szerint.

Amikor anyámra gondolok, nem gondolok senki másra,
elfelejtett, nem létező szerelmekre, elképzelt más
anyákra, mindenki más anyát képzel
magának, mást, mint a sajátja, mást, mint
az enyém. Meddig él egy anya?

Ha anyámra gondolok, nem fúj hideg szél
a Duna felől, nem látom a város felett a zöld
kupolákat, pedig arrafelé nézek,
ahol lenni szoktak.

Ha anyámra gondolok, nem gondolok
magamra, de magamat látom, a dühkitöréseimet,
a szégyent, a feladást.
Nem a virágtalan rétre gondolok,
ahol a kezemet fogta, a kiégett
fűre, a belógó száraz ágakra
az ösvényen, az időre
gondolok, a kizárólagos időre, amit velem töltött,
amit vele töltöttem,
az idő lehetséges mérésére, a percek számolgatására.
Anyámra gondolok, és nem tudom leírni
a külsejét, nem tudom leírni anyámat.

Mire ennek a végére érek, remegek a dühtől.
A falhoz vágnám a poharat, bármit, ami a kezem
ügyébe kerül, de még tudom türtőztetni magam,
még tudom, hogy utána megbánnám,
fojtogatna a szégyen,
szedegetném a padlón szétszóródott üvegszilánkot,
és anyám mosolyogna, nem megvetéssel,
együttérzést színlelve, hanem őszintén, és ez volna
a legrosszabb.
Az utcára menekülök ilyenkor, elindulok
a hegy felé, erős tempóban, a lépcsőkön futva,
kihajtom magam, egészen addig,
amíg érzem,
hogy elpárolog belőlem a düh, a fejem kitisztul, és nem
gondolok többé anyámra a következő találkozásunkig.

FENYVESI ORSOLYA

Jól van, menj csak

Ez a fa azóta növekedik, hogy megjöttél. Pedig nem is vártalak. Szinte látni, ahogy az ujjacskái karokká dagadnak. Levelekkel halmozna el. És minden erőlködés nélkül virágot hoz, látom, és neked adja. Csoda ez a fa, no nézd csak! Ha maradsz még egy napot, megterem. Persze, neked már megvan a magad élete, jobb dolgod is van, mint ide járkálni, de ha ilyen csinos kis fácskák nődögélnek itt! Amikor jössz. Pedig néztem, simogattam én is eleget…. Hát én aztán hiába simogattam. Maradj! Kenyér van elég, végre kialszod magad. Mennél vissza, mi? Dolgod van… Miattam ne maradj. Azért milyen vékony ennek a fának a törzse, lánykoromban volt ilyen vékony a derekam. Mostanában megint. Mi lesz a fával holnapra? Lombja máris tágastalan lég. Vége a vadonnak, meglásd, te magad vagy.

Inkább hagytam

Engem kétszer hímzett terítőre az anyám. Először visszafejtett, majd ugyanúgy, öltésről öltésre, de ezúttal már tetszett neki. Előtte még duzzogott egy sort, szar az egész! Nem ért ő semmihez. Aztán mégis megtetszettek neki a tökéletesnek távolról sem nevezhető öltések, egészen beleélte magát, hogy így is jó leszek, legalábbis különleges. Egyedi. Mégis az övé. Akkor már lélegezhettem. De úgy lélegeztem, mint egy szerfelett szövet, mint a távolba gondolt halak, mint az övé, mint a tiéd, gyakran akár egy fenséges óra. De sosem önállóan. Mert halálra rémült, és megszaggatta a védtelen egeket, amikor mégis akadozva vettem lélegzetet. Inkább hagytam, hogy szeressen.

Ima

Te szentséges, vértelen Úristen, kötetlen hártya, engedj, engedj a láthatatlan világba, bontsd vissza gondolataimat szent alaprajzoddá, zárd be testem mozgadalmas valóságát egy más mozdulatlanságba, szívd fel a szöveteket elbizonytalanító nedveket, hagyd, hogy fogamról hullámvér peregjen, neuronjaim mint villanylepte csótányok, szerte szaladjanak, húsom hús legyen végre, nem szentségek izomzata, engedd fejem elgurulni, engedd kezem feléd hullni, ha nagyon fájna, üss szívemre, és kérlek, add, hogy a lányom rögtön elfelejtsen, add, hogy a szeretet ne maradjon más, fenyegető árnyad, és add oda, add vissza, amit utoljára láttam.

Állt a lányával terhes anya

És ha Istennek lánya született volna? Vajon ő is lefolyt volna a keresztről? Hívták volna tova anyja könnyei? Kezdjük ott, hogy azt gyanítom, neki Isten már jó előre megmondta volna, mi fog történni. Hogy elveszejti, másokért cserébe. Neki megjelent volna szakállas öreg bácsiként, és üveggolyóztak volna, önfeledten. Az egyik ilyen alkalom során állt volna elő a tervvel, a legnagyobb természetességgel. Aztán fogalmam sincs, hogyan alakult volna, hogy eljut a keresztrefeszítésig, mert nőnek még ez is problémás lehetett akkoriban, de ő biztosan kiharcolta volna magának. Az emberek pedig könnyebben vették volna az áldozatot, *aludj már, próbálj végre megnyugodni*, dalolnánk egy határozottabb Bach nevében. Nem azt kiabálta volna, „Én Istenem, miért hagytál el engem?", hanem, hogy „Sajnálom, anya!" Mária meg ott sündörgött volna a kereszt tövében bosszúsan, és miután lánya kiszenvedett, csak üvöltött volna, holmi keserves siratás helyett. A katonák hurcolták volna el. Igen, Máriával akadtak volna gondok bőven.

ACSAI ROLAND

Délután

Újra sül pogácsa sütőben, érzem.
Kinti hűvösség be se juthat ablak
túlfeléről. Két gyerek alszik, délu-
tán van a földön.

Délutáni gerle a délutáni
csendes ég előtt repül el magában,
délutáni árnya utána húzva,
mintha fonálon.

FERENCZ HEDVIG

Csonttörés

Vékonyak, látni lehet a csontjaikat, magabiztosan járnak, és félnek. A férfiak, akikre vágyom, beszélnek és hallgatnak, de sosem jó sorrendben, növényeket gondoznak, és bekötik a hajukat.

Ez is, megállt a bolt előtt, pont olyan volt, mint ők. Rám nézett, de anyám azt mondaná, kölcsönösen bevonzottuk egymást, mert csak bevonzani tudjuk a másikat, megérkezik, aztán nincs mit tenni. Én még szívtam a cigimet, ő is rágyújtott. Nagy volt a szél, sokat forgolódott a gyújtóval. Ha most odavinném neki a már teli szatyromat, holnap felhívna, hogy mikor láthat még. Járnánk, pár napig – csupán addig, amíg elég az az élelem.

Vágta a bőrömet a szatyor, kézben kellett volna megfogni a tejet, túlságosan húzott lefelé. Rezgett a telefon a zsebemben, anyámnak azt mondtam, épp fizetek, visszahívom. Hagytam a rezgést, néztem a férfit, átlátszott a vállcsontja a pólón, éreztem, milyen lenne megölelni. A hajam beszorulna a vékony karjai alá, közben azon gondolkodnék, anyám hányszor csalódott a férfiakban, és én hányszor fogok még, mert hát *a világ rossz és igazságtalan, fiam*.

Sokáig szívta, nem siette el. Biztos nincs listája a vásárláshoz, erre gondoltam. Rám nézett magabiztosan, aztán mégis elfordította a fejét, mint aki félelemből kiveti magából a világot. Ha beszélgetnénk, azt mondaná, ő ilyen típus, ő megfőzi, ő elmossa, ő megvéd és hagy magam is lenni, mikor kell. Bólintanék, és hallgatnám a történetet, ahol a lány átment hozzá és kitakarított, mert szereti ezt csinálni. Ő nevetne, *milyen kényszeres*, ő addig csak feküdt, én mikor megyek át. Azt válaszolnám, hogy ez nem pár, hanem egy anya, és hogy az én anyámmal meg pont ez a baj. Mély és veszélyes akarattal szeretné örökké elrendezni a dolgaimat. Erre ez azt mondaná, hogy a sztorijaimnak nincs csattanója, csak úgy vannak, én meg megmondanám, hogy a szövegeim is ilyenek, és sajnálom.

Lassan fújtam ki a füstöt, mint a francia filmekben, mellé undorítóan hunyorgattam, mint egy balkán nő papucsban a blokk előtt. Ez a finom féktelenség lehet az, ami itt tart, akkor is, ha csíp a szél, és ha ezek a félelmükkel hintáztatnak. Lengek súlytalan a pontok között, ahol akarnak, és ahol megfutamodnak. Nem vagyok elég féktelen,

hogy eltaszítsam magamtól ezeket a csontos testeket, amelyek rendszertelenül döntenek, és túl finom vagyok, hogy eltörjem és újra összerakjam őket.

Erősödött a szél, alig tudtuk szívni a cigit, folyamatosan kialudt. Fájtak az ujjaim, örökre úgy maradnak, ahogy ezt a szatyrot tartották. Ennek a férfinak talán nincs bevásárlólistája, de semmi köze a gondolataimhoz, csak beraktam őket a fejébe, pár másikéból. Mégsem szeretném, ha rám nézne, erre jutottam ezen az utcasarkon, ünnepnapon, az egyetlen nonstop előtt.

Nem zuhannak le

Fél óra telhetett el, mióta a férfi beszólt a kapun. Lihegett, hangosan beszélt, bal kézzel kapaszkodott a kerítésbe, úgy húzta feljebb magát. A nő ismerte, illetve nem, csak tudta, ki az, pontosabban, kinek a gyereke. Körbejárta a falut, minden kapun bekiáltott. A német katonák elkezdtek kivonulni, igazából menekülnek, hangsúlyozta a férfi, s ezt úgy oldják meg, hogy elzárják maguk mögött az utat. A híd robbanni fog, így mondta, hadarta. El kell menni, túl közel vannak. Még a végén a házat is leli valami.

A nő átdobta a vállán a tarisznyát, úgy pakolta. Bizony, a híd itt van, hát náluk is a kert végében folyik el a patak. Kapkodva begyúrta az iratokat, pár szelet kenyeret, kevés lejt. Közben a szoba felé lesett. A nagyobbik kislány a húgán igazította a pulóvert, majd a cipőjéhez hajolt, de a mozdulat közben rájött: nem tudja bekötni, még nem tanulta meg. A nő gyorsan odalépett, bekötötte, majd utoljára végigjárta a házat. Mire visszajönnek lehet, hogy már nem ilyen lesz, nem lesz, vagy csak félig, a légnyomás átformálja. Sorra nyitotta ki az ablakokat, a szobaajtókat is kitámasztotta.

A nagyszülők háza néhány utcával feljebb, majdnem a temetővel szemben állt. A lány nézte, ahogy anyja bezárja a kaput, legalább azt hagyja tisztességesen, közben ezt is elmondta. A szél visszafele sodorta őket, jobban szorították egymás kezét, a kislány a húgát is erősebben húzta maga felé. Arra gondolt, ha akkorákat lép, mint az anyja, a gyorsasága is olyan nagy lesz. Ehelyett csak a ritmus bomlott meg

közöttük, a három test nem egyszerre emelkedett fel és vissza, a kezek jobban szorultak egymáshoz, a tempó nem nőtt. A nő lassított, tovább biztatta a lányokat, közben eszébe jutott a csukott konyhaablak. Az úgy maradt.

Félúton jártak, mikor hallották a robbanást. A nő lenyomta a gyerekeket a földre, föléjük kucorodott. Pontosan úgy fogta át őket felülről, mint egy kotló, erre gondolt a nagyobbik kislány. Lassan emelte meg a fejét, a tekintetét kibújtatta anya karja mellett. A kapu aljából, a földön fekve is látta, ahogy lent, a falu alsó részén gerendák repülnek a magasba. Hatalmas köröket tettek a levegőben, átfordultak, nem ütköztek össze, elszálltak egymás mellett. De azt nem lehetett látni, hogy lezuhannának. Nem engedte, hogy anyja a szemei elé húzza a kezét. Sosem nézett ilyen félelemmel semmit, ami ennyire különösen szép, erre gondolt.

SZÉNÁSI FERENC

Előszó egy fordításhoz

Petrarca híres versének, a *Chiare fresche dolci acque*-nak legismertebb magyar fordítása a költő 1967-ben megjelent *Daloskönyvé*ben található. Létrejöttében bizonyára döntő szerepe volt a magyar fordításirodalom ekkorra igen szigorúvá vált elvének, a maradéktalan tartalmi hűségnek. Hiszen a kötet már meglévő szövegeket is magába fogadott, tehát a nevezetes Petrarca-canzone Sárközi György-féle ihletetten szép, létező változata is belekerülhetett volna, ám a filológus szerkesztő Kardos Tibor vállalhatatlannak érezhette a magyar szöveg itt-ott felbukkanó önkényes megoldásait. Mindenesetre a Weöres Sándor – Károlyi Amy fordítópáros rendkívüli érzékenységgel kerülte el az olasz szöveg filológiai-szemantikai buktatóit, ha kellett, még a nyelvi asszociációt is segítségül hívták (a *seno*=redő/kebel kettős jelentésének csapdáját a *hó-redő* trouvaille-jal oldották fel). Versnek azonban egyetlen, végső fordítása nem lehetséges, a mégoly pontos és egyben szép Weöres–Károlyi-szöveg után Baranyi Ferenc is közreadta a maga átérző, árnyaltan ízes nyelvezetű változatát. A további árnyalás szándékával, a nyelvi természetesség igényével adom közre most én is a magam fordítását.

FRANCESCO PETRARCA

Hűs víz lágy, tiszta sodra

(CHIARE FRESCHE E DOLCI ACQUE)

Hűs víz lágy, tiszta sodra,
melybe csodás tagokkal
merült, akit egyetlennek találok;
nemesen ágazó fa,
melyben – rávall e sóhaj –
gyakran keresett szép csípője gyámot;
füvek, réti virágok,
melyeket könnyü szoknya
ért, fennkölten redőzve,
szent táj, ahol legyőzte
s a szép szempárral szívem fölnyitotta
Ámor; figyeljetek ma
fájdalmasan szóló végső szavamra.

Ha végül az a sorsom,
s készítik is a mennyben,
hogy könnyes szememet Ámor lezárja,
jótét kegy: itt nyugodjon
köztetek árva testem,
s pőre lelkem térjen meg otthonába;
a vég kevésbé fájna,
hogyha a kétes útra
ezt a reményt vihetném,
megfáradt lelkem ennél
nyugalmasabb révbe sohase jutna,
csontjaim elgyötörve
nem hagyhatnám békésebb sírgödörre.

Talán idővel, egyszer,
a szép, szelíd Nemesvad
visszatér régi pihenőhelyére,
vágyódó, fürge szemmel

szétnéz, engem keres majd,
ahol a szent napon tűntem elébe,
de – jaj! – ha körbenézve
követ s port lát helyemben,
arra indítsa Ámor,
hogy fölsóhajtva jámbor,
éghez szóló, szelíd fohászt rebegjen,
és bírja rá malasztra,
finom fátylával könnyeit itatva.

Egy viruló fa lombja
– máig is kedves emlék –
virágesőt szórt-hullatott ölébe,
s ő ott ült meghuzódva,
ahol diccsel övezték,
bevonva szirmok gyöngéd fellegébe;
szálltak ruhaszélére,
szőke hajfonatára,
mely gyöngynek, színaranynak
tűnt föl szememben aznap,
szálltak földre, szálltak a vízbe, árba,
s egy, kissé félre tartva
azt súgta tán: „Ez Ámor birodalma."

Álmélkodva, ijedten,
hányszor elmondtam akkor:
„Eljött közénk a mennyek teremtménye!";
s láttára önfeledten
elváltam a valótól,
orcája, szava, édes nevetése,
csodás, isteni lénye
úgy elragadtak engem,
hogy fölsóhajtva mondtam:
„Ide én hogy jutottam?",
mert azt hittem, hogy föntvagyok a mennyben.
S megszerettem e tájat,
békére lelkem másutt nem találhat.

Ha volna éked, amennyit szeretnél,
járhatnál, dal, merészen
az erdőn túl is, emberek körében.

SZÉNÁSI FERENC fordítása

TOM SCHULZ

A Néma Óceán fölött
láttam a terroristákat a hegyekben
angol feliratokkal
szakállas férfiak Észak-Afrikában.

Láttam a cipőket, felsorakoztatva
egy mecset bejárata előtt, hallottam
a müezzin énekét, és amit panaszolt,
azt mondták, meg nem tették.

Láttam fátylakat, más tekinteteket találtam
sötétített üveg mögött, és hallottam, amint a világ
hirtelen becsukódik, amikor kiléptem
a palotából, egyenruhás tekintetek tapadtak rám.

A király portréja a sétányokon,
arcmása a plakátokon, amikor hallottam,
hogy a tömegbe lövet, már rég
a tenger fölött voltam.

Lehunyt szemmel, a stáblista pergett.
Hányan maradtak életben, aludtam
a számon át lélegezve, hörögve
a Néma Óceán fölött.

A limette-árus a kézikocsijánál
elektromos erősítéssel kántálja: Limoncito, limoncito,
vegyétek, emberek, vegyétek, szuper árak, csúcsminőség!

Mit válaszol a banánárus?

A piacon nem hazugságokat árulnak
hanem *morá*t és *lulót*, mindenből túl sok van
de nem mindenkinek van elég ennivalója, nem mindenki
ért meg, s nem értenek mindenkit:

„Látja, jóember, a *platanito* gyorsabban rohad meg
mint ahogy el lehet adni!”

A város a piacon zaj, növekvő
erősségű, forgalomhullámok, fém, lavina, harsogó ének
a madárrikoltozás a fakoronákban, izzó fonál,
ami elszakad.

A magasházak remegése, korlátozott időre épültek,
amely fogy, olykor-olykor egy erősebb rengés
hármas vagy négyes a Richter-skálán, kolibrik
röppennek föl csapatostul a beton-acél-üveg
krematóriumok között.

egy londiner viszi a kerekes koffert, a temetési öltönyömet
vállfán. Miféle könnyű kövek vannak az úr bőröndjében,
honnan jött?

Ha én azt tudnám!

Rubén Darío vagyok – elképedve pillantok
a névtáblájára.

Valamennyien kézen járva vándorlunk az időben
kezünk egyre finomabb és öregebb lesz.
Összevarrt bálák a költők, mondja
minden nyelven, rongyokba és vásznakba burkolva, kinyitja
a szobaajtót egy plasztikkártyával.

Rubén Daríonak hívnak, londiner vagyok a szállodában,
a csomagok és a szállítás: ez a dolgom.
Önnek mi a dolga?

Feltörölni valamit a papírról, vér-
nyomokat, verejték és könnyek nyomait, valamit
eltüntetni a papírról, legyen az a félelem, mitől?

Bischofswerdai haladás

Ismertem embereket, akik elhagyott települések voltak.
Edény volt bennük a hamunak és rothadásnak, koporsóból
való szögeket rágtak, árkot robbantottak, a disznókat
hattyúkkal etették. Gondoskodtak utánpótlásról
és utódokról, doktrinér napilapokból kivágott
arcok, káderek és kadáverek, közönséges elévült kartoték-

adatok. Grimaszoltak és ujjat emeltek.
Ismertem embereket, a kertbe törpéket
ültettek, és a kemény fűszálak
lőrései mögött gubbasztottak. Félvezetőkre és elektródákra
esküdtek, a nagy láp, a mocsarak része lettek. Az
lettek, ami fent úszott, békanyál és -lencse. Ismer-

tem őket és félreismertem a tenyerek gonosz bőrkeményedéseit.
A hurkokat, elvásva és megkötve, ismertem
a zászlórúd kezdetét: a drótkötelet, a zsinórokat. Ismertem
a pisából, fonalból, halzsírból való anyagot. Nem felejtettem el
őket, a kőkemény kenyérért remegő kezeket.
Megőriztem, a megöregedett hazugságot, nadrágtartóval

és gumiharisnyával, a feszített betont és a lezárt területet.
Nem kajáltam be a szemetüket és tele voltam borsóval
és lábszárhússal: az ideológiával. Megpróbáltam mindent kiköpni.
Ismertem az illemhelyek édeskés szagát, a vizeldék
proletárművészetét. Ismertem embereket, a szakálluk alatt
csiszolópapírbőrt hordtak, azalatt a pártjelvény

kitűzőtűjét, favágók és karaoke, *ha nagy leszek*
beállok a néphadseregbe. Én csak egy kiskölyök vagyok, kisebb
mint egy egres és puhább a pépnél, *páncélost vezetek*
rattata rattata rattatatata.
Ismertem embereket, szomorúbbakat a beszennyezett
víznél, tébolyodottabbakat a sugarait széttékozolt holdnál.

Ismertem embereket, kitépték őket mint
szél a tengerifüvet, eltörtek, akár fűszárak a gép otromba
kerekei alatt. Ismertem embereket, szerelemben
mentek át az erdőcskén, a dűnén, vándorló homokon.
Ismertem embereket, nem bádogból és nem öntő-
formában kiégetetteket, sejtették az utat a pusztán, a növényzeten át.

Ismertek ritka varjakat és bogyókat, egy másik dalból.
Egy országból, nem a hegyek mögött, nem Karl-Marx-Stadtnál.
A szelek mögött és alatt. És a H-térkövek fölött szemeteskuka-paloták
álltak és garázsok felületmosott szemcsésbetonból.
Itt találkoztak a cimborák, csiszolókorongok és csapszeg-
vágók voltak náluk. Ez egy olyan télen volt, amikor az emberek

üveggé változtak és átlátszóak lettek. Elkoptatva
hevertek a kötelek és az emlékművek. Kutyák kupacokat helyeztek el.
Az elhagyott települések odabent maradtak. Bischofswerdát
*Schiebock*nak* hívják, mondták evidenciaként az emberek és elhúzták
egykerekű tragacsukat a piacra. Az ember soha nem adja el egészen
a bőrét, de a két keze már nem az övé.

Dietmar Ebertnek

TATÁR SÁNDOR fordításai

* Az „egykerekű tragacs, taliga" jelentésű *Schiebock* Bischofswerda városának tisztázatlan eredetű (illetőleg csak szájhagyományozott legendákból eredeztethető), a városkában és környékén használatos neve. *[A ford.]*

SZENTMÁRTONI JÁNOS

Idegen csönd

Ha köd van, mifelénk köd van.
Mintha titkolna valamit e környék.
Békés vidék – de a mélyére nem láthatok.
Begubózva élek itt:
szökött fegyenc, kiugrott veterán.
Vajon milyen sorsok árnyain gázolok,
milyen életek kavicshordalékát veti fel a kerék,
milyen rejtelmek ágropogásával
verem föl az idegen csöndet,
mikor autóm a falu határán átsuhan,
s mögöttem összezár a köd,
hogy immár részévé váljak magam is,
s eltűnjek a kíváncsi szemek elől,
titkoljon, rejtsen, s ne tudjam,
óv-e, mint ritka kincset,
vagy csupán a szégyenét takarja el?

A szarvas… Igen, az a szurdik úttestén
átszökellő reggeli szarvas,
ahogy kibarnállott a köd tejszínéből,
minden nap eszembe jut.
Éjjelente kilépeget a lepedő-lobogású semmiből,
s egy pillanatra rám mered.
Én meg csak nézem a kormányra borulva,
a ködpermet ablaktörlők szaggatta filmsorában,
s elönt a borzongással teli vágy,
hogy mint régen, a nyomába eredjek,
megtalálni végre azt,
amit egy életen át űztem.

Hát talán ilyen utakat rejt e környék.
Ilyen mozgósíthatatlan, dermedt álmokat.
Tán olyan emberek lakják, akik csodára várnak.
Vagy olyanok, akik már nem akarnak több csodát.

MOLNÁR DÁVID

Lankákon

árnyékom a lankákat dörzsöli
föl-le löködnek a dom-
borzat hullámai *hányni kell*
itt fű levelek zöld lobbanása méhek szárnyai
szél gyúrja fönt a felhők bodrát
mit mond az az állat amelynek folyton
duzzad hajlik kiszakad
Uram
miért engedted meg a virágokat
mit műveltél velem

a kórházba vágyom ahol iszonyú
szag fehér köpenyek
és a kisbabákat
gumikesztyűben
tolják be
a nők hüvelyén

ezen a lejtőn is lekocogtam
rányomorul a nap
a horizontra m e n n i k e l l

BALOGH GYULA

Krúdy és az őrült múmia[1]

EGY SZÓ A SZINKRETIZMUSRÓL

Kutyafejű szent Kristóf igazán rendkívüli alakja az ókeresztény hagyománynak. Számtalan babona és gyakorlat kapcsolódik a hatalmas termetű, kutyához hasonló arcú révészhez, aki a legismertebb legenda szerint az inkognitóban utazó gyermek Krisztust segítette át egy örvénylő folyón, mellyel a történet szerint kiérdemelte a Kristóf, a Krisztushordozó nevet. A zarándokok, utazók, sőt manapság az autók és a sportmotorcsónakok oltalmazójaként tisztelt, de valószínűleg sohasem létezett szenthez kapcsolódó hiedelmek rendszere azonban rendkívül összetett. Egyes szálak a látványos vallási keveredés eredményeként létrejött görög-egyiptomi Hermanubisz istenképhez vezetnek, mely a görög lélekkísérő Hermész és az egyiptomi pszichopomposz Anubisz attribútumainak elegyítése által nyerte el kutyafejű, isteni testű formáját, és amely egyes elképzelések szerint aztán a keresztény népi vallásos hagyományban szintén szervesült. Noha a következőkben nagyító alá kerülő Krúdy-szövegek nem a Kristóf-legendáriumot hizlalják, az egyiptomi-görög-római és a keresztény elképzelések érintkezésének hasonlóan izgalmas vallástörténeti mozzanatait tömörítik, melyekkel összefüggésben a szerző szétszálazott identitású hőseinek meghatározó vonásai és a szövegvilágokra jellemző dimenzióváltások törésvonalai is láthatóvá válnak.

Krúdyt foglalkoztatták a modern kor emberének és az ókori, keleti vallások misztériumainak kapcsolatai és a különböző rendszerekből származó hitelemek keveredésének lehetséges módozatai, mely érdeklődésének a műveiben is külön jelentőséget szentelt. A szinkretizmust azonban – mely a missziós- és a reformtörekvések mellett a vallások mindennapi dinamikájának természetes feltétele –, nem pusztán felekezeti, hitbuzgalmi, de politikai, gazdasági, földrajzi hatások is segítik, olyanok, mint a gyarmatosítás, a száműzetés, a vándorlás, az együttélés,[2] ezek a mechanizmusok pedig ugyanúgy érintik a hitgyakorlatok kapcsolódásai következményeként létrejött empirikus egyezéseket, mint a dogmatikai, ismeretelméleti, ontológiai vagy bármely más nem kézzelfogható realitásokra épülő szakterületeket. Mindezek miatt a vallási szinkretizmus fogalmának használatakor igen következetesen

[1] „A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült."

[2] Vö. S. Szabó Péter: *A vallási szinkretizmus balkáni példái és társadalmi vonásaik*, In *Vallás és etnikum Közép-Európában*, szerk. Kupa László, D&D Stúdió, Pécs, 2008, 197.

kell kiválasztani azt, hogy a vallástudományok mely szegmensét vonjuk az értelmezés kereteibe.

„A vallás fogalmát egyszerű és világos definícióba sűrítő szándékok többnyire sikertelenek maradtak az elmúlt évszázadokban", főként mivel az elméletek képviselői az adott jelenségeket a legkülönfélébb s egymással ráadásul sokszor konfliktusban álló pszichológiai és társadalmi okok termékeként kísérelték meg magyarázni, ezzel tagadandó azt, hogy ezeknek valamilyen emberfeletti eredetük lehetne.[3] De az ilyesféle megközelítésmódokhoz hasonlóan, a valóságban létező vallási rendszerek történeti leírására törő próbálkozások sem juttattak túl az adatok és tények már-már áttekinthetetlen halmazán. E nehézségek kiküszöbölésére vezette be a 20. századi vallástudomány az érték- és értékelésmentes leíró és rendszerező módszerét, amely a vallásfenomenológia segítségével próbálta meg feltárni, mik a vallások közös építőkövei, morfológiai és szerkezeti sajátosságai, a közös vallási minimum ismérvei.[4] A kritikusok szerint azonban e megközelítési metódus képviselői, így például Rudolf Otto, Gerardus van der Leeuw, Friedrich Heiler vagy Mircea Eliade stb. olyan tipizálási fölfogást képviseltek, mely igen messze vezetett a szoros értelemben vett vallástudománytól. Mert azok a központi fogalmaik, mint mondjuk a *hatalom* vagy a *szakralitás*, nem empirikus alapon kidolgozott kategóriák, eredetüket a megfelelő módszertani reflexiók hiányában homály fedi. „A szigorú vallástudomány képviselői ezekben az esetekben megalapozatlan spekulációra gyanakszanak, ezért mereven elzárkóznak ezen fenomenológusok és tanaik elől – annak ellenére, hogy a történeti vallásfenomenológia képviselői a maguk deduktív módszerét tudományosan megalapozhatónak s főképpen sikeresnek találják. Azzal érvelnek, hogy az empirikus alapon hipotetikusan fölállított kategóriák alkalmazása áttekinthetővé, kezelhetővé és informatívvá változtatja a történeti iskola által csupán fölhalmozott ismereteket."[5]

A történeti vallásfenomenológia – ezen szemlélet- és módszerbeli viták tudomásulvétele mellett – mégis alkalmasnak tűnik a Krúdy-életmű vallásos mozzanatainak értelmezésére, kijelenthető ugyanis, hogy a szerző az írásai javarészében nem szándékozott részletes, rendszeres képet nyújtani az egyes vallások spirituális összetettségének, belső, szellemi struktúrájának problémáiról, és igazán látványosan csak ezek empirikusan érzékelhető megjelenési formáit hívta segítségül a maga poétikájának kialakításakor. Igaz ez annál is inkább, ha szemügyre vesszük Krúdy közvetlen, kortárs környezetét, a századfordulós Közép-Európát, melyet ekkor szintén rendkívül színes hitélet jellemezett.

[3] Vö. Victor Turner: *A rituális folyamat*, Osiris, Budapest, 2002, 19–20.

[4] Vö. Horváth Pál: *Vallásismeret*, Calibra, Budapest, 1996, 9.

[5] Vö. Mezei Balázs: *Fenomén és relevancia*, In Magyar Filozófiai Szemle, 1998/1–3, 218.

A régió eleve befogadó jellegű társadalmait a századfordulón és a második világháborút megelőző évtizedekben kifejezetten erősen foglalkoztatta egyfajta vallásos nyitás, mely azonban nem feltétlenül viselt magán tételes, felekezeti jegyeket, ily módon pedig könnyen összemosódtak benne a legkülönbözőbb gyökerű vallásos tudatformák megnyilvánulási elemei és mintázatai. A térség hagyományos sajátossága, hogy etnikai változásai már a középkortól „olyan gyorsasággal követték egymást, hogy az előző »hullámban« érkezetteknek idejük sem volt gyökeret ereszteni, máris megjelent a következő migráció", ez pedig a legkülönbözőbb szokások, nyelvek, vallások végtelen sokszínűségét eredményezte. De Közép-Európa népessége ugyanígy „igen fogékonyan reagált a Nyugat-Európában kialakult szellemi áramlatokra".[6] Mivel tehát a környezetéhez hasonlóan Magyarország szintén vendégszerető és -marasztaló állam volt, szinte „folyamatosan érkeztek újabb és újabb telepesek a szélrózsa minden irányából".[7]

Ebben a vallási fúziók színreviteléhez szinte természetes közeget biztosító kavalkádban születtek tehát az idézésre kerülő Krúdy-művek, melyek ráadásul az író által kedvelt népi vallásos elemek segítségével el is érték a hatásfokuk maximumát, hiszen ez a tudatforma a különböző vallásokat valóságos kohóként olvasztja egybe, legyen szó bármiről, az ősi csillagkultuszoktól kezdve a keresztény hagyományig. Ez az eszköz működik például akkor is, ha maga a cselekmény egyiptomi színen, keleti kulisszák közt játszódik, egy olyan korban, amelynek a vallási elegyedés az egyik uralkodó jellegzetessége.

A huszadik Ramszesz

„A piramisok mélyén elszáradt királyok aludtak"[8]
(Krúdy Gyula)

Az első egyiptomi elbeszélés, amelyet a témát illetően fontosnak tartok megemlíteni, az, amelyben Krúdy főhőse egy bizonyos *huszadik* Ramszesz múmiájával találkozik. A kalandregényes történet cselekménye egy Münchhausen báró figuráját idéző, hazudozó álomelbeszéléséből bomlik ki, amelyről a közreadó szintén egy visszaemlékezés formájában tudósít. Az elbeszélés azonban nem pusztán narratológiailag és a témáját tekintve izgalmas, hanem azért is, mert a szöveg a vallási szinkretizmus jelenségével eljátszva rendkívül összetett identitásokat hoz létre.

A Krúdy-életműre jellemző, hogy a különböző vallásos viselkedésmintákat, motívumokat vegyítve jeleníti meg, hogy a szövegek nagy többségében

[6] Vö. Font Márta: *Előszó*, In *Vallás és etnikum Közép-Európában*, szerk. Kupa László, D&D Stúdió, Pécs, 2008, 7.

[7] Font Márta: *Betelepítés, beilleszkedés, tolerancia a középkori Magyarországon*, In *Uo*., 42.

[8] Krúdy Gyula összegyűjtött művei 23, szerk. Bezeczky Gábor és Kelecsényi László, Kalligram, Pozsony, 2013, 362. (A továbbiakban a sorozat egyes köteteit KGYÖM rövidítéssel jelölöm.)

szabadon keverednek egymással a legkülönbözőbb vallási irányzatok. Ez a módszer működik az olyan történelmi távlatokra visszatekintő, miszticizmussal átitatott írások esetén, mint amilyen a kor orientalista divatjának is megfelelő *A huszadik Ramszesz*.[9] Az 1902-es keletkezésű történet, amely a főszereplő Kunváry János életének rövid bemutatásával kezdődik, rá is játszik, ki is figurázza e divat angol követőit, akik a sivatagi sátraikban lustálkodva „a beduin életről álmodoznak", vagy leveleket írnak „a beduin élet regényességéről", miközben „a piros kötéses Murray útmutatása szerint" a kötetben keresztülhúzogatják a már megtekintett látványosságokat.[10] Ezt a viselkedést unja el végül a hordár Kunváry, és indul magányos kincskereső útjára a sivatag távoli „szenzációsan szomorú" vidékeire, ahol „a nevezetes aligátorok és dögkeselyűk egymást falták fel táplálék híján." Míg aztán eltéved, s úgy elfogja a kétségbeesés, hogy az egyiptomi *ősisteneket* megszólítva fohászkodni kezd: „– Ramszesz – sóhajték egy homokdomb oldalán –, ha itt vagy valahol, mutasd meg elrejtett kincseidet. […] Ó, Ramszesz, adj jelt…" [*Uo.,* 207.] Ekkor aztán a föld megnyílik a hős alatt, ő pedig hirtelen egy templom sírkamrájában találja magát egy bálvány és egy szarkofág társaságában, amelynek fedelét egy titkos ponton megérintve, el is tudja mozdítani. A szarkofágban Kunváry, nagy csalódására, csak egy múmiát talál: „Múmiát már mindenki látott – ez se volt különösebb a többieknél. Nem sokat tanakodtam, felemeltem a múmiát a koporsóban, megráztam, és kidobtam a koporsóból. Azután, mivel nagyon elfáradtam, szépen belefeküdtem a jéghideg kőkoporsóba, és elnyújtóztattam fáradt tagjaimat." [*Uo.,* 208.] Az eddig is igen hihetetlen történet azonban ezen a ponton végleg érvényteleníti a referencializálhatóságra vágyó olvasó elvárásait. A folytatásban ugyanis a múmia életre kel, és társalgásba, sőt közös tolvajmunkába kezd a kalandorral.[11] (Itt érdemes egy rövid párhuzam erejére megemlíteni Cholnoky Viktor *Apa* című groteszk novelláját is, amelyben két megelevenedett fáraó múmiája, apa és fia kezd hajnalig tartó beszélgetésbe a British Múzeum múmiatermében: „énekeljek neked? Vagy elringatnám a fekvőhelyedet is, de ezek az üvegtárolók hidegek és merevek. Ugye jobb volt a bölcsőben?"[12])

A történet egyik lehetséges olvasata szerint maga a találkozás és az azt követő sírrabló-jelenet a kimerült kalandor álmában zajlik csak le. „I. Ramszesztől XIX. Ramszeszig aludták itt az ókirályok ezeresztendős álmaikat. […] Mindjárt az első sírban kincseket érő gazdagságot találtam. Még a múmia is tele volt kerek és négyszögletes aranydarabokkal […] Így tehát sorban felbontottam a sírokat, és felbontottam a Ramszeszeket…" [*Uo.,* 209.] Azonban

[9] KGYÖM 27, *A huszadik Ramszesz*, 204–209.

[10] Vö. KGYÖM 27, 206.

[11] KGYÖM 27, *A huszadik Ramszesz*, 204–209.

[12] Cholnoky Viktor, *Apa* = *Cholnoky Viktor összegyűjtött művei I.*, szerk. Szántai Zsolt, Urbán László, Szeged, Szukits, 2001, 350.

egy újabb fordulat visszahúzza az olvasót a kalandregények világába, a múmiáról ugyanis kiderül, hogy ő tulajdonképpen egy sivatagban bujdosó elmebeteg nő. „– Huszadik Ramszesz vagyok háromezer év óta – felelte a múmia. – Hát azelőtt ki voltál? A múmia gondolkozott: – Tulpe Franciska voltam, német nevelőnő egy Kairói gyárosnál. De az már nagyon régen volt" [*Uo.*, 207–209.], mindezzel pedig az író – amellett, hogy humoros módon a reinkarnáció tanát is a szövegbe írja –, az őrület okozta bizonytalanságot is megteremti. „Elmebeteg volt szegény, és elbujdosott a sivatagba." [*Uo.*, 209.] Az emlékezés, az álom és az őrület mindenfajta józan logikától eltávolító hármasának színrevitele mellett azonban Krúdy további elbizonytalanító gesztusokkal él. Már a szöveg elején kiderül, hogy maga a csodás Ramszesz-történet is italozás közben, a Grand Hotelben hangzik el. „Doktor Kunváry piros ajkát megfürösztötte a pezsgőben, és elhallgatott. Elmerengve nézegette cigarettájának füstjét, majd álmosan nyújtózkodott" [*Uo.*, 205.] Ám, ha mindez nem lenne elég a történet igazságrétegeinek a szétzúzásához, többször hangsúlyozódik a szereplők butasága, műveletlensége: „Bár szorgalmasabb lettem volna gyermekkoromban, és megismerkedtem volna az egyiptomi ősistenekkel. [ám] Csak Ramszesz jutott eszembe. Ramszesz volt sok száz, és mind koronát hordott a fején." [*Uo.*, 207.] De erre a tévedésre utal ironikusan a címben a húszas szám is, hiszen, bár a Ramszeszek a XX. dinasztia tagjai voltak, Kr. e. 1190 és 1077 között mindössze tizenegy uralkodót számlált a családfájuk, amely információról, ha a hallgatóközönségnek nem is feltétlenül, de legalább az „orientálista tudós" [*Uo.*, 204.] Kunváry Jánosnak illett volna tudnia.

A szereplői szólamok szisztematikus hiteltelenné tétele viszont nem pusztán a kalandregény műfajának karikírozását szolgálja. Jelentősége van annak a momentumnak is, amely az egysíkú münchhauseni történetvezetést megakasztva, megteremti azokat az értelmezési horizontokat, amelyekben a szereplői identitások és szereplői szólamok már más és más megközelítési módot igényelnek. A humoros-ironikus szövegnek pedig az ima lesz az a középpontja, ahol a realitásként elfogadható egyiptomi vendégmunkából egy teljesen abszurd túlvilági kaland kerekedik. De az imát követően jelenik meg a szövegben a reinkarnáció gondolata, és az imát követően válik az egyiptomi hit is élő, magától értődő tapasztalattá a modernkori kalandor számára.

Az sem mellékes viszont, hogy az ima pillanatát Kunváry az óvilágot a jelennel összekötő szinkretista gondolattal vezeti fel: „ha nevükön szólítanám őket, tán segítenének egy fiatal és törekvő Európain, aki vallását is szívesen elhagyná a kedvükért". [*Uo.*, 207.] E félmondat, Egyiptom és az európaiság összekapcsolása, abszolút nem motiválatlan a szövegben. A történetet közreadó ugyanis ekként kezdi visszaemlékezését: „Valamelyik éjszaka huszadik Ramszesszel, a háromezer esztendős egyiptomi királlyal álmodtam… A régi király törzse száraz bőrbe volt varrva, s midőn jókedvemből a király hasára ütöttem, a bőr elszakadt, és kerek aranytallérok gurultak ki a királyból.

A tallérokra hosszú lábú madarak voltak vésve, és a régi aranypénzek azon különös és csábító zenéjével csengtek, amely érthetővé tette a híres Jupiter nevezetes aranyesőjének varázsát". [*Uo.,* 204.] Szűkebb értelemben vallási elegyedésnek azt a folyamatot nevezzük, amelyben például a görögség, Róma és Egyiptom vallási rendszerei egymással összekapcsolódva és egyesülve újabb és újabb gyakorlatokat és hiteket hoztak létre.[13] Ahogy ezt tehát a Krúdy-szöveg Jupiter említésével sugallja, Egyiptom és Róma vallási kapcsolata lexikonpéldája e jelenségnek: „tucatjával vonultak be a római pantheonba az idegen istenek." [*Uo.,* 441.] Az elbeszélés szélesebb asszociációs mezejéhez oda tartozik még a jelenség belső dinamikájának összetettsége is. „Bonyolultabb a szinkretizmus belülről nézve. Amikor a különböző istenek és vallások egymás mellé kerültek, kiderült, hogy mennyi közös vonás van bennük. És megkezdődött az egymáshoz illesztésük, hasonulásuk, illetve a görög-római istenekkel való egyeztetésük."[14] Krúdy elbeszélője a fáraó kapcsán éppen a jupiteri aranyesőt említi, amely csillagászati jelenség lévén, eleve kultúrákon és vallásokon átívelő jelentőségű esemény.

A textusban tehát Európa egyértelmű allegóriaként jelöli a görögséget és a Római Birodalmat, melyek Egyiptommal való közös vallási kapcsolatukban hozták létre istenképeiket. De Krúdy a Kleopátra szerelmi életét bemutató *Stúdiumok régi és új misztikumokról. Kleopátra királynőről* című írásában is külön figyelmet szentel a római és egyiptomi vallások érintkezésének: „az ősi vallás templomai még állottak és a papok Ízist imádták és a föld népe Ozirisz után sóhajtozott, aki a halál istene volt… Még élt minden, ami ötezer esztendő misztikus homályából támadott és született Khem földjén, de a római sasok már kiterjesztették szárnyaikat és a Középtengeren büszke gályák indultak Egyiptom felé. Ah, de ez nem én rám tartozik. És nem tartozik rám az sem, hogy a papok gyűlölték Kleopátrát, mert titkon idegen vallásnak hódolt".[15] Ez az az érintkezés tudniillik, melynek révén kialakulhatott az említett Jupiter-kép, akinek alakjához a Danae-mítosznak[16] köszönhetően hozzátartozik az aranyeső fogalma is. A perseidák meteorrajához kapcsolódó hit ráadásul a kereszténységben is releváns, ahol a csillagászati látványosság megnevezésre a Szent Lőrinc könnyei[17] kifejezést használják, és amely asszociáció ilyen értelemben az elbeszélés jelen idejével is kapcsolatot teremt. „Mint sok más vértanúnak, a kivégzés előtt még egy lehetőséget adtak a haláltól való menekülésre, és felszólították Lőrincet: »Áldozz az isteneknek, vagy egész éjszaka kínozni fogunk!«

[13] Vö. *Világirodalmi Lexikon 14*, szerk. Szerdahelyi István, Budapest, Akadémiai, 1992, 441.

[14] *Keresztyén bibliai lexikon II*, szerk. dr. Bartha Tibor, Budapest, Kálvin, 1993.

[15] KGYÖM 23, *Stúdiumok régi és új misztikumokról. Kleopátra királynőről*, 362–363.

[16] „Acrisius argosi király lánya. Jupiter aranyeső képében tette magáévá, így született Perseus." Publius Ovidius Naso: *Átváltozások*, ford. Devecseri Gábor, jegyzetek, Szepessy Tibor, Magyar Helikon, Budapest, 1975, 322.

[17] Diós István: *Szentek élete I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2009.

A győztes válasza így hangzott: »Az én éjszakám nem ismer sötétséget, és minden ragyogó fényben úszik!« Akkor hozták a rostélyt, rábilincselték, és a tűz fölé tették. A hívő nép pedig később az augusztus 10-e körül látható hullócsillagokat így nevezte el: »Lőrinc könnyei«."[18]

Mint ahogy a Szent Lőrinc-i példa szemlélteti, az efféle vallási elegy a mindennapi élet jelenségeiben tapasztalható meg igazán látványosan, hiszen antropológiai értelemben a népi vallásosság maga a különböző vallási elképzelések elegyítése. Ezért is tűnik teljesen természetesnek, hogy a Krúdy-szövegekben együtt szerepelnek a legkülönbözőbb gyökerű vallási jelenségek. Bizonyos esetekben azonban ezek a történetekben gócpontot képezve tűnnek fel, ily módon hangsúlyt adva a szerző azon törekvésének, amely a vallási keveredések jelenségével összefüggésben kíván rámutatni a szereplők rétegzett identitásainak törésvonalaira.

Stúdiumok régi és új misztikumokról

A fentebb is említett *Stúdiumok régi és új misztikumokról. Kleopátra királynőről*[19] című írás már a kezdő soraiban megteremti a misztikus, álomszerű atmoszférát: „Szeretném, ha elhinnék, hogy ha sokat foglalkozunk klasszikus dolgokkal, és olvasmányul pusztán olyan könyveket választunk, amelyeket sok száz meg száz esztendő előtt írtak […] látjuk a lábnyomokat a homokban, amelyek nyomán, ha elindulunk, megtaláljuk távoli ismerőseinket és láthatatlan barátainkat." [*Uo.*, 361.] A felütésnek köszönhetően a Kleopátra-ábránddal kapcsolatos női archetípus-elképzelés és a rá vonatkozóan birtokolt anamnesztikus tudás ténye a későbbiekben egyaránt megfogalmazódhat: „És a kétezer esztendős egyiptomi asszony előjön […] jön, jön, hogy boldogtalanná tegyen egy szegény ifjút, aki kétezer esztendő elmúlásával szerelmes belé." [*Uo.*, 359.] „Mindnyájunk szívében van egy nő, akit soha fel nem találunk, akit fogantatásunk percében megláttunk, és az egész életen keresvén őt, halálunk óráján ismét találkozunk vele. Azok a nők, akik ezer év előtt éltek, szerettek és mosolyogtak, nem enyészhettek el nyomtalanul. […] A végtelenségben élnek ők, és a végtelenségből jönnek elő, mint a csillagsugár. Nemzedékek nemzedékek után elmúltak a földről, és a klasszikus asszonyoknak minden nemzedékből akadt imádójuk elég." [*Uo.*, 360.] Az így létrehozott Kleopátra allegória segítségével az ősanya-elképzelés pedig burjánzó természeti képek kíséretében vonultatik fel: „az isteni Nílus habjainak lágy locsogását hallom, és a sivatagból jövő szelet érzem, ami a piramisokat csókolja, és csókolta Kleopátra arcát" [*Uo.*, 361.] „A nap a tengerből, ha ébredt, első sugaraival megaranyozta a parti nagyváros fölött emelkedő királyi palotát, és első sugaraival Kleopátrát üdvözölte. A szél

[18] *Uo.*

[19] KGYÖM 23, *Stúdiumok régi és új misztikumokról. Kleopátra királynőről*, 359–366.

a sivatagból felé sóhajtott, a fülemile néki énekelt, és szerelmes szavak bujdostak a fák gallyaiban is a palota körül. A kelő hold, amelyik narancsszínűen emelkedett ki a tengerből, és sugaraival megcsókolgatta az óceán fehér fodrait, az ő udvarlására sietett. És a lótusz a Nílus nádasaiban néki nyílott." [*Uo.*, 363.] A hosszas felvezetés célja, hogy az olvasó elé tárulhasson az a keleties, a világ teremtményeit egy nagy összefüggő, térben és időben átjárható rendszer szerves részeiként láttató mitikus világkép, az a közeg, amelyben Egyiptom és a Római Birodalom uralkodóinak és végső soron a két világnak a viharos szerelmi élete zajlik. Az a szerelmi élet, amelyről úgy vélem, a vallási keveredések létrejöttének, élettanának és pusztulásának, végső soron a vallás evolúciójának metaforájaként is olvasható.

A vonatkozó események főszereplője, az egyiptomi múlt és jelen idő megtestesítője természetesen Kleopátra királynő: „Ötezer esztendős misztikumból lépett ki ez az asszony, és ötezer esztendő köde és titkos szomorúsága borongott trónusa háta mögött […] még ott élt minden, ami ötezer esztendős misztikus homályból támadott és született Khem földjén". [*Uo.*, 362.] Szövegbéli központi, egyedüli szerepe egészen addig fennáll, míg Róma első képviselőjeként Julius Caesar be nem toppan a tengerparti városba: „a Közép-tengeren büszke gályák indultak Egyiptom felé. […] A nagy Caesar hajói kötöttek ki a partokon […] az első csókot a nagy rabló kapta a világ legszebb ajkáról." [*Uo.*, 363.] A diktátor távozását követően az addig tartózkodó Kleopátra szexuális magatartása viszont erőteljesen megváltozik, amelyet többek közt a történet változatos tárgyi környezete szintén jelez: „A caesari első csók után jött-e második […] A fehér márványból épített palotában, amelyek kapuit aranyozott arcú szfinxek és római sasok őrizték, nagy játékok folytak. […] Annyi bizonyos, hogy ezen idő alatt támadt híre cédaságának a fél világon, amely híre […] úgy gyűjtötte udvarába az elkergetett fiatal királyokat, és daliás római kapitányok jöttek néki felajánlani szolgálataikat." [*Uo.*, 364.]

Kleopátra szerelmi életének lépcsőfokain a két világ s így a két vallás találkozását szimbolizáló caesari szerelem érzékelteti tehát azt a történelmi pontot, amelyben megtörik az eredetileg fennálló vallási hegemónia. Ezt természetszerűleg követi egy rövid anarchisztikus állapot, melyben – a metaforát kibontva –, ugyanúgy feltűnnek az addig háttérbe szorított, feledésre kárhoztatott korábbi vallások, *az elkergetett királyok*, mint az új világból beszivárgó idegen áramlatok, *a daliás kapitányok* is. Ebben a zavaros helyzetben, az Alexandria felé irányt vevő Antonius hoz rövid megnyugvást a városnak és Kleopátrának: „És a tenger messzi síkján fegyveres hajók vitorlái tűntek fel: római hajók voltak azok, és kormányrúdjuk Egyiptom felé állt az útra, amelyet Caesar óta nem tett meg senki. Antonius közeledett…" [*Uo.*, 365.]

Antonius érkezésében és a szárba szökkenő szenvedélyes szerelemben Krúdy tehát az újonnan létrejött vallások békéjét láttatja, mely azonban a felek elbizakodottsága révén eleve magában hordozza a bukás ígéretét. Hiszen

e harmonikus állapotban mindkét uralkodó eldobja felségjeleit, „a kettős koronát a félszarvú holddal" [*Uo.*, 365.], és szabadon ereszti a légióit, amely döntés természetszerűleg vezet a pár és a kialakult társadalmi idill bukásához, amely Octavianus betörésével be is teljesedik.

Ám ebben a záró szakaszban egy nagyon lényeges félmondatot lehet olvasni. A Krúdy-szöveg nem elégszik meg a jól ismert egyiptomi történelemlecke elismétlésével, ugyanis Octavianus hadjáratának időpontját ekként jelöli meg: „Nincsen a világnak bűbájosabb szerelmi regénye, mint azok az esztendők – Krisztus születése előtt a harmincadik év körül – amelyeket Antonius és Kleopátra együtt töltöttek." [*Uo.*, 366.] Krisztus megszületésének az említése pedig, így egyértelműen fedi fel a szöveg vallási színezetének jelentőségét, s leleplezi a vallások születésének, belső dinamikájának, fejlődésének és pusztulásának a szerelmi metafora köntösébe bújtatott képzetkapcsolását, gondolattársítását.

Összegzésül

Elemzéseim legfőként a két Krúdy-szöveg vallási jelenségeket, a transzcendens megjelenési formáit idéző részleteiből épültek fel. Feltevésem szerint ugyanis a bevezetett vallástörténeti szempontok nagyban hozzájárulnak a Krúdy-értelmezés hagyományos kereteinek és témacsoportjainak kiszélesítéséhez. Hiszen általában elmondható, hogy a Krúdy-művekben megfigyelhető spirituális összefüggések szerkezettípusainak és ezek poétikai funkciójának feltérképezése nem kapott kellő hangsúlyt a recepcióban, még akkor sem, ha például a szakrális és profán létmód jelenségeinek kollúzióját a szövegháttér vagy a stílus építőelemeként időről időre következetesen regisztrálta is a szakirodalom. Pedig a tételes vallások és a kor misztikus divatjának megnyilvánulási formái, valamint a népi vallásosság megfelelő vetületei kiváló terepet nyújtanak a Krúdy-művekre oly jellemző, a különféle eredetű vallásos tudatformák láthatatlan összefonódásait serkentő szinkretizmus bemutatására és a kérdéskör komplexitásának érzékeltetésére.

Krúdy Gyula nem tartozott azok közé a szerzők közé, akik tételes vallási kérdésekbe kívántak belebonyolódni, de a vallási jelenségeket szerepeltető szövegrészletek nem is pusztán valóságreferenciaként vagy egy hangulat megteremtése apropóján plántálódtak a szerző prózavilágába, hanem ezzel együtt határozott poétikai funkciót láttak el. Ahogy az a két egyiptomi témájú írásban is jól körülhatárolható, a lét és a nemlét, a képzelet és a valóság közti határátlépések kiaknázása – az elbeszélések idő- és térbeli változásaival egybeszőve – következetesen olyan szövegkörnyezetekben csúcsosodnak ki, ahol szabadon keverednek egymással az ókori istenségek, a katolikus szentek és a falusi babonák jellemzői.

BÜKY LÁSZLÓ

Egy Krúdy-novella szöveg(hang)szerelése

UTOLSÓ SZIVAR AZ ARABS SZÜRKÉNÉL

I.

Krúdy Gyula művében a történet hátterét egy párbaj adja.[1] A novella egészéből kiszűrve az írás közleménye: **P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt*. Az eset kiváltó oka, hogy bizonyos urak úgy döntöttek, hogy az ezredesnek párbajban agyon kell lőnie egy újságírót, aki megsértette a Kaszinót. Az ezredes civil ruhában elindul a párbajra, útközben megéhezik, és egy kocsmában étkezik. Este a kocsmában egy hullaszállító kocsis elmondja, hogy ma egy ezredest szállított.

Ez a történet váza, amelyet az író – zenei műszót használva – úgy hangszerel, hogy szépirodalmi műalkotásként lehessen értékelni. A hangszerelés a különböző hangszerek használatának módozata tekintettel a szimfonikus zenekar instrumentumainak hangterjedelmére, a transzponáló hangszerek írásmódjára, a vonósok fekvéseire, üveghangjaira é. í. t.[2] A zeneműnemelykor éppen a hangszerelés révén válik azzá, ami: Claude Debussy *Jeux* ('Játékok', 1912) című szimfonikus műve különben aligha lenne értékes darab. Egy-egy zeneszerző hangszerelésének beható ismerete segíthet a befejezetlen vagy teljesen kidolgozatlan mű hiányos részeinek megírásában, például a *Concerto* (1943) néhány perces részét Bartók Béla particellája alapján Serly Tibor hangszerelte.[3] Karinthy Frigyes irodalmi paródiái (mondhatni:) zömükben a karikírozott írók hangszerelési eljárásainak módozatán alapulnak, ezért némely esetben szinte nem látszik a különbség sem a (szöveg)tartalom, sem a stílus tekintetében az egyes írók valódi szövegeivel.[4]

Modeszt Petrovics Muszorgszkij zongoraszvitjét híressé vált hangszereléssel változtatta át Maurice Ravel (*Egy kiállítás képei,* 1922), a zongoradarab ilyeténképpen a különböző hangszerek alkalmazása folytán (zenei) stílusában más hatást kelt, mint az eredeti, jóllehet annak – szövegnyelvészeti mű-

[1] Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*, In Nyugat 1927/16, 236–249.

[2] Siklós Albert: Hangszereléstan elméleti és gyakorlati alapon: a klasszikusok és a jelenkori mesterek műveiből idézett példákkal két kötetben. Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó, Budapest, 1909–1910; Darvas Gábor: *A zenekari muzsika műhelytitkai.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1960.

[3] Ujfalussy József: *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest, 1970², 435.

[4] Vö. Büky László: *Füst Milán: Epigramm. Az irodalmi paródia stílusekvivalenciájáról*. In Uő: *Karinthy és a nyelv.* Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2020, 41–52.

szót használva – szövegértelme[5] – alapjában megmarad(t). Ezt a lehetőséget példázza a fentebb **P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt* szövegmondattá tömörített elbeszélés, amelynek szöveghangszerelése a Krúdy-novella egésze.

A stilisztikai kutatás Krúdy nyelvművészetének tulajdonságait több szempontból számos tanulmányban vizsgálta, néhány példa ezekből: az író (szó)képalkotása[6], hasonlatai, metaforái, visszatérő képei, a halmozás alakzata és egyéb jelenségek[7] föltárása és leírása olvasható. Ezek a jellemző (vagy annak tartott) nyelvi, stilisztikai, retorikai jegyek a (Krúdy-)szövegművekben használatos – a zenei párhuzamnál maradva – a hangszerek hangterjedelmére, a transzponáló hangszerek írásmódjára, a vonósok fekvéseire, üveghangjaira és egyebekre vonatkoz(hat)nak együttesen a szöveg koloritját létrehozva.

A novella közleménye a történésekről a főszereplő körüli szűkebb és szélesebb világ tárgyi, helyzetbeli viszonyai közötti eseményekkel és cselekedetekkel van mintegy összeépítve, ez adja a mű szöveg(hang)szerelt ségét[8], amely tulajdonság nem a szövegkoherenciával, inkább a kitéréssel azonosítható.[9] A szöveg(hang)szereltséget leginkább Fónagy Iván által írtakhoz[10] lehet kötni, minthogy – amint írja – az előkészítő digresszió általában zenei funkciót is teljesít, verbális kompozíciót hoz létre. A zeneiség tartalmi értelemben veendő, a zenei művek szerkezetrendjéhez hasonló megoldásaiban

[5] Vö. Kocsány Piroska: *Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete*, In Filológiai Közlöny 1989/ 1, 33; Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001, 55.

[6] Kemény Gábor: *Krúdy képalkotása.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974; Kemény Gábor: *Képekbe menekülő élet*. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

[7] Herczeg Gyula: Krúdy hasonlatai, In Magyar Nyelvőr LXXXIII (1959) 41–59; Pethő József: *A halmozás alakzata. A halmozás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján).* In Nyelvtudományi Értekezések 154. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004; Pethő József: Krúdy-tanulmányok. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005; Pethő József: *Állandóság és változás – Krúdy utolsó alkotói korszakának stílusáról,* In Magyar Nyelvőr XXXI (2007) 63–75.

[8] Vö. Robert[-Alain] de Beaugrande – Wolfgang Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, Budapest, 2000, 133.

[9] Ennek néhány értelmezésére: 'Kitérés' címszó, írta: Kovács Endre, in *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996; VI, 328; Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika.* Tankönyvkiadó, Budapest, 47–48; 'Digresszió', szócikk, írta: Gelléné Körözsi Eszter, in *Alakzatlexikon,* Főszerk. Szathmári István. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008. 153–158.

[10] 'Digresszió' szócikk, írta Fónagy Iván. In *Világirodalmi lexikon* I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996, III, 734–735.

(ismétlés, digresszió, fokozás stb.[11]). – A kitérés főként elbeszélő szövegművek sajátja, de másutt is szerepe lehet.[12]

A Krúdy-írásmű szövegszerkezeti rendjének felépítése – zenei tételrendként is fölfogható – szokásos szerkezet:

(Első tétel, főtéma) – A Kaszinóban az urak úgy döntöttek, hogy az ezredesnek párbajban agyon kell lőnie egy újságírót, aki megsértette a Kaszinót.

(Második tétel, kidolgozás) – Az ezredes elindul a párbajra, útközben megéhezik, tepertőt[13] vásárol, amelyet egy kocsmában eszik meg, és ott mást is fogyaszt. Egy különös viselkedésű vendég érkezik a kocsmába: „A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna. A pohár kicsusszant ujjai közül és sikoltva törött el a görbe padlón, pedig ezeket a pohárkákat rendszerint vastag üvegből öntik." Ennek kapcsán a (polgári ruhás) ezredes is figyelmet kap: „– Azt a pohárkát majd én fizetem. [Új bek.] Az ezredes szavai, bár azok meglehetős csendes hangon mondattak ki: feltűnést keltettek a kocsmában. Vajjon mi köze volt a fiatal embernek az idősebb idegenhez? Vajjon miféle titok rejtőzik itt?"

(Harmadik tétel, lezárás) – Amikor estefelé egy hullaszállító kocsis beszámol a kocsmában: „– Valami civilbe öltözött ezredest kellett fuvaroznom, – mondta, miután piszkos zsebkendővel megtörölte a bajuszát és Jánosnak is volt ideje az odahallgatásra. […] Ott van már a Szvetenay-utcában."

(Coda) – „Éjfél felé, amikor csillapodott a vendégforgalom, János, a csaposlegény a hátát a szekrény sarkának vethette és a délutáni vendég furcsaságain gondolkozott."

II.

A novella főhősre vonatkozó történésének hátterét egy társadalmi csoport („az urak") intézménye adja a Kaszinó gyanánt; a szövegmű főtémája a Kaszinó döntésének végrehajtása:

> Þ *agyon kellett lőni egy embert, a Kaszinó megbizatásából, miután a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak*

A főtéma a kidolgozási részben visszatér, amikor a kocsmában eszik, majd amikor ugyanazt a pálinkát kéri, mint a fiatalember:

[11] Vö. Fónagy Iván: *A stilus zenéje*. Zenei adalékok Ofterdingenhez. In *Műhely – Εργαστηριον*. Tanulmányok és bírálatok a szellemtörténeti kutatás köréből. V–VI. Kolozsvár, A Ferenc József Tudományegyetem Germán Philológiai Intézetének kiadása, 1941–1942, 33.

[12] Vö. Büky László: *Nyelvjárási és költői nyelvi kitérés*. In Néprajz és Nyelvtudomány XXXIII (1990) 11–15.

[13] A szóalakra ld. ÉrtSz. *tepertő, töpörtyű*; ÉKsz. *töpörtyű;* ÚMTsz. *töpörtyű*

þ *a nyomorultat, akit a Kaszinó határozatából kifolyólag ma délután hat órakor a másvilágra kell* [az ezredesnek] *útbaigazítania*

þ *a Kaszinó döntött ebben az értelemben, a Kaszinó döntése ellen pedig nincs appelláta*

Egyes szövegrészek megjelenítik a Kaszinót ábrázolt tárgyiasságában[14] ugyancsak a kidolgozási részben (a Jánossal való beszélgetés kapcsán):

þ *a Kaszinó társalgójában, abban az ünnepélyes teremben, ahol még a bőrfotelek is bronzból látszottak öntve lenni, nemcsak a kandalló díszei*

Ugyancsak a kidolgozási részben melléktéma gyanánt jelenik meg a Kaszinó-életről az ezredes elképzeléséből az a szövegdarab, amelynek ellenpontja az Arabs Szürkebeli fizetésmódja lesz (ezüsttálcán a visszajáró pénz, itt a fogadósné szoknyazsebében), továbbá az ezredes bizonyos gasztronómiai igényéről, amelyet a Kaszinó konyhája és az ahhoz szállító rákkereskedőnő elégít ki. Az ezredes közben kitér arra, hogy az osztrigát is kedveli, és elmond egy különös esetet a huszonnyolc osztrigától elhaló barátjáról, amely valódi kitérésnek tartandó. Ezek a szövegrészek is részletesen ellenpontozva vannak az ezredes tepertőevésével és kocsmai étkezésével. E szöveghelyen a féllábú rák históriája önmagában szokványos degresszió gyanánt vehető, ám szerepe az Arabs Szürke konyhaművészetével való kapcsolatban mutatkozik meg. A Jánossal, illetőleg a kocsmárosnéval beszélve a főtémához melléktémákat csatol az író (ruházata, rákétel a Kaszinóban):

þ *Nem kell azt hinnie, asszonyom, hogy valóban az vagyok, aminek különös öltözetemben látszom. Igen rendes társadalmi állásom van, csak pillanatnyi körülmények kényszerítenek arra, hogy olyan ruhában mutatkozzam, mint bármely polgári egyén a városban. Ismétlem, asszonyom, csak annyi az egész, hogy idő előtt fel ne ismerjenek, mielőtt dolgomat bizonyos úrral, bizonyos helyen ezen a környéken elintézem*

þ *Az ezredes, a Kaszinó tagja valóban még álmában sem gondolhatta, hogy valaha az »Arabs szürke« vendége legyen*

þ *Módomban lett volna a Kaszinóban reggelizni, talán éppen rákot*

þ *Ismerem Finkelstein kisasszonyt is, aki a rákokat a Kaszinó konyhájának szokta liferálni és ebédelőtti sétáimban a piacon figyelmeztetni szokott, hogy miféle rákokat szállított ma a Kaszinónak. A multkor megtudtam a kisasszonytól, hogy az apró, levesnek, tölteléknek való tiszai rákok mellett egy különösen nagy rákot küldött a Kaszinónak. Ennek a ráknak csak egy ollója volt, – mint egy kard. Valóságos buzogány a farka. Ezt a rákot kísérjem figyelemmel, vajjon mi történik vele a Kaszinóban? Nyomban a kaszinóba siettem tehát és még mielőtt a kocsi az egyéb bevásárlások miatt meg sem érkezett: én már bejelentettem igényemet a féllábú rákra. Valóban igen szép porció lett belőle, miután még három más rákkal garnirozták őkelmét. Ez a három kisebb rák is a családhoz tartozott, mert ritka példányok voltak. De az öreggel egyik sem vetélkedhetett*

[14] Vö. Roman Ingarden: *Az irodalmi műalkotás.* Gondolat, Budapest, 1977, 224–262.

Þ *jó tréfa volna, ha egyszer Stettner, a Kaszinó főpincére is táblán számolna és a visszajáró pénzt ezüsttálca helyett a szoknyazsebből adogatná elő*

Þ *Az osztrigát is nagyon szeretem, – szólalt meg az ezredes a retekevés ceremóniái közepette* […] *Mondom, az osztrigát is nagyon szeretem, de sohase ettem meg többet két tucatnál. Egy barátom ugyanis abba halt bele, hogy huszonnyolc osztrigát evett meg együltében*

Az ezredes ugyan vállvonogatva vesz tudomást feladatáról, mégis hyperthymiás viselkedésre vall,[15] ami az emelkedett hangulattal együtt járó éhségérzetben nyilvánul meg, hasonló állapot van Krúdy más alakjainál is például az *Egy Aranykéz utcai éj emléke* című novellájában.[16] A (mondhatni:) gyomoridegesség indokolja az ezredes szokatlan étrendjét az Arabs Szürkében, amely tepertővel kezdődik, amely emlékeinek része. Az ezredes lelkiállapota a főtéma megjelenésekor azonnal alapos kidolgozással tudatosulhat az olvasóban:

Þ *A párbajt délután tartják meg egy kaszárnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljönni a helyszínéről. Az ezredes vállat vont. Jó, hát majd belelövök az ujságíróba, – mondta egykedvűen. De közben nagyon megéhezett. Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta. Fertelmes, soha nem érzett éhség vett rajta erőt. Éhes volt a gyomra, éhes volt a szája, félálomban forgatta a nyelvét*

Þ *Az ezredes gyomra, amelynek éppen olyan borlopó alakja volt, mint a legtöbb emberi gyomornak: valamiképpen nem érezte jól magát ezen a napon, ideges tünetek mutatkoztak benne, amelyek befolyásolták még az ezredes szigorú gondolkozását is. Miért kíván ez a gyomor mindenféle olyan ételeket, amelyeket az ezredes sohasem vehetett volna tudomásul, csak éppen a mai napon, akkor is szánalomból szegény ellenfele iránt, akihez jószívűségében odáig akart leereszkedni, hogy pusztán gavallériából szegényes életmódját akarta utánozni*

Þ *ezredes és eszébe jutottak mindenféle fiatalkori évek, amikor vidéki garnizónokban szolgált és tisztiszolgájával a hónap vége felé titkon tepertőt hozatott a hentestől, otthon maradt, mintha már hadnagy korában is törzstiszti vizsgára készülődne*

A kocsma egészének ábrázolt tárgyiassága mint melléktéma nem különösebben részletes, a Kaszinó sem, csupán néhány dolog van megrajzolva:

Þ *– Itt van közelben az Arabs szürkéhez címzett kocsma. Egy simli meg egy cigány van a cégérébe festve*

Þ *itt ül [az ezredes], veresterítékű asztal mellett, feketenyelű kést és villát, valamint porcelántányért tesz elébe egy felgyűrt ingujjú legény*

A Kaszinó uraival szemben a vendégsereg ábrázoltsága részletesebb a kocsma mint melléktéma kitéréseként:

Þ *A lókereskedőknek, akik az egyik sarokasztalnál kártyáztak a termetes kocsmáros vezetése mellett, amúgy is inkább spriccer kellett, mert azt maguk mellé állíthatták a székre és a*

[15] Nyírő Gyula: *Psychiatria.* Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1967, 72.

[16] Büky László*: Pszichiátriai szövegjegyek Krúdy-novellájában: Egy Aranykéz utcai éj emléke*. In Uő: *Ábrázoltságjegyek és stílusképek Krúdy Gyula szövegvilágában*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2023, 108–114.

szivar- vagy pipahamut akkor halászhatták ki belőle, amikor éppen akarták. Az a néhány »futó« vendég, – bérkocsis, akinek erre volt fuvarja, hullaszállítókocsis, hivatalos kézbesítő, postás, lóvasúti, akinek éppen erre volt dolga, amúgy sem szokott mást inni, mint bort, mert a borban több az érték, mint a sörben. Csak a klinikai szolgák jelentették a komoly söröző̋ket

A csaposlegény, az Arabs Szürke gazdája és felesége, amint korábban a hentesné, akinél a tepertőt vásárolta az ezredes, egyaránt kap bizonyos ábrázoltságot ugyancsak melléktémai kidolgozottsággal:

Þ felgyűrt ingujjú legény, aki voltaképen csak azért él, hogy a söröshordót félkézzel felemelje, ha majd megtelik a kocsma látogatókkal

Þ A gazda valaha fiákkeres-mester volt

Þ – Borsócskám! – kiáltott fel a termetes kocsmáros, amikor nejének lopakodó közeledését ama hangtalan és örökéletű posztó-papucsokban észrevette

Þ Az ezredes is szemügyre vette a kocsmárosnét.
Jelenség ő, akit joga van minden vendégnek megszemlélni akár vérmes, akár jámbor gondolatok kíséretében

A gazdával nem, de Jánossal, a csaposlegénnyel és a kocsmárosnéval beszélget az ezredes. A legényre katonás fölénnyel szól, amikor az bort ajánl neki. Apró szöveg(hang)szerelési egység János életének mozzanata ezzel kapcsolatosan (elcsaptak kezéről egy leányt). A fogadós asszony pedig egészen más emléket (Denise grófnőét) kelt az ezredesben, ezt a *perkelt – pörkölt* szóhasználati különbség is sejteti, amelyik végig megmarad a szereplők szójárásában[17]:

Þ János bólintott, mert tudta, hogy még egy korsóval kell lenni a tegnap megcsapolt hordóban. És már indult is a csap felé, amikor hirtelen megállott. Nem, mégsem adhatja oda az ezredesnek ezt a tegnapi sört, mert azt voltaképpen egy környékbeli házmesternek szánta, aki elcsapott a kezéről egy leányt, de azért minden este ideküldözgeti sörért a kisfiát

Þ – Volt maga katona? Így tanítják manapság a katonákat? Sört kértem, sörre van kedvem. Azt a…

Þ – Nem egészen értéktelen asszony, habár persze Denise grófnőt vagy más ismerőseimet nem igen lehetne hozzá hasonlítani

Þ – A mi vendégeink korán reggel szeretik a perkeltet, – mond a kocsmárosné.
– A pörköltet.

[17] A *perkelt* főnevet az ÚMTsz. Bernecebarátiból, Pest megyéből, valamint Erdélyből, Ikafalváról adatolja. Krúdy a szóval a fogadósné és az ezredes közötti társadalmi rangkülönbséget érzékelteti (a szövegmű főszereplőjének szempontjából). – Amikor az ezredes hideg disznópecsenyéből kér – „a resztlije, a csonkja maradt meg, – az »abgesnitesz« [*abgeschnittes* 'levágott (rész')], mint mondják" – maga is a kocsmában megfelelő nyelvezettel, vö. kocsmáros megszólalásával („– Gib im, [*gib ihm* 'adj neki'] János, – mond most a gazda").
A tepertőárus asszony szójárásában is van városi népnyelvi elem: „Egy *simli* ['sapkaellenző'] meg egy cigány van a cégérébe festve"; „A hentesné verseskönyvet vett elő, amelyből kiszakított néhány lapot, hogy *staniclit* formáljon belőlük."

– A perkeltet, – felelt a kocsmárosné

A kidolgozásban a fogadósnéval való beszélgetés közben az ezredes kinezikusan jelzi további útját:

Þ És az ezredes ekkor valamely irányba mutatott, amelyről a kocsmárosné aligha találta ki, hogy az irány az üllőiúti kaszárnyát jelenti

Az ezredes – az előzetes ismeretek alapján – nem várható ételeket kér (pörköltmaradék, disznóhús-maradék, szalámi-csutka, retek, hagyma liptói túró). Ugyanakkor emlékezéséből tudhatni, hogy fiatalon „tisztiszolgájával a hónap vége felé titkon tepertőt hozatott a hentestől", amint föntebb már olvasható volt. A most fölsorolt ennivalókról szóló ismeretei alapján bizonyára efféléket evett a „mindenféle fiatalkori évek"-ben, ezért jelenik meg ez a melléktéma:

Þ Hát valóban pörkölt-maradék volt az, amelyet János otromba ujjaival a tányéron hozott. Sűrű volt a leve, mint a kifőtt paradicsomé. Kozmás a húsa és többnyire csak olyan csontos darabok voltak benne, amelyeket a kocsmárosné egyetlen vendégének sem adott volna oda

Þ De mindenesetre szeretném tudni, hogy nincs-e odakint valami kis disznóhús-maradék? Persze, hideg disznópecsenyét gondolok, amelyből éppen csak a vége, a resztlije, a csonkja maradt meg, – az »abgesnitesz«, mint mondják? Csak éppen egy falatnyi

Þ Csak éppen retket és hagymát kért az ételhez, pedig ezektől a szagosítóktól egyébként tartózkodni szokott

Þ Nincs itt maguknak valamely szalámi-csutkájuk? – kérdezte hirtelen nyugtalankodva az ezredes, mintha szalámi-szagot érzett volna. Tudja, János, a szalámi-rúdnak a végét gondolom, amelyet már félretettek, mert a kicsinysége miatt nem alkalmas arra, hogy belőle vágjanak. A szalámi rúdnak a végét, ahol a spárga van: nem mindenki tudja megrágni, de hál' Istennek az én fogaim egészségesek, talán a rézkrajcárt is el tudnám harapni

Þ Így jutott el az ezredes különös étvágyában a liptói túróig, amely csípős volt, átható szaga volt, vékony lemezekben helyezkedett el a sóskiflin, mert az igazi sajt kemény szokott lenni

A fogadósné és korcsmáros családi élete (általánosítással a kocsmárosnékra vonatkozón) kimondottan a környezetrajzra vonatkozó kitérés, melléktéma, amint az a kocsmáros kártyázása és a közbeni intézkedése a csaposssal:

Þ – Borsócskám! – kiáltott fel a termetes kocsmáros, amikor nejének lopakodó közeledését ama hangtalan és örökéletű posztó-papucsokban észrevette. Lekapta a fejéről pirosbojtos sapkáját, amelyet nem emelt meg senki előtt és meglengette azt a levegőben. – Borsócskám! – kiáltotta mégegyszer, aztán nagyot durrantott a kezében lévő kártyájával az asztallapján, mint a nyerők szokták. Ezzel a durrantással bizonyára a felesége délutáni álmát akarta helyreigazítani, mert az asszonyok délutáni álmai lehetnek veszedelmesek is. Néha megálmodják az igazat és akkor többé nem lehet beléjük visszacsókolgatni a régi lelket. Féltékenység szokta kínozni az ilyen délután alvó kocsmárosnékat, akik mindig azzal a gondolattal ugranak fel csak félig lehúzott éberlaszting cipőikben, hogy éppen most kapják rajta az urukat a szolgálóval való szerelmeskedésben

þ *– Gib im, János, – mond most a gazda, aki valamely bonyolult kártyapartiba volt elmélyedve. – Gib im, – kiáltotta és a kezében tartott kártyával nagyot ütött egy másik kártyára, amely véletlenül az asztalra, a kék abroszra került*

Hasonló szöveg(hang)szerelési eljárás a csaposlegény történetének továbbvitele a házmesterrel kapcsolatban, ez a paradiégészisz,[18] ugyanakkor belső kitérés a csaposról eddig megismertekhez:

þ *kicsapolt még egy korsóval a tegnapi hordóból, aztán a csapot erőművészettel kirántotta a hordóból és a csap alatti maradékot a lyukon át kiöntötte egy edénybe, amelyet majd talán mégis csak megmenthet az ellenséges házmester részére, aztán elrúgta a hordót, mintha arra többé ebben az életben semmi szükség nem volna*

Nem csupán fiatalkori emlékei, hanem a újságíró is foglalkoztatja „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes"-t, részben annak halálát veszi biztosra, részben életmódját gondolja „koldus-szegény"-nek, ugyanakkor a Kaszinó-motívum is megjelenik:

þ *– Bizonyosan az a kófic is, akit ma a másvilágra küldök, ilyent iszik, mert jobbra nem tellik neki! – gondolta magában az ezredes*

þ *Éppen csak annyi volt izgalma, amely a halálos párbaj napján elfogta*

þ *Tudniillik az ezredesben még néha-néha felfortyant a gőg, amikor a maga hivatottságára gondolt. Voltaképpen ma délután egy embert kell kivégeznie, aki megsértette az ujságjában a Kaszinót…*
Igen, olyan akarok lenni, mint egy nyavalyás kófic, aki most valahol a végrendeletét írja, ha van hozzávaló esze

þ *Ha teli hassal, francia pezsgő hangulatában puffantom le azt a szegény ördögöt, akkor még utólag valamely szemrehányást tehetnék magamnak, hogy nem küzdöttünk egyenlő fegyverekkel*

þ *az ujságíró olyan koldus-szegény, hogy tepertőt vacsorázik esténként, papirosból, tizkörmével, a sót a mellénye zsebébe tartogatja és a retek, hagyma az íróasztala fiókjában várja*

þ *második »fröccsét« mérette ki, (hogy talán ezzel is hasonlatos legyen ama részeges ujságíróhoz,)*

A kocsmába új vendég jön, érkezése és öltözködése ellentétes az civil öltözetű ezredesével, aki „[c]ivilben volt, bő esőköpönyeg volt rajta, kanárisárga cipője nyikorgott, bot-ernyőt vitt a kezében, benézegetett a csukott fiákerekbe, mert azt hitte, hogy álruhájában onnan nem ismeri fel őt senki, amint a párbaj előtt némi bolyongást tett az esős városban"):

þ *az Arabs szürke előtt gyors perdülettel állott meg egy fiáker és a kocsiból egy halvány, magastermetű fiatalember szállott ki*

[18] Ld. 'Paradiégészisz' szócikk, írta: Katona László, In Világirodalmi lexikon I–XIX. Főszerk. Király István et al. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970–1996. X, 130.

þ *Ha az ezredesnek lett volna érzéke a civilek öltözködése iránt: észre kellett volna vennie azt a keresettséget, amelyet a fiatalember öltözetével elárult. Galléros köpenyege volt, feketéből, amilyenben a regényhősök vannak a mult században. Kihajtós inggallérja volt és csipkés kézelője. Fehérpettyes kék nyakkendő hanyagúl volt a nyakán megkötve és a mellénye teremtuccse hímzett, fehér mellény volt, – mintha az összes ruhadarabokat valamely színházból kérte volna kölcsönbe. De az is lehet, hogy örökbe. Olyan vékony lábszárai voltak, mint egy komédiásnak. És lábszárai karcsúságát még fokozta a szűk fekete nadrággal is. Magassarkú, nőies cipője volt*

þ *A fiatalember nagyon halovány arccal lépett be az ajtón, mintha segítséget keresne itt. Dúlt vonásai bizonyos leküzdhetetlen félelmet mutattak, mintha menekvésében*

þ *A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna*

þ *Aztán hirtelen felemelte a két kezét a fiatalember és eltakarta a két szemét, mintha nem birná tovább látni a rémet, amely elébe állott. Vakon, imbolyogva fordult meg és szellemlépéssel szökkent ki az ajtón. »Gyerünk a laktanyába«, – kiáltotta hörgő hangon a kocsis fülébe*

A fiatalember fizetés nélkül távozott, az ezredesnek is hallania kellett, hogy a laktanyába hajtatott, viselkedése nyilván ezért változik:

þ *A gazda éppen azt akarta parancsolni Jánosnak, hogy futamodjon a bérkocsi után, ha kell, a laktanyáig is, amikor az ezredes, a másik idegen, most csendes, komor arccal intett: – Azt a pohárkát majd én fizetem.*
Az ezredes szavai, bár azok meglehetős csendes hangon mondattak ki: feltűnést keltettek a kocsmában
þ *Az ezredes most nagyon elcsendesedve ült helyén, mintha valami búskomoly sejtelem szállotta volna meg a fiatalember kocsmai megjelenése óta*

þ […] *az a különös ötlet is felbuggyant benne, hogy ez a fiatalember volna az az ujságíró, akivel neki a mai nap folyamán halálos párbajt kell vívnia. Hiszen az ezredes sohase látta az ujságírót*

Az ezredes igyekezik különös ötletét a Kaszinóra hivatkozva elhessegetni magától, miközben korábbi párbajtapasztalataira gondol:

þ *Ha valóban ezt a bolondos külsejű fiatalembert találná ott maga előtt a kaszárnya fedett lovaglójában, amint kihajtott fehér gallérjával és hosszú fehér manzsettáival biztos célpontnak állana ki pisztolya elébe, – ha valóban az a nyavalyás, beszámíthatatlan fiatalember volna az ellenfele: akkor igen kellemetlen volna a dolog, de a helyzeten ez mit sem változtatna. Utóvégre az ezredesnek semmi köze sincs az illető személyéhez, se rokonságához, se esetleges szeretőjéhez, se apjához, se anyjához: a Kaszinó döntött ebben az értelemben, a Kaszinó döntése ellen pedig nincs appelláta…*

þ *Vezényszóra lőni, aztán zsebretett kézzel várni, hogy az ellenfél tud-e még visszalőni*

Végül szivarra gyújtva töpreng:

þ *Komolyan és ünnepélyesen gyujtotta meg kis bunkóját az ezredes, miután az aranypiros papirszalagot megvetéssel leszakította róla. Mily balga volt, hogy csak egy délutánra is el*

akarta felejteni rangját, társadalmi állását, baráti körét és megszokott életmódját, hogy »leereszkedjen« egy ismeretlen emberhez

þ *Az a legnagyobb szamár, aki valaha is bocsánatot kér valamiért, – mert igazi megbocsátásról amúgy sem lehet szó*

þ *A havanna valóban ízletes volt, mint az utolsó szivarhoz illik*

Az Arabs Szürke – amelynek írásképe változó a Nyugatban: »*Arabs szürke*« (egyszer), *Arabs szürke* (hatszor); a folyóiratszám tartalommutatójában *Arabs Szürke* – vendégeinek mint ábrázolt tárgyiasságoknak szöveg(hang)szerelése változatos: klinikai szolgák a Szvetenay utcából, lókereskedők, lóvasútiak és mások. (Közvetve egy klinikai tanár is említve van, aki boncol és a hullákat cédulázza.) A „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes" haláláról szóló történések egy hullaszállító kocsis pálinkázásával záródnak:

þ *A Jánosnak nevezett legény talán nem is értette meg az ezredes szavait, mert voltaképen már hosszabb idő óta várakozott a friss csapolásra, csak a klinikai szolgák megérkezését várta. Ezeknek az egyenruhás embereknek a megérkeztével adatott meg arra nézve a jel, hogy érdemes a hordót a szokott ceremóniák közepette csapra verni. A lókereskedőknek, akik az egyik sarokasztalnál kártyáztak a termetes kocsmáros vezetése mellett, amúgy is inkább spriccer kellett, mert azt maguk mellé állíthatták a székre és a szivar- vagy pipahamut akkor halászhatták ki belőle, amikor éppen akarták. Az a néhány »futó« vendég, – bérkocsis, akinek erre volt fuvarja, hullaszállítókocsis, hivatalos kézbesítő, postás, lóvasúti, akinek éppen erre volt dolga, amúgy sem szokott mást inni, mint bort, mert a borban több az érték, mint a sörben. Csak a klinikai szolgák jelentették a komoly söröző̈ket, akiknek volt elég idejük a sörök elfogyasztásához és a sörök mellett szokásos beszédek meghallgatásához, – mert odaát amúgy is befejeződött a mindennapi boncolás, az életunt tanár véglegesen megmosta a kezét, megcédulázta a hullákat*

þ *Amikor estefelé egy késői hullaszállító kocsis jelentkezett a mérőasztal előtt és ott mogorván megállott, mint aki elégedetlen a foglalkozásával. A lábfejével álltában megvakarta a másik lábszárát és mindaddig egy szót sem szólt, amíg két pohárkával le nem eresztett az erős pálinkából.*
– Valami civilbe öltözött ezredest kellett fuvaroznom, – mondta […] Ott van már a Szvetenay-utcában

A szövegműnek – tehát nem az ezredessel történteknek – a lezárása mintegy hozzátoldással, codával a csapos gondolataival van megoldva. János e tekintetben (is) ellenpont, hiszen „[a]z ezredes, aki legfeljebb annyit szokott gondolkozni az élet és halál dolgai felett, mint egy bástya a sakk-játékban." Az ezredes a csapos és a kocsma napi életében egy szivar–szalagnyi szemetet sem jelentett:

þ *Éjfél felé, amikor csillapodott a vendégforgalom, János, a csaposlegény a hátát a szekrény sarkának vethette és a délutáni vendég furcsaságain gondolkozott. Nem, sehogy se jutott eszébe, hogy ő volna az a bizonyos hulla, amelyet elfuvaroztak. Aki után az a cifra szivarszalag maradt a sarokban*

Krúdy novellájának szöveg(hang)szerelése az egyes témaegységeknél cadenzát alkalmaz. Ezek a lezárások zömmel az ezredessel közvetlen történések részei (mint a tepertővásárlás és -evés, a retekevés, a pisztolypárbajok szokásos lefolyása, a szivarválasztás stb.), illetőleg a szövegmű szerkezetminőségét építő kisebb egységek (mint a szivarszalag áttépése, a cifra szivarszalag a kocsmasarokban). A szivarszalaggal kapcsolatos egységek többféle (szöveg)tartalom-kapcsolatban vannak. Az ezredes étkezésrendjéhez tartozó szivarozása mellett a „csaposlegénynek való rövid szivar" értékkülönbsége („A havanna valóban ízletes volt, mint az utolsó szivarhoz illik") bizonyos fokú redundanciát mutat, amelyet a szövegmű címe is támogat. Ugyanakkor az ezeknek a szöveghelyeknek mint vissza-visszatérő melléktémáknak a teljes szövegműben hírértéke van, amely egymást erősíti. Ilyenképpen a redundancia mint a hírérték inverze[19] egyensúlyban van, egyes szövegműegységek többféle szerepben hat(hat)nak új ismeretként, visszatérésként, melléktéma kidolgozásaként vagy annak lezárásaként. – A párbajra induló ezredes vásárlásakor maga a tepertő kap a szó szoros értelmében is lezárást a Vajda János-könyv lapjaiba csomagolva:

> *A tepertő éppen frissiben párolgott, szagoskodott, ingerkedett a hentesné apró orra előtt és az ezredes a tepertős tálra mutatott*

> *A hentesné verseskönyvet vett elő, amelyből kiszakított néhány lapot, hogy staniclit formáljon belőlük. Az ezredesnek eszébe jutott az ő ujságírója. Azt mondják, hogy az is verseket ír*
> *– Miféle versek ezek? – kérdezte, mintha álruhájában ál-foglalkozású embernek akarna feltünni itt a hentesné előtt.*
> *– Járt ide egy császárszakállas öreg úr, aki verseskönyveket hordott nekem. Ismeri talán. Vajdának hívták… Vajda Jánosnak*

Az ezredes étkezésének szövegrészeinek egyes zárlatai össze vannak hangolva az újságíró várható halálával, ugyanakkor Krúdy gasztronom írás(darabjai)val is együtt rezdülnek. Ez utóbbiak nemritkán erotikus kapcsolatait Kemény Gábor[20] mutatta be, a kocsmárosné szemügyrevételezése némileg hasonló összefüggés.

> *Van valami rejtély a sör körül, amely rejtélyre voltaképpen sohasem jő rá emberfia. – Ilyenféléket gondolt magában az ezredes, miközben keserű sörét iszogatta, a tepertő apróságait is felszedegette, a zöldpaprika szára körül még mindig felfedezett apró kis húsosdarabocskákat, amelyeket onnan kivagdalni nem volt utolsó élvezet. És a barna kenyér majdnem oly tüneményes volt, mint az egykori prófunt, amelyet valahol, valamerre egy hadgyakorlaton evett és a prófunton megérződött a nyergek és lószerszámok szaga. Most már barátságosabban tekintett körül az üllőiúti kiskocsmában, miután ama tintapocsékoló kivégzéséhez még éppen elegendő ideje volt*

[19] Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest. é. n., [1999], 82.

[20] Kemény Gábor: *Képekbe menekülő élet*, Balassi Kiadó, Budapest, 166–183.

Þ *– Nem egészen értéktelen asszony, habár persze Denise grófnőt vagy más ismerőseimet nem igen lehetne hozzá hasonlítani*

Þ *– A mi vendégeink korán reggel szeretik a perkeltet, – mond a kocsmárosné.*
– A pörköltet.
– A perkeltet, – felelt a kocsmárosné

Þ *mert kifogástalannak bizonyult minden felvágott retek. Könnyed verejték mutatkozott hófehér húsukon, de nyoma sem például annak a barna hernyónak, amely féreg-útjában a retek szívéhez alattomosan közeledik, nyoma sem a fásult, rothadásos részeknek, amelyeknek a megpillantása úgy elszomorítja a retek-szakértőket, mintha arra gondolnának, hogy már nincsenek a világon sem tisztességes emberek, sem retkek, a külszín csal és pudvás lehet belülről a legbecsületesebb gyümölcs is*

Az ezredes gondolataiban nemegyszer tér vissza a párbaj mint olyan és leendő ellenfele; ezek a szövegrészek is cadenzának tarthatók a csapossal kapcsolatos viselkedésének egyes részleteivel, továbbá a fiatalember magatartásával:

Þ *Az ezredesnek aznap agyon kellett lőni egy embert, a Kaszinó megbizatásából, miután a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában így döntöttek az urak*
A párbajt délután tartják meg egy kaszárnyában, annak az embernek, aki a Kaszinót megsértette, nem szabad élve eljönni a helyszínéről. Az ezredes vállat vont

Þ *De valószínűleg nem lő már vissza. habár egy haldoklóról mondják, hogy végső erejével még elsütötte a pisztolyát és talált. – Bolondság, ez egy században egyszer fordul elő*

Þ *az ujságíró olyan koldus-szegény, hogy tepertőt vacsorázik esténként, papirosból, tizkörmével, a sót a mellénye zsebébe tartogatja és a retek, hagyma az íróasztala fiókjában várja, amíg a tepertőt elfogyasztja, jó borra persze nem telik neki, ezért messzi utakat tesz meg, amíg valamely olcsó kocsmát elér, ahol hideg bort löttyenthet égő gyomrába*

Þ *A csaposlegénynek való rövid szivart hamar megtalálta, amelyet át is nyujtott a legénynek, mint valami érdemrendet, de a maga számára nem tudott hirtelenében szivart választani. Végre is egy bunkó-formájú havannaszivarra esett a választása, amilyen szivarra az Arabs szürke fennállása óta nem gyujtottak rá ebben a helyiségben*

Þ *A fiatalember, amint az ezredest megpillantá, oly rémületet fejezett ki a tekintetével, mintha az ördöggel vagy a halállal találkozott volna*

Þ *Aztán hirtelen felemelte a két kezét a fiatalember és eltakarta a két szemét, mintha nem birná tovább látni a rémet, amely elébe állott. Vakon, imbolyogva fordult meg és szellemlépéssel szökkent ki az ajtón. »Gyerünk a laktanyába«, – kiáltotta hörgő hangon a kocsis fülébe, aki olyan gyorsan vágott lovai közé, mint a halál.*

A szöveg(hang)szerelés – a zenei párhuzamnál maradva – olyan modusokkal (hangnemekkel) is dolgoz(hat)ik, amilyenek nemcsak a szöveg lehetséges világában, hanem a való világban (is) megvannak: „a welszi herceg látogatásáról elnevezett Angol-szobában" döntöttek a párbajról. Ilyen modusok a herceg említése, ő később VII. Edward (1841–1910) hírhedt társasági személy

volt, nevezetes utazásairól is;[21] Vajda János (1827–1897) verseskönyvének lapjainak tepertőcsomagolási hasznosítása; a Szvetenay utca, ahol bonctani intézet volt. Amint a „welszi herceg" látogatásáról, hasonképpen a „P. E. G. szolgálatonkívüli huszárezredes"-ről sem dönthető el, hogy melyik most említett világ eseményei, szereplői.

III.

A novella alap(szöveg)tartalma – **P. E. G. ezredes, az ország legjobb céllövője egy újságíróval párbajozva elhunyt* – az ezredes társadalmi helyzetének, fiatalkori életének egyes eseményeinek, (ál)öltözködésének, a párbaj előtti pszichés állapotának, viselkedésének a kocsmában, a kocsmatulajdonosnak és feleségének, csaposlegényüknek és mindenféle vendégüknek ábrázoltságával teljesül ki (csupán a lényegesebbeket kiemelve). Gazdagítják a (szöveg)tartalmat az egyes részek cadenzái és modusai. Mindezeknek az ábrázolt tárgyiasságoknak a jelen (vázlatos) számbavétele mutatja, hogy Krúdy novellájának (és bizonyára más szerzők szépirodalmi szövegműveinek) a milyenségét – alkalomadtán – a szűk értelemben vett szövegtartalomhoz szerkesztett (komponált) olyan tényezők alakítják és befolyásolják, mint a (klasszikus) zene hangszerelési eljárásai.

[21] A Krúdy-irodalomból ld. Fried István: *Ki (a) velszi herceg?*, In Uő: *Szomjas Gusztáv hagyatéka.* Palatinus, h. n. [Budapest], é. n., [1999], 236.

FRIED ISTVÁN

Búcsú egy/a világtól

KRÚDY GYULA *A KÉKSZALAG HŐSE* CÍMŰ REGÉNYÉT ÚJRAOLVASVA

> Alvinczi Eduárd igen ünnepélyes ember volt, talán megtestesítője Magyarországon annak a fogalomnak, amelyet angolul gentlemannek neveznek.
> *(A kékszalag hőse)*[1]

> De *Krúdynál* nincs semmi igazi történelem, vagyis van történet – (…)[2]
> *(Tandori Dezső)*

> és cs. és kir. kamarás volt, diplomata, és örökké állig gombolt felöltőt, sálat viselt, sétálni nem járt… nem folytatom. Része volt a magyar századforduló legnagyobb történelmi-szellemi mozgalmainak, inkább mozgásainak. S mindez bánatban, lóban, nagy-nagy különcség látszatában elbeszélve. A Monarchia széthullásával halt meg.[3]

Krúdy leányának, Zsuzsának egy közlését vette át a Krúdy-kutatás,[4] hogy maga az író szerette volna ciklusba rendezni regényei egy csoportját, melyet az alábbi sorrendben akart (volna) kiadatni: *A vörös postakocsi*, *Őszi utazások a vörös postakocsin*, *Nagy Kópé*, *Velszi herceg*, *A kékszalag hőse*. Ez utóbbi még ak-

---

[1] Minthogy Krúdy Gyula összegyűjtött műveinek kritikai kiadása megszakadt, kénytelen vagyok a korábbi életműkiadáshoz fordulni, melynek szövegközlése nem mindig teljesen megbízható (többnyire előző kötetkiadásokat reprodukál, így nem mindig figyel föl a szövegromlásra). Elemzett regényünkben például a sportman és sportsman egyként szerepel, feltehetőleg az olykor nagyvonalúan korrigáló író hagyta így. Krúdy Gyula: *A kékszalag hőse*. Regény. Bibliográfiai utószó: Kozocsa Sándor, Ferenczy Béni illusztrációival. Szépirodalmi, Budapest, 1964. A mű a Pesti Naplóban 1931-ben jelent meg folytatásos regényként. Kötetkiadása: 1956-ban, tízezer példányban (!), második, változatlan utánnyomás 1964-ben 8700 példányban. Az innen idézetteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.

[2] Tandori Dezső: *Csodakedd, rémszerda*. Tárcák, esszék, tanulmányok (2000–2010), szerk. Tóth Ákos, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2010, 174.

[3] Uo, 181. Tandori Kellér Andor utóbb idézendő regényes életrajzát történelmi regénynek minősíti, meglehetős elfogultsággal állítja, hogy Kellér könyve, kiváltképpen a Szemere Miklós életrajzát bemutató része, „egy fél Jókai-életművel ér fel." Ironizálva megjegyezhetném: pedig Jókai is szorgos kártyás volt. Kártyásként festmény örökítette meg partnereivel és kibiceivel együtt (Mikszáth itt háttéralak!).

[4] Vö. Krúdy Gyula: *Regények és nagyobb elbeszélések* 10, s.a.r. Kelecsényi László, Kalligram, Pozsony, 2009, 429.

kor is lezár egy történetet, ha ezekután is írt Krúdy, vissza-visszatérnek a följebb említett prózai alkotásokat benépesítő figurák (*Így volt 1914-ben – Rezeda Kázmér szép élete*).[5] A történések kronológiáját tekintve azonban vitathatatlanul *A kékszalag hőse* történéseivel fejeződik be nemcsak a Tandori Dezső által joggal említett Monarchia-történet, hanem az a történet általában, amelynek hőseiről, kiváltképpen Alvinczi Eduárdról mondott sententia érvényességgel állítható. A Krúdy-regény Alvinczi halálával vesz búcsút egy világtól (melyet magam is hajlamos volnék Krúdy-Magyarországnak nevezni),[6] az ezt a művet követő alkotásokban olyan főszereplő azért fölbukkanhat, kit már korábbról ismertünk, és akinek élete vagy találkozott, sőt összefonódott Alvincziével, vagy egy, a Pest regényét megcélzó vállalkozásnak részese. Alvinczi Eduárd akár címszereplője lehetne egy korszaknak, rendhagyó anyagi és társadalmi sikerei, Európát behálózó kapcsolatrendszere révén befogadásra lel a zárkózott arisztokrata körökbe, megőrzi érintkezési szokásait, amelyek nemcsak a lóversennyel vannak összefüggésben, ismeretségi körébe alacsonyabb rétegekből származó személyiségek is besorolódnak. Ilyenténképpen életének epizódjait a legkülönfélébb helyekről származó alakok bekapcsolódása színesíti, általa mintegy feltárul a XIX. század végének, a XX. század elejének különleges írói perspektívából szemlélt társadalma.[7] Külön figyelmet érdemel e szempontból Alvinczi „gyónása" Rezeda Kázmérnak. Hét rövidebb–hosszabb bekezdésben, „keveselltem" indítással indokolja kurta megállapítását: „…Elmentem keletről nyugatra". A Krúdy-stílus rejtélyeit bogozó (nemcsak nyelvészeti) kutatás sikerrel vadászta az író hosszúmondatait,[8] magam is leltem egy elégikus, egyben ironikus példát, több mint har-

[5] A regénynek Krúdytól származó címe: *Így volt 1914-ben*, ekképpen jelent meg 1933-ban mint folytatásos regény. Az 1944-es kötetkiadás során kapta a *Rezeda Kázmér szép élete* címet, bizonyára a kiadótól. Ez olyannyira meggyökeresedett, hogy a Krúdy-filológia immár kettős címen nevezi meg a művet. Elemzése tőlem: *Szomjas Gusztáv hagyatéka*. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben. Palatinus, Budapest, 2006, 301–328.

[6] Nem tagadom, hogy Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regénye, mely első ízben szintén folytatásos regényként jelent meg a Magyar Nemzetben, sugallta az utókornak e többek használta terminust. A magam részéről a félmúlt, a Monarchia Krúdy regényei meg/átvilágította világát, jórészt a „tegnapok ködlovagjai" idejét értem rajta. Alább visszatérek még erre. (Ld. 25. sz. jegyzet)

[7] Az 1950-es, 1960-as években ennek kritikus (túl)hangsúlyozásával lehetett menteni Krúdy életművét, így is olykor néhány mondatot el kellett hagyni a kiadáskor. Sőtér István, Szauder József tanulmányaiban, utószavaiban a remek felismerések mellett a korszak retorikájának jó néhány sémájába ütközünk. Még a maga nemében kitűnő képeskönyvben is akadnak főleg mai szemmel erősen túlzó kitételek: Szabó Ede: *Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi, Budapest, 1970.

[8] Szegedy-Maszák Mihály: *A képzelet játéka Krúdy műveiben*, In *Születésnapi kalandok*. A Krúdy Gyula születésének 135. évfordulója alkalmából rendezett konferencia szerkesztett előadásai, szerk. Fráter Zoltán, Gintli Tibor. [Magyar Irodalomtörténeti Társaság], Budapest, 2014, 11. Az értekező egy 25, majd egy 28 soros mondatot talált Krúdy elbeszéléseiben.

minc sorosat, az *Arany idő*ben,[9] a budai kiskorcsmákról. Ezúttal azonban az egyetlen mondatba foglalható, de bekezdésenként külön-külön tördelt, rövidebb és „félhosszú" mondatok (mellőzve Krúdy kedvelt pontosvesszőit, amelyek a mondatfolyamban egyszerre sugallnak lélekzetvételnyinél nem több szünetet és türelmetlenségre való folytatást) bejárják a közvetlen elődök megmintázta életforma és szokásrend tájait, az otthoniként feltüntetett falusi-kisvárosi (ingerszegény?) környezetet, olykor „Oblomovká"-ra emlékeztető nevelődést és életmódot. E vitathatatlanul őszintének, megfogalmazásában megrendítőnek ható gyónás monológjellegét Rezeda Kázmér tiszteletben tartja, ugyanakkor ellentétes Alvinczi egy korábbi fejtegetésével, melynek „történelmi" áttekintése (előrevetítve a summázatát: „Éppen abban voltak nagyok őseink (és tán ez a titka is ezeresztendős Magyarországnak), hogy kényszerítő ok nélkül, pusztán szeszélyből nem változtatták helyüket és nézeteiket)" részint XVIII. és XIX. századi nemzetszemléleti tézisekhez csatolt vissza, részint az általa megélt, nélkülözhetetlenné vált, akár az anyagilag és társadalmilag sikeresnek is mondható világból kiábrándulását érzékelteti. Olyan „haladás"- és „fejlődés"-ellenes véleményt kristályosít ki, mely nemcsak önnön életvitelének ellentettje, hanem az ezredéves évforduló Magyarországát nem mint egy sikertörténet kedvezményezettjét láttatja: „Akárhogy volt elgondolva,: nagyon oktalan cselekedet volt, mert a tizenkilencedik századnak ez a külföldről hozzánk plántált szabadságmozgalma okozta azt, hogy a magyarság, a népfaj, a törzs végleg elveszítette nemzetfenntartó erejét, szívós nyugalmát, ősi erkölcseit, és azóta se tudja megtalálni helyét az ég alatt. Azóta nem látni egyetlen megelégedett, flegmatikus, méltóságteljes, ősei életét következetesen folytató magyar embert ebben az országban, mióta Kossuth »megrángatta« mindenki alatt a karosszéket, kivette kezéből az ősi foglalkozást, kanócot dugott az ágy alá, és meglékelte a koponyákat, hogy a maga gondolatait öntse az elmékbe. Se a gyomor, se a szív nem kapja meg azóta a magáét, ritkaság az olyan ember, aki néha, ok nélkül vasútra ülni ne kívánkoznék, pedig azelőtt esztendőkig is beszélgettek egy tervbevett utazásról, amely akkor sikerült legjobban, ha mindvégig álom maradt."

Nem lenne haszontalan, ha részletesebben összevetnénk a kétfajta, egymás tagadására épülő megnyilatkozás retorikáját. A várható eredményt írom – helykímélés miatt – ide: retorikájában ugyanaz az (ámbár ellenkező célzatú) indulat mozgatja, az igenek és nemek egymásba illeszthetősége jellemzi, a messzire törések és helybenmaradások egyként a „dallam"-okat, a gondolatritmust előhívó összetett mondatokat használják, az egymásra halmozódásnak „krúdys" sajátosságaival érvelnek. Alvinczi hangulatváltásai/változásai

[9] Magam az *Arany idő*ben egy 30 soros mondatra leltem. Krúdy Gyula: *Arany idő,* In *Regények és elbeszélések* 10, s.a.r. Kelecsényi László, Kalligram, Pozsony, 2009, 106-107. Annyit azért hozzá kell tennem, hogy a sorok száma a kiadvány külső formátumától is függ, talán célszerűbb a mondatok számával és hosszával számolni.

szerint formálódnak monológjai, amelyek egyébként is egymást kizáró jellemvonásait mutatják. Megtervezettnek tűnő életútja során sem jelződik más, mely származása, nevelődése, életének megannyi epizódja segítségével lehetővé tette, hogy saját lehetőségei fölé emelkedjék (Ferenc Józseffel tart haragot, ügyes fogással kényszeríti az uralkodót, hogy neheztelését, sőt ellenszenvét leküzdve, megbocsásson a Bécsből kitiltott Alvinczinak); ennél több magyarázatot igényelnek, és bevonják az elemzésbe az Alvinczi–Szemere Miklós[10] regénybe foglalódásának problémái. Ezen keresztül kísérelhetjük meg fölfedni *A kékszalag hőse* megszerkesztettségének kérdéseit.

Azon nincs vita, hogy Alvinczi „modellje" Szemere Miklós volt, a kalandos sorsáról, különcködéséről ismeretes korabeli személyiség. Másképpen fogalmazva: annyi megszorítás szükséges, miszerint Alvinczi figurájában Szemere Miklós életrajzának egyes elemei, olykor mozzanatai ismerhetők föl. Nemcsak az vethető föl, hogy azokban a Krúdy-regényekben, amelyekben Alvinczi (fő)szerepet játszik (persze mellette más alakok is majdnem azonos jelentőséggel bírnak e művekben), nem kapjuk meg Alvinczinak még megközelítőleg sem teljes rajzát, inkább csak az életrajz egyes szakaszait, részleteit ismerjük meg igen bőségesen, hanem azt sem árt tudomásul venni, hogy bár Krúdy Gyula nagy valószínűséggel tudomással bírt ennek ez életnek alakulásáról, és erről publicisztikájában utána lehet keresni, jócskán formálta ezt a „biográfiát": annyit hasznosított az ellenőrizhető adatokból, amennyire a maga elképzelte történet bonyolításához szükséges volt; úgy is írhatnám, szabadon bánt a rendelkezésére álló anyaggal. Regényt adott közre, nem életrajzot, még csak nem is regényes életrajzot. S ezt már a névváltozással jelezte. Akad természetesen olyan regénye Krúdynak, amely Szemere Miklóst a saját nevén szerepelteti, ilyen például a *Jockey Club*, melyben Üchtritz Zsigával és másokkal együtt jelenik meg, akik szintén több Krúdy-műben bukkannak föl, mint az elitnek, a „jó társaság"-nak, egyébiránt a bohém Magyarországnak reprezentánsai; a *Primadonna*, melynek elbeszélője tudni véli, hogy Szemere Miklós szakácsnőt küldött Pálmay Ilkának. E néven említik a *Hét bagoly*ban. De a saját nevén szerepeltetés sem ok arra, hogy az említett epizódot, jelenetet, gesztust „visszakeressük" Szemere életrajzában. *A kékszalag hőse* című regénynek talán leglátványosabb eltérése Szemere Miklós életrajzától, hogy a regényben szűkszavúan, drámai erővel megjelenített halál helyszínén és időpontján változtat: a regény elbeszélője kiviszi Alvinczit a lóversenyre, ezzel keretbe foglalja a történéseket (a bécsi Derby-verseny, melyet Alvinczi lova természetesen megnyer, a regény nyitánya), így az utolsó lapokon a halálos

[10] „Nos, hát mit tagadnám, hogy legtöbbször regényeimben eleven figurákat írtam meg, akiket persze igyekeztem álruhába öltöztetni, hogy néha maguk sem ismerték föl a kosztümös alakot. (…) Ma már sokan tudják, hogy *A vörös postakocsi* című regényemnek Alvinczi Eduárd nevű hőse nem más, mint a hét év előtt meghalt Szemere Miklós." Szabó Ede, i. m., 129. Szemere életében persze Krúdy tartózkodott ilyen „leleplezés"-től.

beteg Alvinczit ismét látjuk a bécsi Derby-versenyen, immár Rezeda Kázmér társaságában, az időpont az első világháború előtti utolsó, még békében eltölthető idő. Kellér Andor regényes életrajza,[11] melyhez szerzője kézirattári/levéltári kutatásokat végzett, ugyanerről az eseményről ekképpen emlékezik meg: „Elfonnyadt erővel még kívánszorgott ágyából, beült zárt kocsijába, és elhajtatott a versenytérre. Utolsó napjaiban még a bécsi ügetőre is kiment, ahová azelőtt soha nem látogatott el. (…) A lóversenypályán érte a második szélütés… Szemere Kálmán támogatta a tribünről a halovány arcú kamarást, aki soha többé nem látta kedvelt zöld gyepét."

Ehhez hozzáteszem, hogy Szemere Miklós túlélte az első világháborút, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését, a polgári forradalmat, a Tanácsköztársaságot, annak bukását, és 1919. augusztus 20-án halt meg. Az Alvinczi-alak valóban sokat köszönhet a Szemere-biográfiának, de nem azonos „modell"-jével. Ezt nem árt szem előtt tartani, főleg akkor nem, ha a följebb demonstrált ellentmondásokról töprenkedünk. Hozzátéve, hogy egyrészt a konzervatív nézetekből valóban több tulajdonítható Szemerének, aki Kossuthtal szemben Széchenyi István híve volt, másrészt a Szemere/Alvinczi életpálya inkább a „Kevéselltem" kezdetű bekezdésben foglaltak szerint alakult. Itt azonban egy, akár meglepőnek minősíthető szempontot szeretnék kifejteni: a Krúdy-kutatás több ízben gondolkodott el Krúdy „viszonyán" Jókaihoz és Mikszáthhoz, olykor az író „mikszáthos" korszakát emlegetve. Többen vannak arról meggyőződve, hogy mikorra Krúdy megtalálta saját hangját, elfelejtette és elfeledtetni kívánta, mivel tartozik elődeinek, úgy írt róluk, mint elődeiről, akiket a XX. századra felváltott a modernségre másképpen reagáló, a nosztalgiát iróniával átszövő szerző. Anélkül, hogy vitatnám ennek a felfogásnak legalább féligazságát, olyképpen kísérlem meg módosítani, hogy az alábbiakban (ezúttal mellőzve a Mikszáth–Krúdy érintkezéseket) megkísérlem, hogy Jókainak és regényei, regényfigurái átpoétizált jelenlétének jelentőségére utaljak, amelyek Jókai regényi szerepeltetésétől *(Jockey Club)* a megnevezetlenül maradt, ám valószínűsíthető kapcsolatokig ívelnek. A *Jockey Club* Rudolfját többet között az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* szerkesztése közben látjuk, tudvalévő, hogy ennek révén került munkatársi, baráti viszonyba Jókaival, és erről levelezésük szintén tanúskodik, majd ugyanebben a regényben egy Jókai-regény, *Az arany ember* és némely alakja tevőlegesen járul hozzá a történések fordulataihoz.[12] *A kékszalag hőse*

[11] Kellér Andor, *Zöld gyep, zöld asztal – Író a toronyban*. Szépirodalmi, Budapest, 1964. A könyv első kiadása 1941-ben jelent meg az Officina gondozásában, szerzői kiadásban. 1964-re a kötetet szerzője alaposan átdolgozta, kibővítette és némileg „vonalasította". Nagymagyarország helyett régi Magyarországot írt, elhagyta azt a bekezdést, miszerint a Tanácsköztársaság fölszántatta a lóversenypályát etc.

[12] A *Hét bagoly*ban például előbb Jókai élclapjára történik hivatkozás, egy rövid említést követőleg pedig a *Sárga rózsá*ra. Krúdy Gyula *Összegyűjtött művei*. Regények és nagyobb elbeszélések 9, s.a.r. Kelecsényi László, Pozsony, Kalligram, 2009, 119, 162, 199. Vö. még: 270, 286,

Alvinczija ellenben apró túlzással, különös tekintettel sokoldalúságára, a nyilvánosság előtt ismeretes élete mögött meghúzódó rejtett életére, melyről csak a titokzatossá váló Frigyesnek vannak sejtései, és a „gyónási" jelenet következtében Rezeda Kázmérnak ismeretei, azokra a Jókai-figurákra emlékeztet, akik ugyan sikert sikerre halmoznak, szinte modern midások, de belső küzdelmeikről, örök kielégületlenségükről az irigy külvilágnak nincs tudomása. Alvinczi ajándékaival, „nagyúri" gesztusaival képes bárkinek megvásárolni jóindulatát, sikerei (melyeket a zöld gyepen és a zöld asztal mellett ér el) elismerésekhez juttatják, mindez azonban nem enyhíti a regény végére, éppen a regényben bemutatott visszavonulása esztendejére kialakuló rosszérzését, amelyet titokban(!) nevelt, előbb Bécsben elzártan tartott, majd Magyarországon fölgyógyuló, öntudatosodó leánya társasága csillapít ideigóráig, hogy aztán vallomással fakadjon ki a számára feloldhatatlan dilemmák miatt. Itt, ezen a ponton, a magam részéről, óvatosan adnám elő ötletemet, hogy ismét Jókai távoli emléke csillan át. Aligha kérdéses, hogy Jókai hatásos képviselője volt a dualista korszak nagymagyar ábrándjának (inkább politikusként), de az egyre kevésbé vitatható, hogy mindennek ellentétét is megszólaltatta, olykor publicisztikában (ritkán), inkább szépirodalmi tevékenységében (gyakran)… S ha most eltekintek az általam több ízben elemzett időskori művektől,[13] melyek kiábrándultságát nemigen lehet tagadni, ezúttal a konzervatív Alvinczi téziseihez hasonló nézetekre hívnám föl a figyelmet. Hálás feladat volna például Berzsenyi Dánielnek a „mi a magyar most" kérdésre adott kategorikus válaszát ideidézni (sybarita váz), általában a horatiusi indíttatásra fölhangzó önostorozást, Jókaira gondolva azonban a haladással-fejlődéssel szinte egyenrangú fejtegetésekre utalnék. Baradlay Kazimir végrendeletét felesége ugyan merő gonoszságnak minősíti, s ez a három fiú sorsát meghatározandó legalábbis antihumánus számításnak mondható. Azonban a maradásnak, a változás mellőzésének indítéka, értelme meglepő módon teljesen egybecsendül az *Egy magyar nábob* utóbb megváltozott hősének, Szentirmay Rudolfnak álláspontjával: a „modernizálódás" a magyarságot kivetkezteti eredeti énjéből, megfosztja jellemző tulajdonságaitól. Ehhez képest az *És mégis mozog a föld*ben megszólaltatott nádor nem annyira a XIX. század elejének kérdésére reagál, inkább a regény megjelenésekor megoldatlan nemzetiségi kérdésre utal a drámája előadását szorgalmazó Jenőy Kálmánnal szemben. Míg Jenőy a magyarság „ébresztését" célozza meg a nemzeti tragédia funkcióját betölteni kívánó színművel, a nádor félreérthetetlen ellenérve nemcsak a kőszívű ember quieta non movere álláspontját képviseli, hanem annak vízióját vázolja föl, miszerint a magyarság felébredése maga

289. A *Valakit elvisz az ördög* Jókai-travesztiáját bemutattam: *Szomjas Gusztáv hagyatéka*. Palatinus, Budapest, 2006, 192–193.

[13] Fried István: *Öreg Jókai nem vén Jókai*. Ister, Budapest, 2003; Uő: *Jókai Mórról másképpen*. Lucidus, Budapest, 2013.

után vonja az eddig szintén nyugvó, „alvó" nemzetiségekét, s ez beláthatatlan következményekkel járhat. A milleniumi fények elkápráztatta országba kiáltotta bele egy beszédében Szemere Miklós: Nem boldog a magyar! (s ez is visszavezethető Jókaihoz), másutt Alvinczi(!) az elszegényedett dzsentri megmentését tűzte ki céljául, a *Valakit visz az ördög* ennek szinte parodisztikus színre állítását végezte el.[14] Egyszóval: a Jókai-olvasásnak nem múló következményei voltak Krúdy regényírásában. Ehhez járul egy prózapoétikai lelemény, miszerint a tapasztalati „valóság" sugalmazása olvasható ki a regényből, de ezt jórészt háttérbe szorítja annak tudatosítása, hogy az olvasó *regényt* olvas, maguk a szereplők hol vállalják efféle jelenetekben való részvételüket, hol tiltakoznak az elbeszélő szereposztása ellen. Hol egy korszak „irodalmi reáliájára" figyelmeztet az elbeszélő: „Úgy beszél, mint egy ifjú hírlapíró, aki Karl Kraus *Fackel* című lapját őrzi párnája alatt, és lyukas cipőben cigarettázik a nagy körúti kávéházban [New York? F.I.] – mond Rezeda úr, aki mindig szeretett valamely egzotikus bókot mondani, ha Rex kisasszonnyal beszélt." A kaján olvasó számára oldalvágás egzotikusnak minősíteni a Monarchia-szerte ismert, leleplező és botrányokat okozó újságot. A józannak, öntudatosnak mutatkozó Rex kisasszony beszédéből viszont az tetszik ki, hogy távoli országok múltjának és jelenének íróit szervezi be életébe, hétköznapjainak világába, mint aki tőlük és általuk kapná életének ritmusát: „Volt egy amerikai barátom, Mark Twain, aki mindig felvidított, akármilyen szomorú voltam. Voltak angol barátaim, persze a Király-Shakespeare is, akik az életem óráit egyenletessé, jó hangulatúvá, megnyugtatóvá tették, így Dickens és Thackeray, költők. S ugyanakkor a múlt idők férfiait Walter Scottból mintáztam meg magamnak; a francia irodalomból válogatás még tarkább: Lesage, Ponson du Terrail, Balzac (a popularitás irodalma nem válik el a kánon alkotóiétól)." Egyfelől tehát a férfijogú társadalom ellenében a maga szuverenitását elismertető tanítónő, másfelől az a személy, aki könyvtárának kedvelt szerzőire hivatkozva rendezné el életét.

Néhány további változatra is érdemes rátekintenünk, mint játssza egybe az elbeszélő az „életet" az „irodalom"-mal: „»Azt hiszem, hogy az én dolgom a kényelmedről gondoskodni, apám, ha már megengedted, hogy veled lakjam« – mond Ilonka, mint valamely régi regénybeli hősnő, aki még nem tud eligazodni az életben". Más típusú cinkosság: „Alvinczi Eduárd mint ezt már a figyelmes olvasók az előző fejezetekből is sejtették: mérhetetlenül unatkozott Kürtön, a pusztai kastélyban, a hóborította tájon." Megint más változat: „Szilveszter cédulácskája olyan volt, mint a regényíróké szokott lenni: csak a számok voltak bizonyossággal elolvashatók:" Rezeda Kázmér szájába adva meglehetősen meglepő megnyilatkozás: „Alvinczi úr nem olyan rosszindu-

[14] Vö. tőlem, 12. sz. jegyzetben i. m.

latú beteg, mint annak a norvég színdarabnak a hőse, aki mindjárt az égboltozaton »függő napot kívánná« édesanyjától, mint erről valaha olvastam." (Nem nehéz ráismerni Ibsen *Kísértetek* című színművének záró mondatára: „Anyám, a napot akarom… a napot…") A szellemi sötétségbe süllyedt fiú szavaival teljesedik be az apának a színmű előtti korszakból származó vétkei következtében beállott sorsa. Ugyanakkor nem kívánok vitát nyitni Krúdy olvasottságának, irodalmi műveltségének[15] miméműségéről, annyit jegyeznék csupán meg, hogy a műveletlenségét feltételező nézetek túlzottak, természetesen olvasottságát sem túl-, sem alábecsülni nem célszerű. A korszak tendenciáival kapcsolatban hírlapokban – is – tájékozódhatott, Freudról és a pszichoanalízisről, mely nemcsak a *Purgatórium*ban kerül szóba, publicisztikájában emlékezik főleg meg, Ferenczi Sándor információi alapján, ebben a regényben Rezeda Kázmér közlései az ideggyógyintézeti tapasztalatokról az író személyes élményei is lehetnek. Akár régebbi szerzők (például Jókai) juthatnak eszünkbe, ha a fejezetcímekre téved a tekintet, ugyanis a betűvel kiírt sorszámozás után kurtán összegzi a fejezetben történtek lényegét, olykor kérdő mondatban. (Mi történt a Széchenyi palotában?), olykor sejtelmesebben hangulati jelzésként (Kürtön mindig fúj a szél), sokszor *amely(ben)* kötőszóval a fejezetet jellemző mellékmondattal, a cselekményre utalva (amelyben egy kis rendőrségi história is előfordul), vagy éppen a regényiséget az előtérbe állítva (amelyben a regényhősök felvonulnak). Az utolsó előtti fejezet címével oly módon jelződik a közelgő vég, egyben az idő visszafordíthatatlan múlása, hogy a kurta bejelentés, a tőmondat egyszerre érzékelteti a történet lezárultát és e lezárulás körülményeit, ti. hol fejeződik be a mű: A paripák megvénülnek; hogy aztán az utolsó fejezet vitathatatlanná tegye: Alvinczi utolsó versenye. Ekképpen a fejezetcímekből mintegy szinopszis szerkeszthető, ennek előzményeként a tárcaregények érdeklődést fölkeltő eszközét regisztrálhatjuk. Jókai regényírásának néhány darabja kikerülhetetlen e téren. Persze, elterjedt a paratextusnak ez a látványos előtérbe kerülése, az olvasó rá van kényszerítve tudomásulvételére, hiszen a fejezet élén áll, hogy nem szükséges mindenáron Jókai-hatásra gyanakodnunk, pusztán Krúdy Jókai-olvasásának intenzitására utaltam. Vagy esetleg azt feltételezhetnénk, hogy Alvinczi utolsó esztendejének regényébe belekomponálódik a XIX. század némely regényének sajátja, amely az olvasó jóindulatának-érdeklődésének megnyerését célozza meg. Kiváltképpen a vers- és a nótaidézetek kínálják meg a megfejtéssel járó örömökkel az olvasót, az ismeretlen vagy ismerős szöveg megjelenése a fejezetben beavatja az olvasót a történésekbe, melyeknek „kulcsmondatként" funkcionáló sorait már várta. Ugyanígy készíti elő a sokfelé kanyargó, anekdotaelemekkel gazdagított fordulatokat „A kékszalag

[15] Uo., Szabó Ede, i. m.

hősei visszatérnek" cím. Mindezt egy Alvinczi szerkesztette album lapozgatása készíti elő, megidézvén a „lósport", a lótenyésztés, a lóversenyek múltját, azokat, akik e téren szerepet vállaltak, de a lóidomárokat és a hölgyeket is, sőt, a futtatott lovak is helyet kapnak az albumban. Történet(ek) a történetben: hirdeti az albumot lapozgató, ismertető Alvinczi összegzése pályája külső, de belsővé váló közegéről, *A kékszalag hősei* cím egymás mellé rendeli a tenyésztőket, a futtatókat, az idomárokat, a zsokékat és a lovat. Valamennyien visszatérnek az album révén, így indulhat Alvinczi utolsó versenyére. Csakhogy a paratextusok között sem teljesen egyértelmű a kapcsolat. A regény címének *(A kékszalag hőse)* egyes száma félreérthetetlen utalásnak tetszik, a címet követő lapokon Alvinczi Eduárd főszereplésével zajlik majd a történések sora, s ezt erősíti az első és az utolsó mondat élet-halál „játéka": „A Bécsi Derby szombatja volt, amikor a tizenkilencedik századbeli hagyomány szerint, a legszebb június van Bécs városában. (…) Alvinczi Eduárd a Károly főhercegről (Erzherzog Karl) nevezett bécsi fogadóban az első emeletet az összes vendégszobáival és inasszobáival kibérelte, meghívott vendégei részére, mert a Derbyre, a lófuttatásra nem csupán egy délutánra szokás vendégeket hívni, hanem legalábbis néhány hétre, amíg a bécsi «Derby-idény» tart." Ne merüljünk bele a megannyi lényegesnek tetsző, máshonnan szintén jóismerős információba, amely Alvinczi Traktárovics elnevezését ugyancsak értelmezi, inkább arra figyeljünk, hogy a címet követő első fejezetben kétségtelenné válik, miért Alvinczi megkülönböztető tulajdonsága, karaktere fogalmazódik „A kékszalag hőse" jelzős szerkezettel. Ezt erősíti (ex negativo) az utolsó fejezet regényzáró mondata: „– Azt hiszem, a versenyt megnyertük – mondta Rezeda úr, de már egy halotthoz szólott, aki lassan összeesett ültében." S bár a végső szó Alvinczi kísérőjéé, Rezeda Kázméré, a regény Alvinczi halálának konstatálásával végződik. A regénybe Alvinczi egy rövid bekezdésnyi helyzetleírást követőleg lép be, a záró mondat lényegesen rövidebb, talán nem is az elbeszélő, hanem Rezeda állapítja meg Alvinczi kilépését immár valamennyi földi történetből. A lényeget megismételve: az egyes számú cím a főszereplőt idézi meg, akinek közvetlen közelében és távolabbi helyszíneken más szereplőkkel fut végig a történések sora: a diadal – a visszavonulás (kivonulás a társasági-társadalmi életből) – a keserves számadás – majd a nem kevésbé diadallal kecsegtető visszatérés, melyre rácsap a halál. Persze Krúdy regényeiben az abszolútnak feltételezett főszereplő mellett, vele szemben, mögött és a külső cselekménykörben mellőzhetetlen mellékszereplők tűnnek fel,[16] becsempészik saját életük fordulóit a „fő" történetbe, olykor egyenrangú alakokként ágálnak, hiszen nem bizonyosan csak a főszereplő valós vagy vélt intencióit hajtják végre; nem egyszer függetlenednek tőle, hogy sa-

[16] A Krúdy-regények figurái gyakran szerepelnek ragadványneveiken. Alvinczi–Traktárovics mellett a száműzött szerb király Takova etc.

ját (regény)életüket élhessék. Ezt érzékeltetendő alakul át fejezetcímben a sokáig egyértelműnek vélhető utalás, és a főszereplőt mintegy helyettesítendő találunk rá az eufemisztikus (már említett) fejezetcímre: „A paripák megvénülnek": „…amelyben a regényhősök felvonulnak"; „A kékszalag hősei visszatérnek". Itt jegyzem meg, hogy az elsőnek említett fejezetben Alvinczi úr tartja cím- és főszereplői státusát, az ő szavaival kezdődik („– Nem jó, ha az embernek nincsenek ellenségei"), aztán egy részletesebben elbeszélt anekdotát kapunk, ám itt az hangsúlyozódik, és emiatt épülhet be a történések közé, hogy az anekdota-hős nem más, mint Alvinczi úr „egy falusi bíró ismerőse Komárom vármegyében". Csak ezután – elválasztva – tehető föl a kérdés, amely Regényi úr foglalatosságainak ecsetelésére tér rá, újabb elválasztás, immár Szilveszter tűnik föl. Alvinczi úr természetesen nem része két ismerőse tevékenykedésének, még akkor sem, ha Regényi az ő megbízása szerint ügyködik. „A paripák megvénülnek" a kapott terjedelmet felosztja a fő- és az őt segítő két szereplő között, jelezve, hogy ugyan aligha tagadható a hierarchiában elfoglalt pozíció okozta különbözés, a regényben elfoglalt hely azonban „demokratikusabb"-an gondolja el mindezt. „A regényhősök felvonulnak" fejezetben több ízben emlegetik Alvinczi urat és viselt dolgait, de Alvinczi, maga nem jelenik meg, olyan epizódok elbeszélésére kerül sor, amelyek ugyan nem függetleníthetők viselt dolgaitól, de hogy róluk beszéljenek, ehhez nem szükséges a jelenléte. Ennek következtében megkockáztatható, vajon nem tartozik a „regényhősök" közé? Jóllehet olyannyira a regényírás áll a központban, hogy még szereplő is rendelkezik a Regényi névvel. A műben azonban megkülönböztethető a regényhős a kékszalag hősétől, aki több, mint a regényt benépesítő, olykor éppen csak megemlített, de cselekvéshez nem juttatott szereplői tömeg. A többes számban emlegetett „kékszalag hősei"-be sem sorolható probléma nélkül, hiszen ő egyes számban hőse saját (regény)történetének, míg a többiek, a még oly fontos Ilona, Rex kisasszony, a kétes egzisztenciájú Frigyes (az ellenség), Regényi és Szilveszter legföljebb a többes szám közösséget egyesítő összességében juthat e címzéshez, amelyet egyes számban Alvinczi kizárólag maga birtokol.

Csupán fejtegetéseim elfogadását szorgalmazva, erősítem egy máshonnan származó példával egy Krúdy-regény paratextusainak, a játékos címadásnak hasonló esetét. Míg a Rezeda Kázmér főszereplésével és Alvinczi úrnak mindössze egyetlen fejezetnyi jelenlétével bonyolódó regény címében *Nagy kópé*[17] olvashatunk, a tizedik, záró fejezet névelő hozzáadásával ismétli meg a címet: „A nagy kópé". A fejezet szövegében, egy párbeszéd során Antónia nevet közbe, „Te nagy kópé!" kijelentéssel fordulva Rezeda Kázmérhoz. Az értelmező rejtvényt kap, töprenkedhet az alakváltozatokon, az elbeszélői címadás versus szereplői megnyilatkozás eltérésén.

[17] Krúdy Gyula *Összegyűjtött művei*, Regények 9, 7–114.

Az értelmezői törekvések ellenére még azt a sugalmazást sem tudom kizárni, hogy a Krúdy-regények kanyargós történetvezetése, a cselekmény sűrű megszakítása az elégikus, ironikus, romantizáló, elidegenítő leírások kedvéért már a címadás változat voltával megkezdődik. Az elbeszélés folyama látszólagos egyszerűségét elismerve, nem oly magától értetődően folyamatos, a regénybe iktatandó „világ" olyannyira sokrétű, a szereplői reakciók többnyire oly mértékben kiszámíthatatlanok, hogy az elbeszélő, nem egyszer zavarát palástolandó, előadásának „poeticitás"-ával, körmondatai stilisztikumával védekezik. A történések esetlegességéért, váratlan fordulataiért csak úgy tudja vállalni a felelősséget, ha költőiségével kápráztatja el olvasóit, hagyja, hogy belevesszenek a hosszú vagy több bekezdésnyi szóáramlásba.[18] S ha a főszereplő(k) státusa (mint volt róla szó) nem kétséges, még az ő közvetlen, táji, szobabelsőnyi stb. környezete is beható tanulmányozást igényel. Az egyes és többes számok, a névelőnyi megkülönböztetések (Velszi herceg – A velszi herceg)[19] jelentésesek, ahonnan vissza lehet következtetni meghatározó szituációkra, amelyek (regényünk esetében) az Alvinczi körül közvetlenül zajló jelenségeket tematizálják, illetőleg (némileg) eltávolítanak tőle. A vele valamilyen kapcsolatban lévő személyek lépnek be a történésekbe (az ő megbízásából), esetleg csak beszélnek róla, megvitatják érthetetlen vagy számukra meglepő húzásait. Alvinczi vitathatatlanul „hős" olyan értelemben, hogy címszereplője egy regénynek, amelyben a sok többi alak szintén kap kisebb-nagy szerepet, de az egyes szám a főszereplőnek van fenntartva, és ezzel többé-kevésbé a többiek tisztában vannak.

Ezekután nincs haszon nélkül, ha egy-két szövegrészletbe alaposabban beletekintünk, miközben egyetértve a főleg nyelvészek kezdeményezte stilisztikai, névtani, mondatszerkezeti elemzésekkel, annak nyomába eredünk, miképpen egyensúlyoz a Krúdy megalkotta elbeszélő emelkedettség és dezillúzió, érzelmesség (vigyázat: korántsem érzelgősség!) és kijózanítás, a

[18] E (kis)regényből idézek egy bekezdésnyit mutatóba (uo., 14): „Eljöttek tehát a rózsaszínű és kék ruhák a budai utcák öreg házikóiból, s az ifjú fürge lábak ugyanazon nyomokba léptek a kopott kövezeten, az erdei avaron, a kanyargó gyalogúton, amelyet egykor a nagymamák hagytak hátra. A vak hegedűsök, lábatlan harmonikások, akik a keresztutaknál úgy helyezkednek el, mintha a várostól örök időkre kibérelték volna helyüket, ugyanazon nótákat vonták, amelyeket a majálisi fiatal nők anyáinak húztak, amikor azok először jártak májusban az erdőn. A szőke és barna kontyok, a hullámos hajak, a szívben repeső jókedvek, a pajkoskodó nyelvek, a játékos szemek, a bérmálás tömjénillatát őrző fehér harisnyák, vállalkozó kis cipők, felhevült szalagok, pontosan illeszkedő harisnyakötők, álmok, szerelmek, ismeretségek, találkák és rügyező vágyak eljöttek Fácán ódon udvarára, végigjárták a bolthajtásos folyosókat, felszaladtak a ropogó lépcsőkön, belenéztek a kopott aranyozású tükrökbe, amelyekben régi dámák arcai rejtőznek, mint a folyam mélyében az eldobott gyűrűk, amulettek."

[19] Kemény Gábor: *Krúdy impresszionizmusának kérdéséhez*; Pethő József: *Szecesszió és biedermeier Krúdy novelláiban*; Dobos István: *Az alakzatok kettős olvashatósága. Krúdy Szindbád történetei*, In *Születésnapi kalandok*, 2–40, 41–50, 57–90.

mai irodalmi gondolkodásra utalva: nosztalgia és irónia között; hogyan állít és von vissza, emeli föl és ejti le mondatait; miképpen él az írásjelek adta, nála különleges jelentőségre szert tevő lehetőségekkel, amelyekkel összefűzi az egymáshoz tartozókat és egymáshoz nem tartozókat, párhuzamos állításokat és azok módosulásait,[20] távoli és közeli jelenségeket/jelenéseket egymásra, egymásba, egymás mellé építve, egyben az építménynek egyszerre tartósságát és ingatagságát érzékeltetve.

„Ugyanilyen értelemben töltötték nyárelői napjaikat azok a mohos, esztendőről esztendőre mélyebbre süllyedő kerti padok, amelyek az öregemberek módjára kisebb termetűek lettek, amíg a fiatalság felnövekedett körülöttük. Ezek a vén padok már régen elszoktak attól, hogy bárki is észrevegye őket azok között, akiknek a kertben dolguk volt. Megindító magányban éldegélték át az évszakot. Míg ebben a másokéban a kertben bolyongó színes napernyők észrevették őket, és stációt tartottak a múlt időkről mesélgető pihenő helyeknél.

Vajon megértették-e az ifjú hölgyek azoknak a régi dámáknak a történetét, akik a kerti padocskákon csalódottan üldögéltek, és hiúságukat már csak úgy tudták dédelgetni, hogy nem panaszkodtak lelki és testi fájdalmaikról, hanem egymagukban szenvedték el a megöregedés időit? Nem valószínű, hogy az ifjú hölgyek komolyan szívükre vették volna az egykori dámák panaszait, mert hiszen a fiatalság egy percig sem hiszi, hogy valaha komolyan megöregszik, és fájdalmas változásokon eshetik át!"

A nyomatékosító felkiáltójellel véget érő részlet végülis kiről-miről szól? A „mohos padok"-ról-e, netán az egykor rajtuk üldögélő, az öregedés fájdalmas változásának kitett dámákról? Melyik szólam erőteljesebb: a múltról tanúskodóé, a jelen állapotát panaszlóé? Miért hallgatnak bele az ifjú hölgyek a dámáknak a padok tolmácsolta történeteibe? És egyáltalában: miféle történet az, amelyben nem éltek, hanem éldegéltek, nem mesélő, hanem mesélgető pihenő helyekről van szó, a padokon (vagy padocskákon? Kinek pad, kinek padocska?) nem ülnek, hanem üldögéltek; vegyük már észre, rímeléssel fűzi össze az elbeszélő (éldegéltek–üldögéltek–dédelgetni); pad és öregember közös sorsát regélné el az elbeszélő? Honnan üzennek a régi dámák, üzennek-e, vagy az ifjú dámák pillanatnyi regényes hangulatukban képzelik

[20] Egy bekezdésnyi példa egy abszolút epizódszereplő gondolatairól az elbeszélő tolmácsolásában: „Bodnár, a régi komornyik ámultan állott a szoba közepén a szokásos fehér szalvétával, amellyel az utazóládát akarta leteríteni. Mit gondol magában egy ilyen régi inas, aki gazdája szokásait sokkal inkább tiszteletben tartja, mint a törvény paragrafusait? Mindenesetre nagyobb tisztelettel nézett a kisasszonyra Bodnár, mint akár Cleminson zsokéra, aki »egy orrhossznyi előnnyel« egyszer megnyerte gazdájának a Szent István díjat… Bodnár véleménye szerint Cleminson volt a legnagyobb ember a világon gazdáján kívül. De most komornyik-fantáziájában olyan helyre tette a kisasszony alakját, ahová a csodatévő szenteket szokás helyezni." (Néhány lappal előbb ugyanígy éli bele magát az elbeszélő Alvinczi gondolataiba-helyzetébe, a *mintha* kezdetű mellékmondatba rejtve romló egészséget.)

a padokra-padocskákra a múlt szereplőit? A jelen és a múlt idő- és térviszonyai mint érintkeznek? (vagy csak érintkez*get*nek?). Hogy ez idő- és térviszonyok egy leírás szerkezetévé tömörüljenek, melyekben a megszemélyesítésnek éppen olyan szerep jut, mint a helyettesítésnek, az idő kijelölésének (az *amíg-míg* ismétlődése révén) hasonló a jelentése, mint előbb a jelzőkének, majd a jelzők mellőzésének: a padok mohos, vén minősítése állapotukra utal, hangulatiságuk a *megindító magány* jelzős szerkezettel kap nyelvi formát, ezzel szemben a napernyők színesek, felbukkan a két ifjú hölgy, a tárgy segítségével lesznek felismerhetővé. A második bekezdésben az elbeszélő már takarékoskodik a jelzőkkel, *ifjú hölgyek–régi dámák* a múlt és jelen szembeállításához szükséges, új információval már aligha kecsegtet, a többi jelző (testi és lelki fájdalomról olvashatunk, az egykori dámák valójában a régi dámák ismétlésének hat, s a fájdalmas változás az elbeszélő részvétét van hivatva kifejezni) nem hoz semmi különlegeset az előadásba, szinte magától értetődő, a régi és új között (senkitől sem vitatott, nem vitatható) különbség erősítésére szolgál. Mégis felkiáltójel vet (határozottan) véget a bekezdésnek, a következő már Rezeda úrral kezdődik, más gondolati körbe érünk, a kertben sétálgató két kisasszony lép olyan téridőbe, amely a múlt és a jelen között elterülő mezsgyén lehető, önnön jelenükből fordulnak a kerti múlt irányába, hogy látható és érzékelhető tárgyi és odaképzelt emberi jelenlét megfeleléseit idézzék meg, oly közelről, hogy szemügyre vehessék az „esztendőről esztendőre mélyebbre süllyedés" stációit, de oly távolságból, mely lehetetlenné teszi a nosztalgiára csábító érzelmek eluralkodását. Az ifjú hölgyek a padok közvetítette „történet"-et annak veszik, ami: mesél*get*ésnek, amelyet talán érdemes meghallgatni, talán nem érdemes „komolyan", szívügyre venni. Pillanatnyi nosztalgia, erre rácsapó kijózanodás, meghallgatás és továbblépés, régi és új, egykori dámák és mai fiatalság.

Az előző hangvételtől eltérő előadást idézve, mert tárgyban, előadásban az időviszonyt teljesen mellőzve, folytatom az alábbi részlettel:

„Igaz, hogy itt a mezőn nem gondoskodhatott részükre százesztendős fákról, amelyeknek árnyékában hűsölni lehetett volna, sem kék hegykoszorúról, amelyet olyan jó messziről elnézegetni még azoknak az idősebb uraknak is, akik a hagyomány szerint mindig együtt járták a bérceket a zergevadászaton Ferenc Józseffel, még vadvizeket, nádasokat, tiroli betyárcsárdákat sem varázsolhatott a föld színére azoknak az alföldi uraknak a kedvéért, akik a romantikát nem tudják másképpen elképzelni, mint vízimadárral és szúnyoggal – de amit emberi művészettel meg lehetett oldani a vendégek kényelmére, azt Alvinczi úr megtette."

(A következő bekezdésben részletezi az elbeszélő, miféle „művészet" munkálkodik a vendégek komfortzónáját sokoldalúan biztosítandó, ennek leírásakor elszabadul az ideértendő művészet képzelete, mivel olyan táji környezet formálódik a vendégek számára, amely meglepő voltával nem az

előző bekezdés negatívumait egyenlíti ki, hanem új minőségű pozitívumokkal biztosítja, hogy a vendégek jólléte ne szenvedjen kárt. Ám vissza a fejezeten belül új részt indító bekezdésünkhöz.)

Az idézet közepébe tekintve nyilván nem akármilyen feltűnést keltő megjegyzésbe van burkolva az elbeszélő ironizálása, a romantika körében nemcsak vízimadarakat, hanem szúnyogokat is emleget, amelyek bizonyára csekély mennyiségű regényesítő eszközzel rendelkeznek. Ami körbefonja az alföldi urak romantika-elképzelésén gúnyolódó (ironizáló?) elbeszélő mondatait, ama bizonyos „elégiai hangulat", hangulatfestés, melyet Horváth János állapított meg Berzsenyi Dániel egy verscsoportját bemutatva.[21] Rendkívül érzékletesen szól az elbeszélő arról, ami nincs, ami nem volt megvalósítható, előadása úgy színes és átlelkesített, hogy megjeleníti (mivel tagadja), amit talán igényelnének, de létrehozhatatlan, mert kívül esik ama „művészet" hatókörén, amellyel Alvinczi úr rendelkezik. Ezáltal a művészet megfosztódik közkeletű használatától, kevesebb lesz annál, ami van, csak éppen másutt, és ami éppen ezért ide nem varázsolható. Az idő legfeljebb egy mellékmondatba szorulhat, ami akkor történt, messze nem bizonyos, hiszen ki szavatolhatott a hagyományért (azt sem tudjuk, ki jogosult ennek tolmácsolására). A megidézett jelenet, az együtt-vadászás az uralkodóval nem kap erősebb kontúrokat, marad általánosságban, nincs szerepük Alvinczi vendégváró igyekezetében, az ünnepély tervezésében, csupán az elbeszélő veti közbe, mint a meg nem valósítható és a megvalósítható között alakuló jelenések távolról ideidézhető szereplőinek (akik nem „valóságos" figurái a történéseknek) árnyait. A „hagyomány szerint" kerülése az állásfoglalásnak, hogy megtörtént-e valaha, ami két mondat közé szorult, szinte mellékes (mert ki tudja, menynyire „valóságos") eseményként ködlik föl.

Ezekután következzék egy 23 soros mondat, mely nem viszi előbbre a történéseket, és a kettős város leírását sem szolgálja, ellenben az elbeszélő történetmondását meghatározó hangulatiságnak eminens példája. A pest-budai, majd budapesti majálisok résztvevőiről van szó, ezen a leíráson áttetszik Pest és Buda lakosságának megannyi különbözősége, Alvinczi úr budai megtelepedésének háttéranyagához szolgáltatva adalékokat. Félreértés ne essék: amikről az elbeszélő informálni fog, nem Alvinczi és közvetlen környezete jobb megismeréséhez szükséges, sőt, meg lehet kockáztatni, attól teljesen független. Mégsem fölösleges, részint egy távoli kontextust segít felvázolni (a pesti és a budai – átlag – mentalitás eltéréseit körvonalazva), részint Rezeda Kázmér alakváltozásait törekszik megvilágítani, nagy valószínűséggel leginkább a regényben érvényesülő elbeszélői beszédmód, mondatfűzés kap lehetőséget a kibontakozásra:

[21] Horváth János: *Berzsenyi*, In Uő: *Tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 1956, 145.

„Aki a Gellérthegyi búcsún megfázott, aki a hegyek közé való kirándulását egy barlangban vagy egy csőszházban töltötte az égiháború miatt, aki a szerelem vagy az erdő útvesztőiben, sűrűségeiben kétségbeeséseiben annyira eltévedt a Zugligetben, hogy nem segíthetett másképpen helyzetén, minthogy felkötötte magát a Normafára, vagy a svábhegyi kápolnában megesküdött a nyakán maradt kisasszonnyal, az rendszerint született pesti ember volt (vagy legalábbis Pestről származott családja Budára), mert a budai hegyvidék bennszülöttei sohase mentek el hazulról kellő ruházati felszerelések nélkül a gellérthegyi búcsúra; s tavaszi időjárás változatosságát, meglepetését a légsúlymérőn kívül önmaguk érzéseiben is tapasztalhatták; a szerelem terén pedig elég arra hivatkozni, hogy valódi budai ember sohase járt erdei kirándulásra hölgyével, ellenben, ha női léptek lengedezésével szándékozott harmóniába hozni saját lépéseit: a budai korzón végzett sétagyakorlatot, ablakok alatt promenádozott, vagy városszabályozáson gondolkodott, mielőtt halálosan beleszeretett volna például a Tabán régen halálraítélt házikóiba és a házikóban lakó hölgyekbe."

(Még e bekezdésbe sorolódik egy kiegészítő összetett mondat, amely tónusát tekintve folytatásnak tekinthető: „Budára a pestiek jártak májusban jóvátehetetlen bolondságaikat véghezvinni: kirándulás, kocsmázás, andalgó séta vagy színházlátogatás ürügye alatt.")

E kiegészítésnek gondolt mondatot éppen úgy jellemzi a különféle érzelmi „szintek" nivellálása, az eltérő magatartást igénylő cselekvések egymás mellé rendelése, valamint a szívesen használt írásjelekben rejlő lehetőségek (kettőspont, a hosszú mondatban pontosvessző) kihasználása. Némi rosszindulattal felróható volna, hogy a tőlem zárójelbe tett mondat akár egy vesszővel, akár egy pontosvesszővel hozzáfűzhető volna a hosszú mondathoz, és akkor a sorok száma 26-ra emelkedne; de az is, hogy az idézett hosszúmondat pontokkal tagolható volna. A pontosvesszőnek jól megtervezett helye van ugyan, de a mondat értelme nemigen változna, amennyiben a széttagolást választotta volna az elbeszélő. Legalábbis egy szigorúbb és „racionálisabb" gondolkodástól efféle megjegyzés sem állna távol. Csakhogy éppen ennek oldására törekszik az elbeszélő. Úgy tesz, illetőleg azt akarja elhitetni, hogy a pesti és a budai „ember" alapvetően más beállítottságú: azt innen nem tudhatjuk meg, hogy a budai miként viselkedik Pesten, azt azonban igen, hogy a pesti miként viselkedik Budán. A „jóvátehetetlen bolondság"-okat a pesti követi el, amint budai kalandtúrára vállalkozik, ennek végzetes következményei lehetnek: mármint az öngyilkosság, melyet viszonylag kedélyesen fog föl az elbeszélő, vagy a házasság (mely semmiképpen nem szerelmi, inkább kényszeres), így az elbeszélő sajnálkozással vegyes ironizálással él. Jellemző, hogy nem azonnal tér rá az elbeszélő mondandója kifejtésére, nekikészülődik, mellékmondattal indít, ezt megismétli, részletezi a körülmé-

nyeket, és csak aztán vág bele a lényeginek szánt közlésbe, melyre kettősponttal, majd egy zárójelbe tett, megszorító mondattal figyelmeztet, mindezt azért, hogy semmi ne vesszen el, ami a megnevezést, leírást érthetővé teszi. Sem látszólag, sem „valóságosan" semmi rendkívüliről nincs szó, pusztán a pesti ember kilépéséről a maga világából, magatartásával eltévedni látszik. Míg a budai jól ismeri a maga (táji) környezetét, felkészül a lehetőségekre, ezért jobban (és óvatosabban) kezeli, ami történik. S bár a szerelem nem kerüli el sem a pesti, sem a budai „embert", a pesti számára csupán rossz választásra telik, pontosabban: a választási lehetőségek egyike sem jó, míg a budai már korábban megépíthette a maga védekezési mechanizmusát, mely egy körmönfontan jelzett idillt vetít az olvasó elé, vagy kitérést a (nem kívánt?) szerelem veszélyei elől. Főleg a budai „ember" „ellen"-lépéseit érzékeltetve van elemében az elbeszélő, meglehetős tudatossággal tekint el az egyszerű közléstől a körülírás kedvéért, lemond a célra törő fogalmazásról, hogy láthatóvá tegye a maga kívülállását, a pontosságra törekvésnek kifordítását. A közös séta ekképpen aposztrofálódik egy fentebb stílt imitáló mondattal (női léptek lengedezéseivel szándékozott harmóniába hozni a saját lépteit), majd kissé eltérülő igyekezetről ad számot, mivel a nem különösen érdekes, szinte köznapi cselekvésnek nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint amennyit talán megérdemelne: a budai korzón végzett sétagyakorlat említésével. Az persze már az iróniába forduló előadás sajátja, hogy az ablak alatt promenádozás (a promenádra eszerint nem a budai korzón kerül sor, így nem nyílik kilátás a közösen meglátogatott promenádkoncertekre), majd csattanóként a városszabályozáson gondolkodás eshetősége merül föl, alternatívaként, semmiképpen nem kevésbé értékes vagy általában alacsonyabb rendű foglalatosságként. Ilyenmódon elmondható, az elbeszélő egyként ironizál a tévedező pesti, valamint a magabiztosan óvatos budai „ember"-rel, igaz, hogy másként. Az sem rejthető el, hogy ez a bekezdés megakasztó funkcióval is rendelkezik, az elbeszélő egy távoli kontextus fölrajzolásával tart szünetet a történések között, nem csillogtat előadói „bravúrok"-at, ellenben demonstrálja, miféle (a nyomtatás során kitetsző) eszközök állnak rendelkezésére, amelyekkel szabadon kíván élni. A szókincs majdnem a beszélt nyelvé, a vihar helyett használt égiháború, a szerelem és az erdő összevonása az útvesztő segítségével sem árulkodik arról, hogy közlője a nyelv művésze lenne, és a kellő ruházati felszerelések említése inkább az irónia felé hajlítja az előadást, mint ahogy a budai vidék bennszülöttei kifejezéssel sem messzi földrészek lakóira kíván emlékeztetni, persze a lehetséges asszociáció révén az írás humorral teli potenciálja bukkan ki. Nem kevésbé ennek szolgálatába kényszerül a bekezdés zárása: a Tabán halálraítélt házikói és a házikóban lakó (meg nem nevezett korosztályba tartozó) hölgyek[22] egyként a halálos

[22] Találgatok, vajon a már reformkorban emlegetett tabáni hölgyekre céloz-e az elbeszélő, akikhez viszonylag gyakran látogattak még a pesti szellemi élet képviselői is?

szerelem tárgyai. A Tabán iránt érzett nosztalgia fordul itt visszájára; nem tartom elképzelhetetlennek azt a feltételezést, miszerint az elbeszélő a neki súgó(?) szerzőnek elégikus-érzelmes beszéde után teszi ki a maga kijózanító (?) kérdőjeleit. Talán ennyiből is látható (összeolvasva a korábban leírtakkal), hogy ez a hosszúmondat aligha hasonlítható modalitásában, lendületes felsorolásaiban, halmozásában másutt található társaihoz, azoknál célratörőbb, józanabb és némileg egyszerűbb is, mégis sokféle húrt pendít meg, a tárgyszerűségen kezdve, önnön tárgyiasságát megkérdőjelező, ironizáltabb beszédig, az említett körülírás által lehetővé váló humoros tónusig, egészében pedig visszatérít ahhoz a modorhoz (anélkül, hogy modoros lenne), amit általában Krúdy Gyula hosszúmondatainak szokott az elemzés tulajdonítani. A pontosvessző és a kettőspont figyelmeztet, az egyik az inkább látszólagos, mint valóságos ellentétre, noha valóban ellentét fogalmazódik meg, a másik még jobban segíti az elbeszélőt abban, hogy ne nivellálja az ellentéteket, de ne is egyenlítse ki, ne élezze nagyobb méretűvé, mint amilyennek maga feltételezi, ezáltal nem veszélyezteti azt a nyugodt magatartást, amely szükségesnek (?) bizonyul ahhoz, hogy a pesti–budai ember különbözéseit szemléltesse. Az utolsó mondatban egy városrész veszélyeztetettségéről nyilatkozik oly visszafogottsággal, hogy lehetségessé váljon a nyugodt átmenet, hogy azután a történések a maguk természetességével (?) folytatódhassanak.

Krúdy Gyula regényszerkesztésének tudatosságára vall, hogy *A kékszalag hőse* zárásában lemond prózája „költőiség"-éről, a „gordonkázás"-nak a leghalványabb nyomát sem lelhetjük, e zárást előkészítendő sem tartóztatja meg magát az elbeszélő, ráolvasásszerűen halmozza az igéket („a szíve úgy kalimpált, szédült, tántorgott, mint egy elszabadult harang a szélben" – az abszurdig hatolóan kegyetlen a beszéd), majd némi iróniát is megenged magának: „Talán egy jó káromkodás segítene a fulladozásain. De a Monarchia egyik legelőkelőbb nézőterén nem illik káromkodni." Még egy jelenetre telik: a lóversenyen fogadni illik, Alvinczi sosem elégedett meg a néző passzív szerepével, fogadásai hol meglepték a közönséget, a szintén játszókat, hol megdöbbentették, hol kíváncsivá tették, miféle szándékot, információt, beavatottságot igyekszik eltitkolni. Bármennyire kapkod a levegő után Alvinczi, bármennyire az összeesés szélén van, végig akarja játszani, amiért halálos betegen is kijött a lóversenypályára. Akad is bőven bámulója, ki-ki érdekei szerint veszi tudomásul a nagy játékos megjelenését. Alvinczi pedig rendelkezik, mint mindig: „Hogy légolja »Vabanque-«ot a mai versenyében, Horner?" Mérlegelvén a választ, így rendelkezik: „Ha kettővel légolja, akkor kétezerrel magánál és ezerrel minden társánál" – felelt Alvinczi." A beavatottak számára teljesen érthetőek Alvinczi szavai, csupán a kívülálló (efféle nem látogat ki Derbyre, s ha kilátogat, és nem fogad, az esemény érdekli, de ilyenből kevés akad) nem érti sem az igét (legen: rak, helyez, rátesz), sem a számokat.

Az elbeszélő azonban nem kívülálló, Alvinczi életének (és halálának) krónikásaként csak a látottakra-hallottakra szorítkozik, magyarázatot nem fűz a tényekre csupaszított közlésekhez: „Alvinczi úr száján több emberi hang nem jött ki ebben az életben". Amint fogyóban a főhős élete, akképpen rövidülnek a bekezdések, a lóverseny színes forgataga elveszíti jelentőségét. Pusztán egyetlen alakra irányul az elbeszélői tekintet, annak másodperceiről kell számot adnia. „Halotti sápadtság ereszkedett arcára, amint az árnyékos padon gubbasztott, és csak valamely belső indulat rázta meg néha szemöldökét, homlokráncát, de szája zárva maradt." A látható jelenség leírására összpontosít, amit egy külső szemlélő is meg tud figyelni, legföljebb a *gubbasztott* rí ki a mondatból, pontos jelölésként, mely a hajdan tartásos, elegáns, arisztokratikus megjelenésű férfi testi összeomlására enged következtetni, életjelet már csak teste reflexeinek alig működő mechanizmusa adhat. A továbbiakban az elbeszélő tekintete a versenypályát méri föl, hiszen a fogadás tárgyai ott futnak, függetlenül a nézőtéren izguló, bámészkodó, lelkesedő, rettegő, reménykedő, hangerejével részt vevő közönségtől. Az elbeszélő mindössze ennyit mond: „Csengettek, kiáltoztak, futamodtak, a korlátnál lovak nyargaltak, színes ruhájú lovasokkal…" Visszalapozva a második fejezetre („amelyben megtudjuk, hogy az Alvinciak valóban lóháton jöttek Magyarországra") figyelmesek lehetünk egy, az első olvasáskor talán nem eléggé tudomásul vett információra: „a véletlen adta Alvinczi úrnak, amint kezdődő szívbajával és meglehetős izgalmában a Károly főherceggel való beszélgetés után éppen erre a helyre került, hogy látócsövét használható állapotba hozza." Nemigen lehet sejteni, hogy ez a kezdődő szívbaj mint irányítja Alvinczi életét az utolsó pillanatokig. Azt még kevésbé, hogy a terjedelmesebb és kevésbé terjedelmes bekezdések mint tömörülnek a végső jelenetre. A legkevésbé ama passzus bizonyult a jövő eseményeket megelőzőnek, mely a színekben gazdag elbeszélést a diadalmas Alvinczi köré szövi: „Nem a ló nyerte a versenyt, hanem Alvinczi. Nem a halálsápadt lovas árnyéka suhant el a céltábla előtt, mint egy másvilági fantom, hanem a testes, vállas, sárga-fekete arcú Alvinczi nyargalt ott ezüstszínű zubbonyban, piros színű sapkában." A „halálsápadt" (!) zsokéra is Alvinczit rálátó tömeg, az Alvinczi nevet visszhangzó publikum látomásszerűen szemléli a magyar főúr sikerét. A magyar résztvevők reakciója: „Úgy kísérték a magyarok, mint valami királyt, aki a magyar becsületet vágta ki az idegenben." „Mi vagyunk a tromf!" „– Megint borsot tört a bécsiek orra alá Eduárd – vélekedett Hadik Sándor –". A lapok pedig „megsürgönyözték, megtelefonozták, megírták (…), hogy a magyar Alvinczi Eduárd vágya teljesült, amikor pompás állapotban starthoz állított lovával megnyerte a bécsi Derbyt." Mindehhez képest a befejezés első olvasásra szegényesnek tűnik. Csakhogy Krúdy Alvinczi életének utolsó – rövid – szakaszáról írt regényt, amelynek főhőse nem dicstelen, sem dicső halálával kell végződnie, mely korántsem egy középszerű figuráé, ám mérsékelten regényes,

nem köznapi halál („ágyban, párnák közt", mint ahogy az a forrásokból kiolvasható), de a legkevésbé sem rendkívüli, nem váratlan, részint a szív rendellenes működése előre jelzi, részint a „halotti" jelző bizonyossá teszi, ami óhatatlanul bekövetkezik. Nem halálos ez a sápadtság, hanem halotti, csekély az eufemizmus, a „gubbasztott" megerősíti az elbeszélő benyomásait. A leginkább az beszédes, hogy eltűnik Alvinczi körül a tarka forgatag, a verseny és a nézőtér egy-egy igével ad hírt magáról, ez a hír azonban már nem juthat el Alvinczi hunyó tudatáig. A lóverseny színei mintha kifakultak volna, legfeljebb a zsokék öltözetére történik kurta utalás. A bekezdést záró három pont jelezheti, hogy az elbeszélő e tárgyban kifogyott mondandójából; s ha esetleg nem fogyott volna ki, Alvinczi halála akasztotta meg elbeszélése folytatásában. A történetnek vége, Alvinczi halálával (idegondolva az első két fejezetet) nem pusztán egy történet, nem Alvinczi életének krónikája ért (visszavonhatatlanul) véget, hanem Alvinczival (Traktároviccsal) egy korszaknak ütött utolsó órája. Az öntudatos magyar Alvinczi életének utolsó – ismét emlékeztetek: rövid – periódusa Bécsben kezdődik, Bécsben fejeződik be, az első események színhelye a lóverseny, Alvinczi lova diadalának tere, az utolsóé nem kevésbé. Élet és halál – nem vitás – összetartozik, egymásból következik, a második fejezetben előlegezett történés egy regényidőnyi terjedelemmel véglegesedik. Közben előkészül a búcsú, meg-megidéződik Ferenc József emléke, a regényben időnként feltűnő Károly főherceg Magyarország utolsó királya lesz, kinek majd el kell hagynia az ősöktől megörökölt trónt, az Osztrák–Magyar Monarchia Alvinczinak és az Alvinczi körül feltűnő uraknak, valamint kísérőinek világa ugyancsak vissza-visszatér a regényben) lezárul. S ha a Krúdy-életmű egészéhez mérjük, állítható, hogy csöndesen, pátosztalanul, szinte törvényszerűen és visszavonhatatlanul. Az elbeszélő mintha kilépne a regényből, az utolsó mondatot átengedi Rezeda Kázmérnak, aki keveset látszik észrevenni a körülötte történtekből. Megszólítja Alvinczit, akit elkísért utolsó útjára, amely e regényben természetesen a lóversenyre vezetett, kissé bizonytalanul közli, hiszen nem látszik ebben a jelenetben gyakorlott lóversenylátogatónak: „Azt hiszem, a versenyt megnyertük" – mondta Rezeda úr." Nemigen merész feltételezés, hogy nem kizárólag Rezeda úr hite szerint. A történet kerekké vált, győzelemtől győzelemig ívelnek az események, köznapibban: a kezdődő szívbajtól a betegség utolsó pillanatáig, másképpen szólva: Bécstől Bécsig, amint említettem, a tartásos Alvinczitól addig, hogy ültében összeesett.

Amikor Krúdy ezt a regényt írta, már egy évtizednél régebben szétvált a „Birodalom" két fele, a kétfelé esett országból hatalmas területek jutottak alakuló államok prédájának (mely államok életképessége két ízben is erősen kétesnek bizonyult), mindazonáltal *A kékszalag hőse* e regényben igen kevéssé a megítélés tárgya, igaz, fölmentést sem kap. A regény egyszerre lóversenytörténet (ideértve e versengés allegorikus értelmezését), és nem az, hiszen a

kényszerű visszavonulás, a megannyi pótcselekvés (céllövőverseny),[23] a sokféle emlékezés, illetőleg az Alvinczi körül és mellette nyüzsgő szereplők saját történetei nem pusztán alacsonyabb szintű ismétlések (Alvinczi kártyázása másutt fogalmazódik regényes elbeszéléssé, itt mellékszereplő győztes kártyacsatájáról kapunk színes beszámolót, Rezeda Kázmér nem kevésbé keresi önmagát, értelmes létezése esélyeit, mint ahogy Alvinczi gondolatai is sokszor ekörül forognak). Ugyanakkor Alvinczi Ilona és Rex kisasszony törekvése (tanítónői oklevél) meglehetősen halványan jelzi nemcsak a női emancipáció kísérletét, hanem a szuverén személyiségek tervezte szuverén jövőt. *A kékszalag hőse*, mely a végesség tudatát tanúsítja, folytatja mindazt, amit a korábbi Krúdy-regényekből már ismernénk.[24] Mégsem halványabb vagy erőteljesebb újramondás, mivel az egyes részek, motívumok összeszerkesztése rendkívül gazdaságosságával vezeti végig a több szálon futó cselekményt, amely nem pusztán Alvinczi életére szorítkozik, a szükséges pillanatban azonban összetalálkozik, aminek találkoznia kell. A kontrasztos szerkesztés erőssége a regénynek, az elején joggal ünnepelhet Alvinczi, miként ünneplik mások is a diadalában. Visszatérését legföljebb kíváncsi rosszallás fogadja, mintha megjelenése zavart keltene a többek szerint nélküle is elbeszélhető/elbeszélendő történetben

S bár *A kékszalag hőse*t befejezve sem nyugodott el Krúdy Gyula alkotókedve, sőt, az *Így éltünk 1914-ben* (Rezeda Kázmér szép élete)[25] még egyszer a befejezhetetlennek tetsző, mégis véget érő történések regénybe szövését vállalta. Alvinczi Eduárd halálát követőleg semmi olyan följegyezni való nem

[23] Szemere Miklóst politikusként tartották számon kortársai, jóllehet hírnevét mint szerencsés kártyás és szerencsés lófuttató érte el, tízéves diplomáciai szolgálat után. Ez utóbbi Párizsba, Szentpétervárra és Rómába vezette, míg lóversenyeivel a leginkább Bécsben és Pesten hallatott magáról. Kártyapartnerei között sem válogatott, a Monarchia arisztokráciájához ezen a réven is közel került. Politikai-nemzetmentő tervei, röpiratai hangzatosak voltak, de kevéssé sikeresek, politikusi ambícióival nem juthatott volna oda, ahová anyagi jellegű karrierjével. Szemere Miklós 1903-ban építtetett lövőházat Puszta-Szentlőrinczen, ahol aztán lőversenyeket rendeztek.

[24] A Krúdy tervezte kiadás ugyan a szereplőket és az eseményeket tekintve a kronológiát követi, de nem egészen következetesen. A *Nagy kópé* az 1910-es évek eleji és az 1921 eleji jeleneteket egymásra vetíti, előre- és visszatekintések egyébként is jellemzői Krúdy regényeinek. Időkezelése szintén jelzi az elmozdulást egy szigorúbban vett kronológiától. Az egymásutániságot gyakran váltja föl az egymásmellettiség.

[25] E „világi" jellemzéséhez jó szempontot kínál Márainak egy kevesebbet idézett naplójegyzete: „Krúdy, *Hét bagoly*. Nem ismertem. Remekmű, mint az *Asszonyságok díja*. Első szavától az utolsóig átvezeti az olvasót egy világba, ahol a dermedten igaz valóság és a gúnyos, parodisztikus, travesztáló illúziók keverednek." Márai Sándor: *A teljes napló* 1970–1973, sorozatszerk. Mészáros Tibor. Helikon, Budapest, 2015, 233. Krúdy egy nyilatkozata irodalmi kontextusáról árulkodik: „Szeretem a modern írókat is, de például egy Gogolt, egy Jacobsent, egy Jókait nem adnék oda senkiért. Lefeküdni az ágyba, és együtt utazni Csicsikov tarantászán… Grubbe Máriát elkísérni kalandozásaiban… Jókaival bejárni együtt a régi Magyarországot…" Szabó Ede, i. m. 203.

akadhatott, amely módosíthatta volna (ezúttal legyen szabad ekképpen nevezni) a Krúdy-Magyarország[26] prózai művekből összeszerkesztett tablóját. *A kékszalag hőse* nem szintézis, ehhez több minden hiányzik belőle, mivel fölösleges lett volna megismételni, ami korábban formához jutott, mégis összegzés olyan értelemben, hogy Alvinczi sorsában az őt körülölelő és részben általa meghatározott világ ér el végső stádiumába; Alvinczi halála: világának halála, melyhez hiába fordul Rezeda Kázmér, már csak halottal tudja közölni, hogy (lova) megnyerte a versenyt. *A kékszalag hőse* fölmutatja szinte mindazt, amit az előtte járó, a szerző által szoros egymásutánban láttató prózai alkotások részleteiben már kibontakoztattak. Nem egyszer az tetszik ki, hogy ez a regénysorozat (akár ciklusnak is fölfoghatnók) a Jókaitól Krúdyig ívelő korszakot gondolja olyan történelemnek, amely csak ebben a regényformában írható, ismer(tet)hető meg. Az efféle mondatok, mint például: „Kitől hallottad, hogy mit gondolok magamban, amikor lóversenyújságjaimat olvasom? – ismételte Alvinczi úr --, miután Ruzicska ódondász már amúgy is régen eltűnt a kályhalyukon és a kéményen át, mint tapintatos kereskedőemberhez illik, aki vevőinek csak a pénzét akarja elvenni, de titkaikat meghagyja nekik, csináljanak velük, amit akarnak" pontosan jelzik, merre tart a Krúdy-próza, amely egyszerre „valóságos" beszélgetésekből, elhallgatott személyes szereplői megnyilatkozásokból és nem utolsósorban álomszerűből, álom és létezés szétszálazhatatlanságából van összefűzve. Fejtegetni lehetne: miért árulkodó az alábbi zárójelbe tett passzus: „(Álom ez vagy valóság? – kérdezte

[26] Dolgozatomban nem hivatkoztam arra a szakirodalomra (Bezeczki Gábor, Baránszky-Jób László, Fábri Anna, Fülöp László, Czére Béla és mások könyveire, tanulmányaira), amelyeket Krúdy-könyvemben (12. sz. jegyzet) bőséggel idéztem, mivel ezúttal kevés érintkezési pontra leltem. Viszont hasznosítani tudtam Gintli Tibor újabb narratológiai dolgozatait: Gintli Tibor: *Alszik már, elnök úr?* Válogatott tanulmányok, 2013–2020. Ráció, Budapest, 2021, 67–73, 124–135, 136–145, 191–199. Gintli Tibor doktori értekezésében többek között bemutatja, mely írók, művek említése tanúskodik (*A vörös postakocsi* című regény alapján) Krúdy irodalmi ismereteiről: Gintli Tibor: *„Valaki van, aki nincs".* Személyiségelbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben. Akadémiai, Budapest, 2005, 42. A 21. sz. lábjegyzet felsorolása 23 költőt/írót tartalmaz, a 22. sz. jegyzetben további kilenc mű szerzőjével találhatunk. Nem állítom, hogy például Bessenyei Györgytől Krúdy bármit is olvasott volna (más se nagyon, modern szövegkiadások hiányában), de tudott róla. Ez néhány más szerzőről is elmondható, de annyi megengedhető, hogy Krúdy nem volt teljesen tájékozatlan a magyar és a világirodalomban, írói életrajzokra, művekre hivatkozása olykor az iróniát, olykor az elbeszélés retorikáját erősíti. Impulzusokat kaptam Szauder József egy ma keveset emlegetett dolgozatából: *Krúdy-hősök*, In Újhold 3, 1948, 2, 80–89. „Krúdy hősei csak annyiban élnek, amennyiben emlékeznek önmagukra s másokra, valami régen elmúlt s tán sohasem létezett időre, amennyiben irodalmi élményeikhez fordulnak vissza egyre, s ezekből teremtik meg ködszerű, bizonytalan, mesehangulatú jellemüket." (86). Igazán legvégül idézet Máraitól: „Krúdy: *A Kékszalag hőse*. Fáradtan kezdte írni, krajcárokért, napilapba, folytatásonként, két évvel halála előtt, amikor már nem volt olvasója, egzisztenciája, kiadója, nem volt semmije. De írás közben belemelegedett, és a közepén már a régi Krúdy szólal meg, öblös, dünnyögő hangon, ravaszon és jókedvűen. A jó író nem tud fáradt lenni, ha olyasmit mesél, amit más nem mesélhet el, csak ő." Márai Sándor: *A teljes napló* 1967–1969. Helikon, Budapest, 2014, 42.

magában a tipegő öregasszonyka, mert ilyen esetekben leginkább az asszonyoknak jut eszükbe a gondolkozás, amikor a férfiak elveszítik a fejüket.)" Nem vitatom, hogy regényünk elbeszélője pontos információkkal rendelkezik, ám néha be kell vallania, hogy nem tud(hat) mindent: „Alvinczi hangtalanul dörmögött magában. Nem lehetett tudni, hogy nevet vagy káromkodik." Egy ízben Alvinczi Ilona beszéde után az olvasó felhatalmazást kap, hogy a feltételesbe játszott mondatot komolyan veszi-e vagy nem: „– mond Ilona térfásan, mintha valamely régi iskolai leckéjéből idézne el nem felejtett sorokat. – " S bár a gondolatjellel „mintha" szünet következne Ilonának apjával folytatott beszélgetésében, és elmélkedő átvezetéssel venné vissza rövid időre az elbeszélő a szót, ezért gondoskodik arról, hogy kizökkentse az olvasót magabiztosságából, és ama dilemma elé állítja, miszerint nem teljesen egyértelmű, ki beszél, az elbeszélő-e vagy Ilona. Mivel a nemességnek, illetőleg a főnemességnek életmódja került terítékre, és ez az Ilona körein túlmutató információkat igényel, így hát az elbeszélő kompetenciájának körébe tartozik, Ilona apjának meglepetéssel szolgál, a naivnak tetsző, a maga szűk világában élő leány olyan ismereteket árul el, nem utolsósorban a Monarchia országainak főnemességére vonatkozólag, hogy akár feltételezhetjük, az említett mondatok az ő szájából hangzottak el (noha ezt nem jelzi az elbeszélő. Azt azonban igen, hogy ezután Ilona ezt állítja: „…De a magyar arisztokrácia csak ennyiben követte az osztrák főnemességet, hogy példájára Bécsben ugyancsak palotát emeltek az Eszterházyak, Pálffyak, Károlyiak.") Ezekután aligha meglepő, hogy Alvinczi Ilona nem egyszer a Krúdy-hős hangnemében szólal meg, a halmozásokkal, az összetett mondatokkal gazdag előadás neki is sajátja lesz. Egy rövidebb részlet: „– Atyám, én szeretném elfelejteni a bécsi éveket, az ottani betegségeket, magányokat, elhagyatottságot, mert nem tudnék többé megelégedett lenni a Széchenyi-palota Tristia kertjében, ahol annyi esztendeig csendben, nyugalomban, szinte alamuszi várakozásban kellett tartózkodnom…"

A kékszalag hősei a Monarchia lezáruló idejében kísérlik meg, hogy értelmessé, sőt, jelentékennyé kerekítsék ki a címszereplő körül forgó életüket. A „mintha" helyzete őket is kísérti, akár a címszereplőét, és a végső célba érés, mely Alvinczinak és világának egyben halála, az ő történetüket (akár akarják, akár nem) befejezettnek minősíti.[27] A Monarchián túl már nem nyílik számukra sem idő, sem tér. Nem marad más hátra, mint belenyugodni abba, hogy Alvinczi Eduárd regényében feljegyzésre méltó szerepet kaptak.

[27] Krúdy „rosszérzését" az 1920-as évek (magyar) eseményei mélyítették el, akár hőse, Szindbád: Lemberg és Trieszt között volt otthon.

BERETI GÁBOR

Az irodalom ereje

FENYVESI ORSOLYA: MINDIG KEZDETBEN

Az irodalom ereje nem abban áll, hogy képes-e vagy sem egy új világot teremteni, hanem abban, hogy a szerző a maga nyelvi eszköztárának a segítségével *képes* a világra másként tekinteni. A reflektáltságnak ez a nyelvi gesztusa pedig a láttatás funkcióján túl valami jövőbelinek, ha tetszik utópiának az érzékeltetését is jelenti. A művészi nyelv tehát valamilyen elköteleződés, érdekeltség megnyilvánulása is. S ha figyelembe vesszük, hogy irodalmunk elmúlt évtizedeit a kibontakozó női emancipáció fejleményei dominálták, akkor az alkotói attitűdök számbavétele során a teljesítményeknek ezt a női princípiumhoz köthető voltát sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Különösen egy, a szerzői és a személyi identitását oly elkülöníthetetlen egységben megélő költő esetében, mint *Fenyvesi Orsolya*, aki legutóbbi, *Mindig kezdetben* című kötetével újfent arról győzi meg az olvasót, hogy munkáiban a modern utáni költészet verseléstechnikai megoldásait a líranyelvnek egy karakteres, egyéni változatát bemutatva műveli.

Pesti Kalligram
Budapest, 2022
96 oldal, 2990 Ft

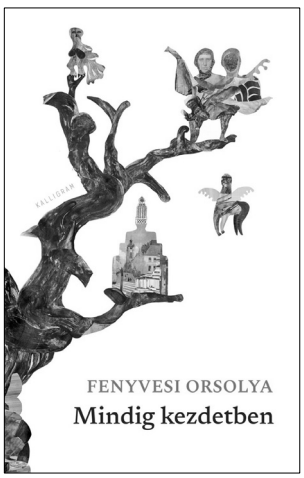

A kötet szerzőnk negyedik önálló verseskönyve, melynek három ciklusa, *Hominina*, *Amikor megtörténtem*, *Újra és újra Isten*, hatvanegy verset foglal magában. A versek többnyire a születés, az útkeresés, az önmegismerés tágabb értelemben vett konnotációi. A család, az anya, a gyermekek, a másik nem, vagy a női ág generációi válnak szövegalakító tényezőkké. „És itta a gyerek a szavait … hogy túlcsordult benne az anyja / anyjának az anyja. // Rengeteg anya volt ott, / a rengeteganya … odabent a méhben, / ez volt a kromoszómák fogcsikorgatása”. „És beírja az orvos a nagykönyvbe, hogy / testszerte békés

anyajegyek" (*A gyermekkórus*, 78). A nőiség olykor hangsúlyos, demonstratív formában válik a tematika részévé. „hogy lehettem érte / annyira oda. // Mint egy gyerek, aki irtózik / a szextől, míg meg nem érti" (*Csupa csiklandás*, 62). „újra terhesen látom magam de ekkor már / úgy beszélnek rólam hogy az életemet becézgetik / nem a pocakomat" (*Újra*, 63). Feltűnik, hogy a versekben a cikluscímekre csupán néhány érintőleges retorikai alakzat utal, hogy a ciklustémák nem különülnek el egymástól. Hiszen ha a *Hominina* cím jelentését az emberré válás toposzaként olvassuk, s míg a *konkrét* versben ezt csak néhány sor erősíti, „ő voltam / átmeneti alak / kinek csontjait megtaláltuk (…) nem voltak még szavak de értettem hogy én csak én / vagyok" addig a harmadik részbe sorolt, szakralitást előlegező, Istent idéző tartalomra például a *Hominina ciklus* szövegei között is találunk példát: „sokáig rettegtem, hogy Isten megbüntet, / amiért nem hiszek benne. / Hinni akartam és írni, ezért / üres füzetekre és édességre / költöttem a zsebpénzemet. / Egy szép napon a hitoktató / rám nézett szúrós szemeivel, / és azt suttogta, bűnös, ki nem él / Isten adta tehetségével. / Ezt már jelnek vettem" (*Ha az írás ige volna*, 11). Szerzőnk kísérletező, felfedező nőíróként részese irodalmunknak. Erre utal többek között vonzódása a mese műfajához, hogy több munkáját akár a versmesék költészetének is érezhetjük. „Amikor először olvastam Camelotról, / hittem, hogy májusban, a zöldben / mindenki látni fogja tornyait. / A fény kardjairól csöpögött a víz, / miután lemészárolta a felhőket, / de dicsőség volt." (*Nem átjáró*, 71). Bár a mese műfaji eszköztárának az alkalmazása a verset olykor egy mitikus történetté, egy lebegő asszociáció-felhővé transzponálja, legtöbbször mégis azt tapasztaljuk, hogy az ötvözetkísérlet szürrealisztikus eredménye a poézis hagyományhordozó elemeként épül be a szövegbe, s a vers rejtélyesebbé, izgalmasabbá válik.

Az esztétikailag mélyebben artikulált szövegszervezés alapelvei közül szerzőnk látványosan mellőzi a formakultúra eszköztárát. Ez esetben viszont a szó, a hangzás poétikája lép elő a lírai jelentésképzés domináns tényezőjévé. A költőnek ilyenkor a szódolgok puszta jelentéspotenciáljával kell érvényes, individuális, tematikai vagy akár a létközeg komponenseit is láttató regisztereket létrehoznia. Bárhová lapozunk is a kötetben, szerzőnknél a szövegek rendre a szétszórt tematikából, a váltakozó én-pozíciókból fakadó nyelvi kihívások hol sikerült, hol kevésbé sikeres kísérleti megoldásait mutatják. Az utóbbiakban a relativizálódás gyakran alapérzéssé válik, ahogy azt a *Ha öreganyámnak szólíthatnám* (33) című versben láthatjuk.

A vers egy „Szerettelek is, meg nem is, / tenyérremúlt, valóvaló szerelmeim" felütéssel, egy tipikusan hétköznapi életmetaforával kezd, majd hirtelen ránk nyitja Pandora szelencéjét. Bizarr képek tartják életben a múltban lakozó félelmeket: „öröklő koponyáitokra sarlómaszkot / horgolt őseitek tekintete", de amíg a jelent a múlt képzetei uralják, él a felejtés, mi több, a leszámolás vágya. A kör azonban ezzel be is zárul, a történet végére pont kerül:

„és én ezeket a maszkokat vetettem tűzre." Viszont a vers folytatódik, s bár néhány sorral lejjebb egy remek kép villan: „Én, ha imádtam is, / *bőrötökre kívánkoztam*: / *szembogaram éjre lépett*." (kiemelés tőlem) mégis, mintha egy másik versbe lépnénk át, egy új narratíva intencionálja a szöveget. „Kirké sem / ölte meg, csak vadállatokká / változtatta a hozzá túl közel bolyongókat: / nem megalázni, méltóságuktól megfosztani akarta őket (…) csupán megőrizni belőlük, / amire a férfiaktól szüksége volt". A mozaikosodás ugyan színesíti, de szét is feszíti a kompozíciót, s bár némi szexualitással fűszerezi a témát, a poézis egysége, ha tetszik az Egy mítosza veszendőbe megy. Az asszociáció üressé lesz. Majd jön az origonálisnak szánt „Ha öreganyámnak szólíthatnám!" sor, amely így már sehova sem köthető. Ráadásul a zárlatba egy újabb önállósuló réteg úszik be, „Misztériumára avatni, / amit nevezhetnénk távoli szigetnek", ahol az előzmények nélkül intonált sziget szimbolika tovább relativizálja a részeket. Ám a kódok implicit pozíciója így csak töredékesen válhat az érzelmek fikción túl is megélhető explicit valóságává. Avagy felmerül a kérdés, amit a *Nem az irodalomhoz mentem feleségül* (61) című opusában Fenyvesi Orsolya is feltesz, „mégis hogy fogunk így megtörténni?!" Válasz a jövőből érkezhet, hiszen szerzőnk versdramaturgiájának ezzel a Délkör csoport által is ihletett technikájával a kötetcím jelezte tartósan nagyreményű *Mindig kezdetben* pozíciójába exponálja magát.

A kísérleti verseléstechnika itt felmerülő dilemmáit a *Látvány/Kommentárok meg nem írt versekhez*, című kötetében érinti. Ebben a színrevitel alkotástechnikai kihívásai közül többek között a felejtés és az emlékezet viszonyának vagy az elképzelhetetlen szöveggé implikálásának esélyeit járja körül. Az elképzelhetetlen mint a narráció felől tekintett tartalom nélküli (felesleges) lét az üresség szinonimiájaként lép a versbe. Mert a szavak a szövegben nem csupán az értelmi (értelmezői) mezőhöz kötődően, de önmaguk hangulati erőterét hordozó dolgokként is funkcionálnak. Ezért ha a szavak értelem és hangulathordozó funkciói között a potenciális kompatibilitás lehetősége elvész, a szövegben üresség képződik. Ennek következtében a mondás lineáris folyamatában szakadás, törés stb. áll be. A kísérleti verseléstechnika gyakori jelensége ez, ami persze ihletett esetben figyelmet vonzó remekléshez is vezethet, mint például a *Mészárlás a többes számért* (10) című versében.

Itt a rétegek eszkalálásával hozza létre a kronotoposz egységét: „A szavát senki sem adta. Úgy kellett / kiolvasnom őket. De hogy farkasüvöltés helyett / a csend veri majd fel az éjszakát?" A lappangó oximoron utáni sort „Vért ígértek és könnyeket" akár a churchilli mondás allúziójaként is olvashatjuk. „[é]s mit kaptam? / Békét. Hova hajózzunk ilyen csendes vizeken?" Békét, ami céltalanná teszi a hajózást, s kétségbe vonja az eddigi küzdelmek értelmét. Mindez persze nemcsak egy nemzedéki érzület diagnosztizálása, hanem egy cselekvésre ösztönző helyzeté is. „Feltámad a többes szám, a szél. Így eljutunk tán mégis / a tragédiához. A kikötőben várni fognak" A hajózni

muszáj parancsa mellett odüsszeuszi kétségek készítik elő az érlelődő blaszfémiát. A kompozíció azonban egy közösséget, egy közösség iránti elköteleződést is igényel: „a férfiak és gyerekek, kiket elképzeltem magamnak, / mikor még az idővel aludtam." A szövegben a képzelt idő pozíciójába rejtett én az idő ébresztője: „Sötét van, mondom majd, törjetek fel egy tojást. / És ők megrepesztik a napot." A telitalálatként lebegő szürreális kép maga a beteljesedő szürreális jövő. „Akkor egyesével legyilkolom őket, de a vért és a könnyeket / hazaviszem magammal, mert azokat nekem ígérték, / sosem volt az övék. Sosem voltam másé." Narrátorként izolálja az ént és egy jövendő szerep képviselőjeként azonosul vele. „Indulhatunk, mondom majd, és vitorlát bont / a többes szám. Amerre csak járunk majd, / elveszem és leírom a szavaitokat"

Az egymásra torlódó szövegrétegek bár gyakran a váratlanság esztétikai effektusaiként hatnak, a költemény lendületét mégsem tördelik szét, az áthatások nem billentik ki az értelemképzést a linearitás közvetítette egyensúlyi állapotból. A versbe hívott mészárlás motívuma, ahogy a halál jelenléte sem uralja el a szöveguniverzum egészét, nem erodálja a beszéd reményt közvetítő egyneműségét. Az irodalmi és a történelmi analógiák, emlékek nemcsak árnyalják, de szervessé is dinamizálják a szcénát. A különböző intonációk alkotta poétikai tér így intakt marad. Ugyanakkor látható, hogy a lírának ez a posztmodern utáni változata megfejtésolvasatokat igényel, s hogy miközben ez az írásmód utat nyit a parttalan percepció előtt, a vers hangját mintegy ki is szolgáltatja a rébuszok esetleges elburjánzó megfejtési hullámainak, s hogy a verset ettől a szövegébe foglalt inherens, önreflexív igazságát veszélyeztető relativizálástól csak az angazsáltság tájékozódási pontjai menthetik meg.

CSIKÓS GRÉTA

Ádám tragédiája

ZÁVADA PÁL: APFELBAUM. NAGYVÁRAD, BERLIN

Képzeljük el, milyen lenne az a világ, ahol Ádám szó nélkül hagyja, hogy a gyermekével várandós Éva öngyilkosságot kövessen el a nagyváradi gettó titkos kommunista sejtjének biztatására. Biztos furcsa, groteszk élmény lenne végignézni azt is, ahogy egy zsidó származású férfi bekerül Hitler propagandafilm-stúdiójába, és lelkesen munkához lát. És mi lenne, ha később ugyanez a férfi a kommunista pártnak kémkedne, besúgóként megfigyelve híres magyar tudósokat? Aztán a rendszerváltáskor szembefordulna korábbi főnökeivel, csak hogy magát mentse.

Závada Pál, aki korábban nagyobb lélegzetvételű történelmi regényekkel jelent meg – melyeket mind a kritika, mind az olvasóközönség nagyra tart –*Apfelbaum. Nagyvárad, Berlin* című verses regényében egészen más vizekre evezett. A 2022 márciusában, a Magvető Kiadó gondozásában megjelent könyv első ránézésre igencsak kilóg a Závada-életmű korábbi darabjai közül. Jobban megvizsgálva a szöveget mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy az *Apfelbaum* is hasonló írói törekvések mentén készült, mint a korábbi kötetek, eltekintve a verses formától. Az *Apfelbaum* – ahogy arra már több kritika is kitért (pl. Élet és Irodalom, Könyvterasz), egy, a posztmodern irányzat stílusjegyeit magán viselő Madách-parafrázis. *Az ember tragédiája* több szinten is szerves részét képezi a verses regénynek, ami nemcsak a mű alapszerkezetét, de konkrét sorokat is kölcsönöz a világdrámából. Závada műve, hasonlóan *Az ember tragédiájá*hoz, tekinthető egyfajta emberiségkölteménynek – filozófiával erősen átitatott szöveg, mely az emberek természetéről, a világról, sorsról és Istenről gondolkodik.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
264 oldal, 4499 Ft

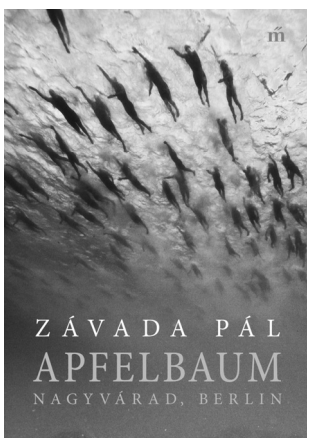

Závada regényének Lucifere a XX. század történelmi eseményein vezeti keresztül Apfelbaum Ádámot, aki, hasonlóan Madách Ádámjához, megismerkedik különböző uralkodó eszmékkel és politikai berendezkedésekkel. Olvasóként várnánk, hogy Ádám elgondolkodjon, és végül belátva az adott rendszer hiányosságait, kiábránduljon az adott ideológiából. Hiszen ez *Az ember tragédiája* cselekményének fő szervezőeleme. Závada regénye azonban éppen itt tér el Madách művétől, és ezen a ponton, alapjaiban szervezi újra, igazítja a XX. századhoz a cselekmény mozgatórugóit. Apfelbaum ugyanis nem gondolkodik el, és nem ábrándul ki. Szinte tökéletesen reflektálatlanul halad végig az 1930-as évektől kezdve egészen a rendszerváltásig, egymással ellentétes szellemi irányzatok viharában, miközben a sors ellenállás nélkül taszítja ide-oda. Apfelbaum gyenge, opportunista antihős, aki mindig egy szélsőséges politikai rendszer kiszolgálójává válik. Jellemén (már ha van neki) élményei – éppen a reflektálatlanságból kifolyóan – nem változtatnak. Az, hogy a főhős elvtelenül kiszolgálja a diktatórikus rendszereket, még nagyobb bűnnek érződik, mint ha ideológiai meggyőződésből tenné.

Ha van Ádámunk, akkor persze megjelenik az *Apfelbaum*ban Éva karaktere is – többszörösen. Závada igyekszik túllépni a madáchi nőképen, az angyali-üdvözítő és sátáni-megrontó nőalakok ősi dichotómiáján; mai szemmel, emancipálva használja a megjelenített Évák és Lilitek széttöredezett sorát. Közös bennük, hogy mind – ugyan más-más célból és érdekből – Ádám szeretői lesznek egy időre. Általuk testesülnek meg a XX. századi nők túlélési stratégiái. Ők mind, egyszerre jelentik a választ a kérdésre, hogy hogyan boldogulhat egy nő háborúk és katonai megszállások közepette. Megjelenik többek között a diktatúrával szorosan együttműködő, saját szexualitását létrának használó Leni Riefenstahl; az altruista nagyváradi zsidó lány, Izsák Éva, aki várandósan is feláldozza magát, mert azt társai úgy akarják, vagy éppen Eva, a Humboldt Egyetem adjunktusa, aki főnökével folytat viszonyt.

A szöveg kiterjedt intertextuális utalásrendszerrel dolgozik: megjelennek szövegtöredékek *Az ember tragédiája* mellett Esterházy Péter műveiből, Adytól, Petőfitől, sőt még Kölcsey Himnuszából is. Egyértelműen látható, milyen mély Závada irodalom- és kultúrtörténeti tájékozottsága, mekkora szövegkorpuszokat képes mozgatni, újrarendezni és újraértelmezni.

Posztmodern műként a szövegkonstrukció legalább annyira hangsúlyos, mint a cselekmény: korábbi köteteihez hasonlóan Závada Pál egy jól megszerkesztett és hangsúlyozott történetet mesél el, azonban a feszes jambusok mintha gyengítenék az eleve nagyon összetett, sok elbeszélőt működtető, töredékes narrációt. Olvasóként nehéz dolgunk van a mű befogadása során: azt, hogy éppen kinek a szemszöge érvényesül, minden egyes versszaknál újra kell vizsgálnunk. Itt érezzük igazán a drámaformától való eltávolodás előnyeit és hátrányait. Mivel az elbeszélők egymást gyakran és jelöletlenül vált-

ják, az olvasó kénytelen egy-egy versszakot, de akár oldalakat is visszalapozni, hogy valóban megértse a szöveget. Ezáltal önreflektívvé válik az olvasás, ami felhívja a figyelmünket a szöveg megalkotottságára és minőségére; a meglehetősen gyakori szempontváltások folyamatosan kizökkentik az olvasót, ami megakadályozza a szövegvilágba való belehelyezkedést.

Nemhogy a befogadó, de néha a történet szereplői sem tudják, mi történik velük: a cselekmény töredékes, pillanatfelvételszerű képkockáit egymásmellé téve a huszadik század eszmei és társadalmi panorámáját kapjuk meg. A bonyolult, néhol már-már kaotikus műszerkezet azonban rezonál a szövegbe vetett szereplők tapasztalataival: az ördög a részletekben rejlik – és már a lelkünket sem kell feltétlen eladnunk neki.

KOVÁCS FLÓRA

Arabeszk és átmenetiség

BARTHA-KOVÁCS KATALIN: HÉT ARABESZK. WATTEAU-OLVASATOK

A *Hét arabeszk. Watteau-olvasatok* című kötet megjelenése esedékes volt, hiszen Jean-Antoine Watteau festőművész halálának háromszázadik évfordulójára hiánypótlóan került az olvasóközönség elé. Mint minden ünnepi könyv, nagy terhet ró alkotójára. A szerző Bartha-Kovács Katalinnak régen nem ez az első írása a témában, elég, ha csak *Diderot et Watteau*-munkájára gondolunk. Emellett azonban magyar nyelvterületen bőven lehet növelni Watteau ismertségét, és ezt a nagy olvasottságot bizonyító jelen kötet megteheti. A *Hét arabeszk…* címválasztás jól érzékelteti azt az érdeklődési mezőt, amelyet Bartha-Kovács bejár, azaz a hét problémaközpontot felvillantja: a műfajiság, az ecsetkezelés, a kellem és variációi, a melankólia, a perspektíva és a majomábrázolások kérdésköreit. Meghúzódik ugyanakkor egy elméleti fogalom, amely kimondása várat magára ebben a Watteau-vizsgálódásban.

Martin Opitz Kiadó
Budapest, 2021
112 oldal, 2900 Ft

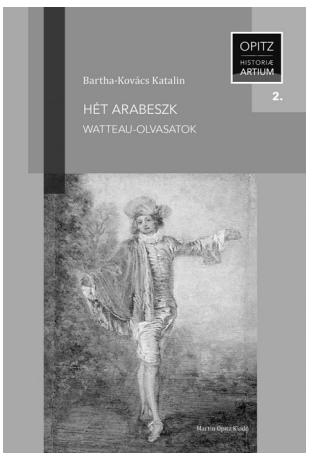

A határon levés mind az időbeliség, mind a művészetek közöttiség, mind a nézőpontok sokszínűsége kapcsán megmutatkozik az elemzésekben. Ezért tűnik úgy, hogy az átmenetiség fogalma háttérbe szorulva, de szinte sejtetve van jelen. Rögtön a címben feltűnő *arabeszk* esetében tapasztalhatjuk ezt. Egyrészt eredetét tekintve az arabeszk keleti gyökerekkel rendelkezik, majd Európában módosult formában lett divatos. Ebből könnyen levezethető kettőssége: még láthatóak szokványos szabályszerűségei, nem vált meg tőlük, de egy olyan másik kultúrkör jegyeit szintén magán hordja, amelybe nem veszett bele teljesen. A XVIII. századi francia egzotizmus összes lecsapódása felfedezhető rajta. Másrészt e

formavezetés logikája a sokszínűségben, az eltérő jegyek vegyítésében, a hibriditásban (44), az egymás mellé rendelésben, az egyértelműség kerülésében (53) rejlik. Pontosan az átmenetnek való kedvezésről van szó.

Bartha-Kovács igyekszik gondot fordítani önnön művészetszemléletének és módszerének megnevezésére: „[a]z általunk alkalmazott szemléletmód a […] művészetelmélethez áll a legközelebb, de az eszme- és irodalomtörténethez is kapcsolódik. […] A művészetelmélet nem azonosítható az *esztétiká*val sem: nem filozófiai alapokra épül, és nem foglalkoztatja sem a szép ideája, sem az érzékelés elmélete, emellett a rendszeralkotásra való törekvés is hiányzik belőle" (8, 9). Ez utóbbi megjegyzés kissé obskúrus, ugyanis felvetődik a kérdés, hogy a művészetelméletnek valóban el kell-e szenvednie hosszú távon az említett hiányosságokat, még akkor is, ha a gyökereinél ténylegesen működésbe léphet(ett) egy ilyen éles elválasztás. Lehetséges, hogy a *művészettörténet mint szellemtörténet* Max Dvořák-i megközelítésével, illetve az interdiszciplinaritás vállalásával a módszer tisztázása könnyedebben történhetett volna. Az interdiszciplinaritással az arabeszk és az átmenetiség jegye egyértelműen, mindenféle magyarázkodás nélkül jelentkezhetett volna, az eljárás invenciója nem ezen múlik: „[a]z arabeszkfogalom mibenléte a díszítésben, az egymást át- meg átszövő motívumok használatában rejlik. Ennek az elvnek a fényében a jelen kötetben olvasható tanulmányokban olyan fogalmi háló létrehozására törekedtünk, amelynek elemei – variációik és figurációik révén – számos ponton összefonódnak, és ezáltal új megvilágításba helyezik egymást" (10).

A tudományok közöttiség gyakorlatának és elméletének a kategóriák többfelé kapcsolódása, azaz átmenetisége sem meglepő. A „bizonytalannak" (66) tételezett fogalmak megvilágításában több tudomány(ág) együttes applikálása reveláló lehet. A melankólia leírásánál ezt alkalmazta Földényi F. László nagy hatású könyvében *(Melankólia):* a biológiai fejtegetések mellett több művészet elgondolását vetette latba. Földényi F. meglátásai Watteau melankóliájának analíziséhez még sokat adhatnak a jövőben.

A korszakot taglalva Bartha-Kovács valamiféle határon létet, sőt majd átmenetiséget említ, amely Watteau művészetében sűrűsödik: „a barokkból átörökölt formák egyre finomodnak és miniatürizálódnak, könnyedebbé és hajlékonyabbá válnak. Ebből a folyamatból fejlődik ki a nehézkedés és a súlytalanság szeszélyes váltakozásán alapuló rokokó formavilága" (40). A művészetek egymásra hatását a szerző szintén kitapintja: „[a] tájba helyezett jelenet ábrázolásmódjára a Watteau korabeli színpadképek is jelentős hatást gyakoroltak" (87). A képek „olvasásában" végbemenő paradigmaváltás jelenlétére ugyancsak figyelmet fordít Bartha-Kovács (92). E gondolatfüzér végigvitele a kötet legnagyobb erénye. Talán az elméletek elemzéseinél találunk olyan részleteket, amelyeknél kevéssé értjük, hogy az író miért nem társítja a régebbit a XX. és XXI. századi teóriával. Elfogadható egy olyan álláspont,

amely szerint Roger de Piles kellem felfogása nem feleltethető meg a Roland Barthes fotóelméletében olvasható *punctum*mal, de a találkozási pont megléte tagadhatatlan: „a kellem is meglepetésszerűen hat a néző érzékeire […] azt, ami meglepi a nézőt és magára vonzza tekintetét" (62); Barthes punctumának szintúgy a meglepetés a lényege, az a valami, ami megragadja a nézőt, még ha a gyötrés, a sebzés metaforahálóját használja is a francia teoretikus (Barthes: *Világoskamra*). A viszonylag frissebb kötetek felfedezései közül leginkább Tzvetan Todorov *La peinture des Lumières. De Watteau à Goya* című könyvének (Seuil, 2014) színházat érintő meglátásai hiányoznak.

A könyv szerkezetében az elméleti ismertetéseket olyan rövidebb képelemzések követik, amelyek nagyon koncentráltan a megelőző felvetések képi megvalósulásait keresik. Ezek elvezethetik az olvasót szerteágazóbb kérdéshalmazokhoz. A *Momus gyermekei* metszetben fennmaradt alkotás esetében a szerző a színház, a commedia dell'arte és a festészet összefüggéseit tárgyalja. Aláhúzza a függöny mögé rejtőzés, a fentről lefelé pillantás és a keret széléről szemlélés tényét. Ezt továbbgondolva a felügyelet színházi mechanizmuson belüli tényére lehetünk figyelmesek (Georges Banu: *A felügyelt színpad*). Nem véletlen ugyanis, hogy éppen a színház szimbólumának (is) tartható alakok felügyelik a gyerekszínészeket, akik közül az egyik ráadásul a Watteau által oly kedvelt Pierrot gyermekalakban. A *Zarándoklás Küthéra szigetére* és a *Hajóraszállás Küthéra szigetére* festményekhez hosszasabb és érdekfeszítő leírások társulnak. Két, folyamatában eltérő olvasási stratégiát közöl a kötet: „[h]a az előtér jobb oldaláról indulva, balra haladva követjük a kígyóvonalat, akkor a kép a szerelem szigete felé való indulást ábrázolja […] balról jobbra haladva is nézhető a kép. Ekkor úgy fogható fel, mintha a szerelmi hódítás stádiumainak allegorikus reprezentációja volna, és a szerelem szigetére történő megérkezést ábrázolná" (52). Bartha-Kovács Catherine Cusset véleményét idézve a *Zarándoklás*…-on három fókuszpontot állapít meg. A narrativitás elvetésével a „többszólamúság" lehetőségének sugalmazása derenghet fel kissé előreszaladva.

Bármelyik értelmezési utat követve kijelenthető, hogy Watteau vonzódott az emberi lét átmeneti rítusainak megragadásához: pontosan emiatt ábrázol olyan alakokat, akik a felnőtt lét határain állnak; olyan állapotokat, amelyekben nem dönthető el az alak fikción (színházi valóságon) belüli vagy kívüli léte. Majomábrázolásai a divaton túlmenően szintén az átmenet ismérveit követik, hiszen az emberi és állati szempont együttesét vetik fel (102). A műfajkeverés módszerével lehetett képes Watteau a témák sokszínűségében megbúvó átmenetiséget vászonra vinni: a barokk vonások, a holland és a flamand zsánerfestészet, az itáliai commedia dell'arte és a francia pásztorregény motívumai vegyültek munkáiban (21).

A vegyítés elérte a *Hét arabeszk…* szerzőjének nyelvét is, lévén, hogy a tudományosban meg tudtak jelenni az esszéisztikus nyelv attribútumai, így a

kötet olvasható a Watteau alkotásai iránt érdeklődő szélesebb közönség számára. Összességében Bartha-Kovács Katalin *Hét arabeszk. Watteau olvasatok*-című könyve jó kiindulópontul szolgál a francia festő életművét megismerni szándékozóknak.

FÖRKÖLI GÁBOR

A táj pontos története

RADNÓTI SÁNDOR: A TÁJ KELETKEZÉSTÖRTÉNETEI: „ŐK, AKIK NÉZTÉK HANNIBÁL HADÁT”

Homérosz így ír Khrűszészről, Apollón papjáról, miután elkergeti Agamemnón, akitől hiába kéri vissza elrabolt lányát: „hallgatagon haladott zsivajos tenger vize mellett” (*Íliász*, I, 34) Devecseri Gábor fordítása szinte szó szerint adja vissza az eredetit: „βῆ δ᾽ ἀκέων παρὰθῖνα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης”. Az érzékeny olvasónak nem maradhat kétsége: a zajgó tenger az aggastyán feldúlt lelkét, hallgatásba fojtott apai aggodalmát jeleníti meg. A szubjektum hasonlóan vetül ki a természetre Vergilius híres enallagéjában, azaz jelzőcserés alakzatában is: „ibant obscuri sola sub nocte per umbram” (*Aeneis*, VI, 268), vagyis ’sötéten mentek a magányos éjszaka leple alatt az árnyon át’. (Lakatos István fordításában sajnos elvész ez a stilisztikai többlet: „Mentek az éji sivár árnyékokon át, a sötétben”.) Közös a két idézetben, hogy fenyegető, titokzatos természeti háttér – a tenger vagy az éjszaka díszlete – előtt haladó emberalakokról szól, akiknek a belső világa a tájban tükröződik, ezáltal pedig kialakul szubjektum és természet között valamifajta költői megfelelés, amely ma is időtlenül széppé teszi ezeket a verssorokat. Az antikvitástól mégis idegen volt a modern tájélmény. Ez utóbbit viszonylag kései fejleménynek kell tartatunk. Radnóti Sándor könyvéből azt is megtudjuk, miért.

A kötet címében – *A táj keletkezéstörténetei* – a többes szám kimódoltnak hat. *A magyar irodalom történetei* című egyetemi tankönyv juthat az eszünkbe, amely tudatosan kerülte, hogy egységes narratívát adjon a magyar irodalom alakulásáról, és amely ezért kritikusaitól hideget és meleget is kapott. A cím annál is meglepőbb, mivel

Atlantisz Könyvkiadó
Budapest, 2022
389 oldal, 5995 Ft

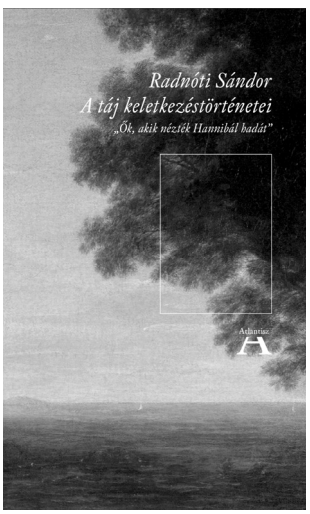

Radnótinak jól láthatóan megvan a modern tájélmény keletkezéséről a maga határozott elképzelése, amelyet az egyéb elméleti előzmények gondos fogalmi elemzéséből, azokból a bírált tételeket kizárva párolt le. Ezek szerint a tájnak ezt a modern percepcióját a következő ismérvekkel írhatjuk le: hiányzik belőle a célképzet – a természet nem mint zsákmányokban bővelkedő erdő, nem mint mezőgazdasági vagy a kézművességhez és az otthon melegéhez szükséges nyersanyagok forrása érdekes a szemlélőnek –, ugyanakkor egzisztenciális élményt jelent számunkra a nálunk nagyobb, tőlünk független, közönyös természettel való találkozás.

Lényeges állítása a könyvnek az is, hogy a tájélményben a valóságon belül elkülönül a természet fogalma, amely utóbbi a modernitás előtt magában hordozta mindennek a lehetőségét, ami csak létrejöhet vagy akár emberi közbeavatkozás által létrehozható. A természet utánzásából ugyanis még nem tudott kiszakadni az antik ember, míg a modernitásban az ember a természetet mint idegent ismerte fel: a teremtő művészzseni magát a természettel analógként képzeli el, de ezzel meg is különbözteti magától a természetet. Ez talán a leginkább kibeszélendő és vitára ingerlő állítása a könyvnek.Csak két példát említek, hogy érzékeljük, milyen finom distinkciókra van szükség, amikor ezen a terepen mozgunk. Radnótinak a műgyűjtés történetének kiváló ismerőjeként tudnia kell, hogy a modern műgyűjtemények és természetrajzi múzeumok közös őseként leírható kora újkori csodakabinetek *(Kunst- und Wunderkammer*, *cabinet de curiosités)* gazdái megkülönböztettek kollekciójukon belül egymástól természetes és mesterséges tárgyakat *(naturalia* és *artificalia),* tehát számukra korántsem kerültek egy kategóriába például a korallok és bezoárok – állatok beleiben talált, gyógyhatásúnak tartott kövek – az ötvösség vagy a portréfestészet remekeivel. Az viszont igaz, hogy mindkét fajta kuriózumot a ritkaságuk és rendkívüliségük miatt értékelték, és ez a fajta gondolkodás a mesterséggel vagy művészettel létrehozottat nem tüntette ki mint magasabb rendű esztétikai szférába tartozót a természeti képződmények leértékelésével párhuzamosan. Megszorításokkal ugyan, de a Wunderkammerek léte is Radnóti álláspontját erősíti. A természet és az ember szellemi és tárgyi produktumai közötti megkülönböztetés problematikusságát jelzi a másik példa is, amely Radnóti könyvében is megjelenik: ez a habitus kérdése. A habitus a lélekben rögzült diszpozíció, készség, amelyet már Arisztotelész is megkülönböztetett az ember természettől adott képességeitől, és amelyet már nagyon korán második természetnek neveztek el. Az ókori filozófia nyomán a középkor és a kora újkor is hitt abban, hogy az ember képes magán dolgozni, változtatni, valami újat létrehozni ahhoz képest, amit ajándékba kapott a természettől. Marad a kérdés persze, hogy a habitusok művelésével az ember kiszakad-e a természetből, szembekerül-e vele, vagy inkább beteljesíti a természetben rejlő lehetőségeket. Radnóti könyvéből

az utóbbi válasz következik, míg a természettől a szellemi alkotás révén történő elválás a modernitás sajátja lesz. Az emancipálódó művész eszménye ellenére a természet csodálata persze nem szűnik meg, sőt éppenhogy e miatt a végleges szakítás és a visszatérés lehetetlensége miatt válik a természettel mint *másik*kal való találkozás olyan drámaivá.

Visszatérve a címben olvasható többes számra: Radnóti jól körvonalazható narratívája ellenére talán azért lehet mégis több keletkezéstörténetről beszélni a táj kapcsán, mert ez a maga nemében egyedi jelenség számos forrásból táplálkozott. Hogy lássuk, honnan hová halad ez a történet, érdemes röviden sorra venni a könyv fejezeteit. Az első fejezet szolgáltatja a könyv problémafelvetését. Itt Radnóti találó összehasonlító elemzést kínál Claude Lorrain, Caspar David Friedrich és Anselm Kiefer három eltérő korban festett, mégis egymásra hasonlító festményeiről: mindegyiken tengeri táj háttere előtt álló staffázsalakot látunk, a bölcseleti premisszák és a művészi intenciók mégis mások a három művész esetében. A következő fejezet a modern tájélmény születéséről szóló művészetfilozófiai narratívákat teszi mérlegre. Ezután Radnóti a természeti fenséges születését írja le: a fenséges – és nem feltétlenül a szép – lesz ugyanis az az esztétikai minőség, amely a természettel mint idegenséggel való találkozást a XVIII. századdal kezdve alapvetően leírja. Majd a táj és a kert mint természetes és mesterséges környezet szembenállását és kölcsönös értelmezhetőségét vizsgálja a szerző. Ezt követi egy fejezet, amely a jénai romantika szerzőinél vizsgálja a természet mimézisének a problémáját. A fentiek tükrében talán nem kell hosszasan magyarázni, hogy Schiller szentimentalizmuselmélete, amely a természettől való elszakadás gondolatára épült, milyen lényeges állomása a Radnóti Sándor által elbeszélt történetnek. Az ezutáni fejezet egy másik fontos szellemi elődöt mutat be, mégpedig Ruskint. Túlzás nélkül állítható, hogy *A táj filozófiája* című esszé szerzője, Georg Simmel mellett ő Radnóti projektjének legfontosabb előképe. Ruskin ugyanis maga is azt igyekezett leírni, hogyan függetlenedik a táj az emberalakoktól, istenektől, mitológiai figuráktól és szentektől. Három állomást különített el az angol esztéta: a görög-római korszakot, amelyben természetvallást azonosít, a középkorit, amelyben a természet mint Isten dicsőségének hirdetője volt érdekes, valamint a modernizmust, amelyben a természet már önmagáért válik fontossá. Ruskin után Radnóti figyelme a magyar hazafias tájköltészet és azon belül is Petőfi felé fordul. A könyv legnehezebben indokolható fejezete ez, a fő gondolatmenetből eléggé kilóg, és ahhoz lényegi magyarázatot nem ad hozzá. Így is tartalmaz izgalmas meglátásokat. Nem szakirodalmi előzmény nélkül ugyan, de felhívja a figyelmet arra, hogy Csokonai Vitéz Mihály vagy Berzsenyi Dániel költészete még lényegében irodalmi közhelyekben beszélt a természetről, és annak elemei – bércek, folyók, sziklaszirtek, berkek – nem álltak össze jellegzetes magyar tájjá. Az újszerű

etnikai és nacionalista szempontok nélkül az Alföld sem kapott volna összetéveszthetetlen karaktert a XIX. századi költészetben. Végül Radnóti a giccsnek és a giccses tájkép esztétikai problémájának szenteli a könyv utolsó fejezetét. A giccshez a szerző empátiával viszonyul, nem egyszerűen az alacsony kultúra művészetpótlékaként és a műveletlen ember örömforrásaként, hanem a modern magaskultúra meghatározó ismérveinek következményeként ír róla. Ezek az ismertetőjegyek, amelyeknek a vadhajtásaiból a giccs is megszületik, a következők: szépségkultusz, érzelmi felfokozottság, a kvázi-vallásos élményként leírt esztétikai tapasztalat, a művészetnek a valóságfeletti igazibb valóság ígéreteként való felfogása.

Lényeges kérdés, hogy miért éppen a giccsel fejeződik be Radnóti könyve. Azt hiszem, ennek megindokolhatóságán múlik, hogy összeállnak-e a monográfiává a külön-külön is amúgy értékes művészetelméleti fejezetek. De azért is fontos feltennünk ezt a kérdést, mivel ezzel a lezárással Radnóti szembemegy a humán tudományok mostani divatos témaválasztási trendjeivel. Az antropocén fogalma vagy az ökokritika kortárs perspektívái, amelyek joggal keltenék fel a tájhoz és a természethez való viszonyon gondolkodó művészetteoretikus érdeklődését a fajok tömeges kihalásának és a klímakatasztrófának a küszöbén, csak jelzésszinten kerülnek elő a könyvben. Az antropocén terminust összesen talán csak egyszer írja le a szerző. Radnóti könyve tehát akár ezzel a jelenkori és húsbavágó témával is végződhetne, annál is inkább, mivel még 2014-ben tartott olyan előadást a szerző a tájélmény keletkezéséről, amelyben ez a szempontrendszer is megjelent, és amely többek között a *land art* fontos képviselőit és Bukta Imrének az erdőirtással foglalkozó munkásságát is szóba hozta (lásd https://youtu.be/1Y8iMg4BS5w). Ennek a témának az elhagyása tudatos lehetett. Hogy miért így döntött a szerző, arra a válasz ott van a könyvben, csak figyelmesen kell olvasni. Talán jobb lett volna, ha mindezt egy összefoglaló is explicitté teszi, de próbáljuk meg rekonstruálni: Radnóti számára a tájkép nemcsak egy a műfajok közül, hanem a modern művészet problémáinak paradigmatikus esete. Így nagyon is összefügg a művészet esztétikai önállóságával, amennyiben a mitológiai vagy vallásos témák elhagyásával és a táj főszereplővé tételével a festészet megszabadul az allegorikus jelentésteremtés kényszerétől. Ezáltal a művészet mindent a szépségre, a zsigeri esztétikai élményre bíz, ami nemcsak lehetőség, hanem csapdahelyzet is. Mihelyt magas- és alacsonykultúra elválása véglegesedik, és kultúrafogyasztók tömegei számára válik szinte már kezelhetetlen mértékűvé a modern művészetre jellemző stílusbizonytalanság és a normatív ízlés hiánya, a giccsé lesz a főszerep. Ezt a pillanatot a könyv a múlt század hatvanas éveire teszi, amikor is Radnóti által kínált történet valóban véget érhet a giccsé váló tájképpel.

Rendhagyó módon kitekintéssel kezdtem ezt az írást. Legyen a vége is kitekintés: a francia romantika atyja, Chateaubriand *A kereszténység szelleméről* című könyve egy pontján arról ír, milyen istenélmény érte őt a Niagarával szembesülve. A romantikus szubjektum egyedülléte a természetben az Istennel való bensőséges találkozás lehetőségeként jelentkezik. A középkori ember is Istent látta a természetben, amelyben könyvként *(liber naturae)* olvasta a Teremtő jeleit. E mögött az élmény mögött viszont kollektív hit, teológiai hagyomány és enciklopédikus természetrajzi ismerethalmaz állt. És ettől bizony messze van Chateaubriand érzéki magánya.

CSISZÁR MARTIN

Hommage à Heller

A MÚLT ÉS JÖVŐ HELLER ÁGNES-KÖTETEIRŐL

Ha meg akarunk érteni egy filozófust, akkor ne csak a műveit, hanem az életrajzát is olvasgassuk, mert a mulatságos és időnként elgondolkodtató anekdoták jól meg tudják mutatni a holt betűk mögött rejlő életet. Mert végtére is, mi lenne a filozófia tulajdonképpeni dolga, ha nem az, hogy az életről tudósítson? A betűk mögötti hús-vér ember mindig érdekesebb, mint az olvasás közben gondolatilag megjelenő eszmék.

Múlt és Jövő Kiadó
Budapest, 2019
476 oldal

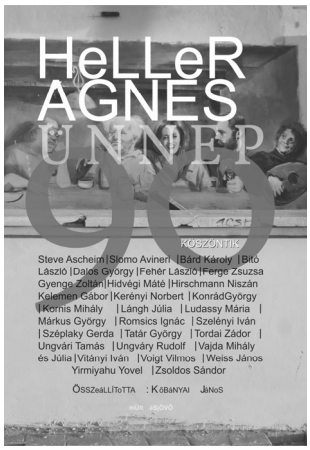

Múlt és Jövő Kiadó
Budapest, 2019
640 oldal

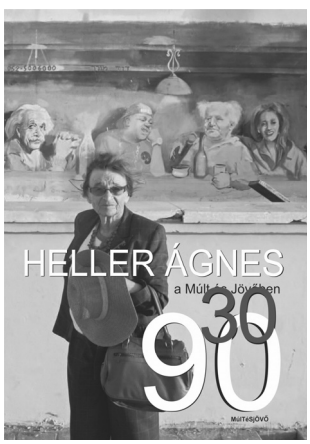

A Múlt és Jövő kétezertizenkilencben, Heller Ágnes kilencvenedik születésnapja alkalmából két ünnepi kötetet is kiadott. A Festschriftet (amelybe olyan közismert entellektüelek írtak, mint például Ferge Zsuzsa, Gyenge Zoltán, Ludassy Mária, Romsics Ignác, Vajda Mihály és Weiss János) nagyrészt rövid, néhány oldalas, mintegy kaleidoszkópszerű „emlékskiccek" és hosszabb-rövidebb esszék alkotják, amelyeket Heller Ágnesen kívül a bennük folyamatosan vissza-visszatérő emberek, helyszínek, események és anekdoták fűznek össze. A visszaemlékezések hitelességét pont az adja, hogy a szerzők nemcsak sporadikusan említették meg ezt és ezt az embert, ezt és ezt a helyszínt, ezt és ezt az anekdotát, ezt és ezt az eseményt, hanem többen is ugyanazokat a dolgokat tartják fontosnak kiemelni Heller életéből, s ez egy hitelesnek tűnő, bár nyilván elnagyolt képet ad arról, hogy milyennek látták őt az ismerősei. A másik egy tematikusan rendezett válogatáskötet Heller cikkeiből és úgynevezett olvasónaplóiból, amelyeket az elmúlt harminc évben írt a Múlt és Jövőnek, s amelyek túlnyomórészt a zsidóságot és a holokausztot veszik górcső alá. Egyébiránt ez a kettő a Festschriftben is állandóan visszatér mint

Heller életének sarkalatos vezérmotívumai; mert a holokauszt Heller számára nemcsak a múlt ködébe vesző világtörténelmi esemény volt, amelyet sok évtizeddel később, az eltelt idő nagyságából fakadó biztonságérzettel tanulmányozni lehet, hanem egy olyan, a hétköznapokban zajló esemény, amelynek ő is az elszenvedője volt. Heller édesapját Auschwitzban ölték meg. A két kötet jól kiegészíti egymást, szinte párbeszédet folytatnak egymással, mert az, hogy Heller maga is megsínylette a holokausztot, más értelmezési dimenziókat nyit meg a róla írt elmélkedéseihez. Aki túlélte a holokausztot, az is belehalt némileg; a holokausztnak nincsenek túlélői, csak „túlhalottjai" vannak. Minden mondat mögött ott van az azt leíró ember addigi élete.

Ám ezeken kívül is voltak még jócskán olyan fundamentális mozgatóerők, amelyek valamikor meghatározók voltak számára; így például a cionizmus és a hatvanas-hetvenes években működő, reformmarxista szellemiségű Lukács-iskola. Ez utóbbinak Helleren és a névadó Lukács Györgyön kívül Fehér Ferenc, Hermann István, Márkus György és Vajda Mihály is a tagjai voltak, ezért róluk is többször esik szó a Festschriftben.

De mi az, amit megtudhatunk Heller életéről a Festschrift visszaemlékezéseit olvasva?

Mint mondtam, Heller életútjának voltak olyan meghatározó állomásai, melyekről többen is megemlékeztek. A holokauszt és a nyilas rémuralom, a Lukács Györggyel való megismerkedés, a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer vegzatúrái, a cionista mozgalomba való be- és kilépés, majd a kommunista pártba való belépés, a kivándorlás Ausztráliába és az Egyesült Államokba, s végül a Magyarországra való visszatérés. Ha röviden summázni szeretném, hogy melyek voltak azok a történések, amelyek a legmarkánsabban befolyásolták azt, hogy Heller a múlt egy adott időpontjában milyen kategóriák és értékrendek szerint értelmezte a világot (a cionizmustól kezdve a marxizmuson át a liberalizmusig), akkor az imént felsoroltakat mondanám, ugyanis ezek mindegyike olyan erős hatást gyakorolt rá, hogy képesek voltak az éppeni világnézetének felülvizsgálatára késztetni, s ezzel egy új világnézet megalapozását elősegíteni.

Példának okáért gondoljunk arra, hogy Hermann István és Lukács György révén ismerkedett meg a filozófiával, ami nagy változást hozott a természettudományok iránt érdeklődő és az egyetemen relativitáselméletet hallgató Heller életébe. De úgyszintén Lukács volt az, aki miatt a kommunista rezsim először egy középiskolába „száműzte" tanítani, majd a későbbiekben a publikálást is megtiltotta neki. Alighanem a végleges szakítást a marxizmussal az emigráció jelentette, amikor a keleti blokk országait maga mögött hagyta, s a gyakorlatban is megismerkedett a kapitalizmussal. Miközben külföldön tanított és kutatott, Magyarország demokratizálódni kezdett, felbomlott a Szovjetunió, s lezajlott a rendszerváltás; nem sokkal az ezredfor-

duló előtt, valamikor a kilencvenes években jött vissza Magyarországra. Persze a visszatérés sem tartogatott sok jót számára, minthogy idehaza is a kritikus, meg nem alkuvó értelmiségi szerepét vállalta magára, s ez Magyarországon egyet jelentett (s még most is egyet jelent) azzal, hogy az ember fekete bárány lesz; tudniillik ez nem az az ország, ahol szívesen látják a gondolkodó embert. Mindig találhatunk mondvacsinált okot arra, hogy kiközösítsünk valakit a nemzetből.

A Festschrift és a válogatáskötet együtt majdnem ezerkétszáz oldal, s ez a hatalmas mennyiség önmagában is elégnek tűnik annak az állításnak a bizonyítására, hogy Heller Ágnes olyan volt a Múlt és Jövőnek, ahogy azt az előszóból megtudhatjuk, mint Ady a Nyugatnak. De a „világértelmiségi" nemcsak a folyóiratnak jelentett azonosulási pontot, hanem a Magyarországon zajló közéleti vitáknak is megkerülhetetlenül fontos, konstitutív szereplője volt. Hogy igaza volt-e azokban a közéleti-társadalmi disputákban, amelyekben megszólalt, lényegtelen; amit Heller Ágnestől mindenekelőtt érdemes megtanulni, az az a rendíthetetlenség, amellyel síkra szállt azokért az ügyekért, amelyeket fontosnak tartott. Mert nem az számít, hogy mit gondolunk a világról, hanem az, hogy egyáltalán gondolunk-e róla valamit.

NÁTYI RÓBERT

„…régi barátságunk minden zökkenés nélkül halad tovább”

Széljegyzetek egy barátság margójára. Csáky József és Bánszky Sándor újonnan megtalált levelei alapján

A kubista szobrászat nemzetközi hírű reprezentánsa Csáky József (1888–1971) és a modernizmus kevéssé méltányolt karakteres alkotója, Bánszky Sándor (1888–1918) barátsága még kora ifjúságukban, szülővárosukban Szegeden köttetett. Az eredetileg festőnek tanuló Csákyra korai, szegedi időszakukban nagy hatással volt a már akkor tudatosan szobrásznak készülő Bánszky művészetekben való jártassága. Ugyanabban az évben születtek, érdeklődési körüknek megfelelően hamar egymásra találtak, az első lépéseket a művészet útján is közösen tették meg. Szakmai képzésük is nagyjából azonos nyomvonalon folytatódott. Csáky 1904–1905 között tanult a Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában, amelyet végül is nem fejezett be. 1905. december 27-én – eddig publikálatlan – iskolai csoportképét küldte el Bánszkynak, melynek hátuljára a következőket írta: „Emlékül! Csáky József Bánszky Sándor collégámnak Szeged XII/27 905.”[1] Bánszky később hagyta el a Tisza-parti várost, és követte Csákyt. 1904-től a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskolában tanult. Utána a pécsi Zsolnay Gyárban egy rövid ideig közösen dolgoztak Kapás Nagy Mihály (1864?–1943) szakmai irányítása mellett.[2] Bánszky 1907-ben került a Magyar Kir. Iparművészeti Iskolába, ahol két évfolyamot összevonva 1910-ben fejezte be tanulmányait.

Az időközben Párizsban egyre fényesebb sikereket elérő Csáky levelek segítségével tartotta a kapcsolatot itthon élő barátaival, így Bánszkyval is. Mindeddig a két művész közötti üzenetváltások egyetlen dokumentumát sem ismertük. Éppen ezért számottevő, a Móra Ferenc Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében a Bánszky-hagyaték dokumentumainak kutatása közben előkerült három levél, amelyek pontosítják ismereteinket a párizsi magyar avantgárd történetéről. Az első írásakor az 1908-tól Párizsban élő Csáky már némi ismertségre tett szert a francia főváros művészeti életében. Bánszky éppen akkor szerezte meg oklevelét az Iparművészeti Iskolában.

[1] Ismeretlen fotográfus: Csoportkép a Magyar Kir. Iparművészeti Iskolában. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, Bánszky-iratok.

[2] Nátyi Róbert: Egy elfeledett magyar „kubista”. Bánszky Sándor (1888–1918) szegedi szobrász. Veritatis Imago, Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat. (Online) Szeged, Móra Ferenc Múzeum 2017/2. 19–24, itt: 19–20.

A szöveg utalásaiból kiderül, hogy bizonyos rendszerességgel a posta útján tartották egymással az összeköttetést.

„Nem is tudom hogy kezdjem. Sanyi mindent szeretnék mondani. Lapod megkaptam és köszönöm jó kívánságaid, melyeket viszonzok. Az élet cifra komédiájában nagyon sok furcsa képet állított már elő, s ferdeségében a mi esetünk se az utolsó helyet foglalja el közöttünk. Mennyire örülök, hogy mi oly szeplőtelenül kerülünk ki belőle. Lapod, mely nekem nagyon kellemes … mutatja, hogy régi barátságunk minden zökkenés nélkül halad tovább. No, ha eddig nem, hát ezután Zeus mennykövei sem tudják azt megrontani. Hát kijössz Párisba ősszel!! Ez aztán az öröm. Mondtam én neked mindig. Ha egyszer kint lész, a világ nem tudom micsodájáért nem adnád, hogy kint vagy. De nem is írok semmit, magad ha kinn leszel, annál több mesélni valóm legyen. Nagyon szeretném, hogy ha jó előre megírnád terveid az itt tartózkodást illetőleg. Akarsz-e műtermet kivenni, vagy pedig egy szép kis párizsi padlásszobát? Ha úgy hirtelenében jönnél, sok pénzedbe kerülne, de ha engem értesítesz. hát én úgy belehozlak rögtön a kerékvágásba, hogy csuda. Csak írj, hogy gondolod. Addig meg feküdj neki dühös haraggal a francia nyelvnek és szégyenítsd meg Gusztit. ki már jó egy éve itt van és négyszemközt bizalmasan megmondom, fogalma nincs mi a francia nyelv. El fog pirulni biz Isten. Ami pedig az én estampjaim illeti, szerettem volna, ha elkelnének akár 40 fr.-ért a kettő, miért ha én ez 40 frankot nem tudom előteremteni folyó hó végéig, megesik velem az a csúf dolog, hogy úgy kipöndörítenek a lakásomból, hogy itt-ott az utcán szedem össze magam. Nagyon kényelmetlen eset, megőszíti az ember szálait. Csak öregem, nem tudnál-e engem … segíteni ezen összeggel látva vagy nem látva t.i. váltó kifejezéssel élve) ezt hogy gondolod. Nagyon kérlek, ne engedj oly csúnyaságot jövendő polgártársaddal megesni. Mert, bizony Páris jövendő polgára, el ne felejtsd megnézni a szőke Tiszát, ki tudja mikor látod újra? Ha ide jössz, rögtön honvágyat érzel – mihelyst kimégy Párisból. Haza csak akkor gondolunk, ha a túrúscsuszára gondolunk. Hajh! TÚRÚSCSUSZA! és én elmerengek.

Emlékszel-e? Ott hon a kávét is arany csészéből ittuk. Most egy komoly és sürgős dolog ez kérlek. Itt van egy magyar hazai pár, kik nem sokára hazamennek és ott szeretnének műtermet kivenni, ahol egyszer régen mi laktunk: az Alkotás utcában. nagyon kérlek, ha te nem érsz rá (biz úgy jobban szeretném, mert biztosabb) küldj ki valakit megnézni, hogy van-e üres műterem. Kérd meg nevemben Matyit, ő ismeri Láncz urat. Legjobban szeretnék a hét középső egyikét. Ha nem lehet, úgy azt a szélsőt, melyben kloszt (?) van. És csak utolsó esetben a másik szélsőt, ahol mi laktunk. Ha van üres, tartsátok le és rögtön írjatok nekem. Nagyon, de nagyon kérlek tegyétek rögtön, mert sürgős. Ezek az emberek nagyon sok jót tettek velem; szeretném meghálálni. --- Hogy vannak a fiúk? Különösen Matyi? Szégyen és gyalázat, hogy mi most a magyar. Rút szibarita váz! Üdvözlöm a szüleid… valamint a többi fiúkat. Ki jön még Párisba ősszel? Na most már befejeztem. Kérlek tedd meg amire kérlek.

Ölel Józsi”[3]

[3] Csáky József kézzel írt levele Bánszky Sándornak Párizsból. 1910. június 15. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény Bánszky-iratok.

A tervek szerint Bánszky már ősszel kiutazott volna Párizsba, de ez végül nem valósult meg, csak a következő esztendő nyarának néhány hetét tölthette kint, és csupán 1913 tavaszán költözött végleg a modern művészetek Mekkájába. Csáky a köztük lévő nézeteltérésre nem tér ki, de feltehetően a Szeged Város által juttatott Ferenc József ösztöndíjról lehet szó, melyet abban az évben ő nyert el, annak ellenére, hogy Bánszky minden követ megmozgatott, hogy hozzájuthasson a számára is létfontosságú támogatáshoz. A városhoz írt kérvényét 1910. május 28-án adta be.[4] Természetesen Csákynak ugyanilyen létszükség volt az összeg megszerzése, ezért ő is levélben folyamodott Lázár György (1851–1915) polgármesterhez, melyben plasztikusan vázolta fel anyagi helyzetének katasztrofális voltát.[5]

Az ösztöndíj a város legjelentősebb művészeti támogatását jelentette.[6] Három esztendőn keresztül – éves részletekben – háromezer koronát biztosíthattak a pályázónak. Csákynak sikerült háromszor is egymásután az 1000 koronát megszereznie.[7] Mivel festő, illetve szobrász csak felváltva kaphatta meg, ezért volt különösen hátrányos Bánszkyra nézve ez a döntés.[8] Egy, a hagyatékban található kéziratos fogalmazvány szerint augusztusban még a kereskedelmi minisztériumhoz is folyamodott ösztöndíjért.[9] A stipendium összegére alapozva tervezte őszi párizsi látogatását.

A korábbi szakirodalom – köztük magam is – osztottam azt a nézetet, hogy a két jóbarát viszonya ekkor véglegesen megromolhatott. E levélből és a két művész közötti további levelezés alapján revideálnunk kell ezt a gondolatot. Láthatóan békejobbot nyújtottak egymásnak. Úgy tűnik az ügy városszerte nagy port verhetett fel, és a tanács is érezte a felelőségét.[10] Így javaslatot terjesztettek a közgyűlés elé, mely szerint Bánszky tanulmányait is támogatták, miután 1910. szeptember 1-től 1913. augusztus 31-ig, három éven át évi 500 koronát szavaztak meg számára.

Csáky ekkor a Rue Dalou 5. szám alatt lakott, amely abba a Vaugirard utcába torkollik, ahol Galimberti Sándor és Dénes Valéria, illetve három évvel később Bánszky műterme is volt (Rue Vaugirard 95.). A Guszti név minden bizonnyal közös barátjukra, Miklós Gusztávra (1888–1967) vonatkozik, aki az Iparművészeti Iskola elvégzése után, 1909-ben költözött Párizsba, és

[4] Bánszky Sándor kézzel, tintával írt beadványa Szeged Város Tanácsához. 1910. május 28. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, Bánszky-iratok.

[5] A levelet teljes terjedelemben közli: Sz. n: Csáky József küzdelmes pályakezdése. Délmagyarország, 1925. augusztus 13. 4.

[6] Nátyi Róbert: „…tanulmányaimat Párisban óhajtom folytatni". Csáky József és Bánszky Sándor „versenye" a Ferenc József ösztöndíjért (1910). Szeged, 2022. január, 23–29.

[7] Apró Ferenc: Adatok Csáky József pályakezdéséhez. Párizs, 1908–1914. Tiszatáj, 1988. 10. sz. 56–66.

[8] Szalay János: Szegedi szobrász, párisi sikerei. Délmagyarország, 1912. október 6. 5.

[9] Ceruzás, kéziratos fogalmazvány. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény

[10] Sz.n.: Szegedi művészek. Délmagyarország, 1910. június 7. 11.

egy ideig Csákyval lakott. Henri Le Fauconnier (1881–1946) tanítványaként az Académie de la Palette festőiskolában tanult, és már az 1910-es Őszi Szalonnak kiállítója volt. A szövegben kétszer is említett Matyi, Gerstenberger Mátyás (1888–?) Csáky évfolyamtársa volt az Iparművészeti Iskolában. Másik két kollégával, Miklós Gusztávval és Kende Gézával (1889–1952) négyen elválaszthatatlan barátok voltak. Elhagyva az iskolát közös műteremlakást béreltek Budán. A szövegben erre történhetett utalás.

Az említett házaspár akár a Galimberti Sándor (1883–1915) – Dénes Valéria (1877–1915), illetve a Csákyval szintén barátságot ápoló Koródy Elemér (1889–1918) – Ferentzy Márta (1880–1918) párost is jelenthette.

A következő, Csáky József és Szobotka Imre (1890–1961) által jegyzett, boríték nélküli, datálatlan két levél utalásaik alapján vélhetően 1912 kora nyarán keletkezhetett.

„Kedves Sanyikám!
Nagyon nagy bajból fordulok hozzád segítségért. Csakis te segíthetsz rajtam. Július 8-án házbért kell fizetnem és nincs pénzem. És ha nem bírok fizetni, úgy járok, mint tavaly. Kidobnak az utcára. De, most még keservesebben járnék, mint múlt évben. Jövő márciusban kapom majd ösztöndíjam utolsó részletét és akkor kész munkáimnak kell lenni, hogy haza mehessen. Már pedig, ha kitesznek, úgy vége a most fölrakott nagy munkáimnak, mint tavaly is az évi munkásságom legnagyobb része tönkre ment. De meg nem csak munkámnak kell lenni, hanem nagyon sok függ attól, hogy az idei őszi Salonban kiállítok-e. Mindazok, kik tennének értem valamit, akkor tesznek, ha kiállítottam. Ez bizalmat önt beléjük. Valamint összeköttetésem révén egy-két lap megfog emlékezni rólam; itt a francia lapok. És mindenektől elesnék, sőt munkáim se lennének. Te tudod nagyon jól, mit várhat az ember a legjobb emberétől is munka, házimunka nélkül. Azután műtermet is nehéz kapni, főleg ilyet, mint a mostani, melyet tényleg protekcióval kaptam. És mint tavaly, nem jutnék munkához hely híján. Mindezt azért írom le öregem, hogy lásd, komolyan nagy bajban vagyok, melyből csak te segíthetsz ki. Addig is kérlek 50 K. azaz ötven koronát kölcsön. Szeptemberben kapom az ösztöndíjam és rögtön küldöm. Csak két hónap. Sanyi bármi legyen bizalmad a te öreg barátodban. Nem vagyok már gyerek, elég komolyan tudom az életet venni. Szeptembert írtam, hogy akkor fogom visszaadni, de valószínű, hogy jóval hamarább. Lesznai Anna elvitt egy pár rajzom és megígérte, hogy körülbelül Júliusban elfogja adni. Tehát ez majdnem bizonyos. De ha nem, úgy eljön az ösztöndíj és akkor. Nagyon kérlek Sanyikám, szabadíts ki ebből a veszett helyzetből. Nagyon, de nagyon hálás leszek. Válaszod várva maradok szerető, barátod Józsi.

Kedves Sanyikám! Szemtelen Józsi itt áll a hátam mögött és lökdös, hogy siessek, mert még öt perc a kiszedésig. Neki sürgős az ügy, de én, tudod nem szoktam úgy sietni. Ami az ő ügyét illeti, kérlek még én is, ha csak akár, hogy is lehetséges, sőt, hogy még jobban örülj a kedvező alkalomnak, én is itt állok a háta mögött, és mi vigyázunk egymásra, csak hogy te nyugodt legyél a dolog felől. Én is kérlek hát, sőt az én felelődégemre, azt a bizonyos 50 k. Nagyon jót teszel vele az öregnek a legközelebb, ha már nekem is lesz műtermem többet.

Jól vagyunk, dolgozgatunk, s neked is jó munkát, egészséget kívánunk. Ölel szeretőd barátod

Imre"[11]

Csáky folytonos pénzgondjaiban, mint azt az előző levélben is láthattuk, úgy tűnik a barátok szemében biztos egzisztenciát jelentő Bánszkyra számíthatott leginkább, aki ebben az időben az Iparművészeti Iskola díszítőszobrász tanszékének tanársegédje volt, és több fővárosi megrendelésen is dolgozott. Csáky utal rá, hogy a Ferenc József ösztöndíj fejében hazai kiállításokra is küldött be munkákat. Az 1911-es, a Kultúrpalotában megrendezett, szegedi Tavaszi Képkiállításon *Leányfej* című munkájával szerepelt, melyet recenziójában Szalay János – aki az ösztöndíj megítélése kapcsán is sokat segített – külön ki is emelt.[12]

A Délmagyarország 1912-ben változtatás nélkül közölte Csáky szülővárosa kulturtanácsosához, Gaál Endréhez írt párizsi levelét, melyben szakmai eredményei felsorolása mellett feltárta helyzetének tarthatatlanságát. „Nagyon örülök, hogy képes vagyok haladásomról, sőt sikeremről írni… Az idei Salon d'Automné-ban ismét képviselve vagyok és a legjobb teremben, a legnagyobb francia művészek között állították ki a munkám, és igy megismerkedtem a legjobb francia művészekkel, kiknek tetszik a dolgom. Az újságok is írtak rólam, sőt az »Illustration«-ban meg is fog jelenni a reprodukciója szobromnak. De mindannak dacára, hogy karrierem megindult és hogy kezdenek itt, Párisban és így az egész világon megismerni, jó magam azon a ponton vagyok, hogy éhen haljak, a szó-szoros értelmében".[13]

1911 júliusában Bánszky is néhány hetet barátai társaságában töltött a Szajna-parti metropoliszban. Csáky és Szobotka összetartó csapatot alkottak idegenben is, szüntelen segítették egymást. A levél utalása szerint, ekkor saját műhely hiányában Szobotka szintén Csáky műtermében alkotott. Szobotka és Bánszky az Iparművészeti Iskolában évfolyamtársak voltak. A festő Csáky hívására érkezett 1910 decemberében Párizsba, 1912 tavaszától ő is a La Palette-ben tanult, a két kubista mester, Jean Metzinger (1883–1956) és Henri Le Fauconnier korrigálása mellett.

Lesznai Anna (1885–1966) a Nyolcakkal is kiállító, költő, író, grafikus, iparművész, Dienes Pál (1882–1952) matematikussal Csáky párizsi baráti köréhez tartozott. A széles kapcsolatrendszerrel bíró művésznő támogatása

[11] Csáky József és Szobotka Imre datálatlan levele Bánszky Sándornak Párizsból, boríték nélkül. Utalásai alapján 1912-ben keletkezhetett. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, Bánszky-iratok.

[12] Szalay János: A tavaszi képkiállítás. Délmagyarország, 1911. február 19. 4, Szalay János: Joachim és Csáky. Délmagyarország, 1911. február 23. 4–5.

[13] Víg és szomorú művészlevél Párisból. Délmagyarország, 1912. október 24. 5–6. Bővebben. Nátyi Róbert: Szeged képzőművészete a XX. század első felében európai fókuszból. A szegediség változásai. (Hegedű, Anita; Medgyesi Konstantin szerk.). Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2020. 50–85., 49–52.

fontos volt a szobrásznak. A harmadik rövid üzenet júliusban érkezett Párizsból.

„Kedves Sanyikám!
Sok hosszú küzdelem után melynek a sürgönyi küldés volt az oka, végre megkaptam az összeget és nagyon köszönöm, hogy voltál oly jó kisegíteni. Tehát szeptemberben szegény Júliának meghalt az apja. De azért visszamegy szeptemberben. Beszélte, hogy jól vagytok és hogy dolgozol magadnak, aminek nagyon örülök. Küldj egypár fotográfiát munkáidról és magatokról. Zipser Janit már nagyon szeretném látni, hogy néz ki. Ismét kérlek, Sanyikám, ha Szegedre mégy fotografáld le anyámat és apámat. Apám címe Dobó u. 38. Az anyámét nagy anyámék megmondják. Még egyszer köszönöm, hogy voltál olyan jó. Tisztelem a fiúkat.
Ölel sokszor: Józsi”[14]

Csáky valószínűleg az előző levelében kért 50 koronát köszönte meg. A szövegben említett Zipser János (1888–?) író, újságíró, belső munkatársa volt a Szegeden kiadott Színházi Újságnak. Szülővárosában már nagyon korán kitüntetett figyelem nyilvánult meg Bánszky munkásságával szemben. A Lugosi Döme (1888–1945) szerkesztésében megjelenő Színházi Újság 1911-es 6. számától kezdve egy ideig az ő szecessziós ízlésű, dekoratív címlapjával jelent meg. Az 1911-es 9. száma pedig a művész addigi munkásságának állított emléket. Róna Dezső bemutatta az alkotó tevékenységét, zenei plakettjei (Beethoven, Wagner, Orfeus) mellett, az addigi legnagyobb sikerének számító Dankó Pista síremléktervet is ismertette.[15] Ugyanebben az összeállításban jelent meg Zipser János Bánszkyról szóló dicsőítő verse is.[16]

A szobrász több levél tanúsága szerint saját fényképezőgéppel bírt, alkotásait, barátait, ismerőseit fotókon örökítette meg, így kérte fel Csáky, akinek szülei korábban elváltak, a családi képek készítésére, ezért a két külön lakcím említése. Bánszky és a fotográfia kérdésének tisztázása még a jövő kutatására vár. Annyi bizonyos, hogy Párizsban történt letelepedésekor is fontos volt számára gépe, levélben kérte, hogy küldjék utána. A Móra Ferenc Múzeum Bánszky-anyagában több eredeti fotográfia található – reprodukciók szobrairól, művészbarátok, a párizsi műterem és kirándulások képei –, melyek egy részét valószínűsíthetően ő maga készítette.

A három megtalált levél újabb fontos adatokkal szolgál a Szegedről indult két művész életpályájának megismeréséhez, segít pontosabban feltérképezni kapcsolatrendszerüket, megismerni a párizsi kubista művészek első világháború előtt virágzó közösségének életét.

[14] Csáky József kézzel írt levele Bánszky Sándornak Párizsból. A borítékon postabélyegző: 1912. július 11. MFM Képzőművészeti Gyűjtemény, Bánszky-iratok.

[15] Róna Dezső: Bánszky Sándor. Színházi Újság, 1911. 9. sz. 1–4.

[16] Zipser János: Bánszky Sándorról. Színházi Újság, 1911. 9. sz. 5.

SZÍV ERNŐ

Kedves Jánoki-Kis Viktória,

az történt, hogy szerepeltem az egyik novelládban. Érdekes érzés volt, túl azon, hogy akkor konkrétan mit éreztem. A Hetényi Kórház ügyelete a helyszín, egy alföldi nagyváros sürgősségi osztálya, és hétvégi nagyüzem-mód. Odakerül az ember, mert figyelmetlen, butáskodik, egyebek. Láttam ott a szereplőidet, a lehetséges hőseidet. Türelmesen várakoztak akkor ott olasz vízilabdások, volt hasfájástól szenvedő fiatalember, lábtörött pici lány, enyhén szélülött, közlékeny asszony, aki talán ott tölti a hétvégéket, és volt gurulós székbe ültetett, bedrogozott kiscigány fiú, akit talán valamelyik napsütötte szolnoki betonplaccról szedhettek össze a rutinos mentősök, illetve egy olyan alak, aki növényirtót dörzsölt a szemébe, és különösebben nem volt kellemes neki. Ez voltam én. Nem nagyon láttam tehát, de az emberi fölhozatal tarkaságát, amiről fentebb szóltam, valahogy mégis megfigyeltem. Az ott kavargó emberi sorsokból kitelt volna egy vékonyabb könyv biztosan. Egy olyan könyv lett volna, mint a tiéd. Nem nagyon szoktak első könyvről efféle jelentéseket fogalmazni, én most megteszem a tiédről. Az első könyvhöz kell valami dramaturgiai, nyelvi, szemléleti különlegesség, valami tematikai váratlanság, hogy szóljon érte a kürt, a duda. Az első könyv föl akar robbanni. Mindent meg akar mutatni. Az első könyv nem szokott módszeres és szisztematikus lenni. Nem nyugodt és megfontolt. Valójában nem is magabiztos. És hát van, azaz lett egy furcsa jelenség a kortárs irodalomban, hogy ti. nagyon sok szerző megmarad az első könyvénél, a második kötet is az, első, a harmadik, de még a negyedik kötet is a nagyra becsült szerző első könyve, nem tud túllépni rajta, képtelen változni vagy alakulni, szintet lépni. *Átlépsz velem a víz fölött*. Ez a köteted címe, 2023, Magyar napló ajvé. Szerintem nem is az első könyved. A harmadiknak saccolnám. A novella kegyetlen műfaj. Úgy értem, szinte mindig az, a kegyetlenség, a fájdalommal játszó szigor formai követelménye neki. De még esszészerű novella testén, a lágyabb tónus vastag géztekerésén is átüt a történet vére, jó esetben. Egy szöveg például cselezhet, a szöveg bármilyen stiláris zakót, kabátot, ünneplőt vagy lötyögős-suhogós szabadidő ruhát fölölthet, egyébként inkább elitista, mert a szöveg nem elbeszél, mint inkább építkezik. A történetet viszont tudni

kell helyesen, túlzások nélkül elmondani, azt is tudni kell, miért nem lehet valójában elmondani, azt is tudni kell, hogyan mondták már el mások, a történet old school. Patinája van. Unja is a nagyvilág. Nem is kultiválja különösképpen. De nem is szabadulhat tőle. Olyan jó volt látni, mennyi helyre visznek el ezek a rövid történetek, ezekben a példamutatóan szakszerű esetekben hogyan van benne az aktuális ember, annak a drámája, igen, a kiszolgáltatott, az esendő, az elhulló, a beteg, az erős, a gazdag, az idős, a fiatal. Többször leírod a vonatkozási pontot: Mezőtúr. Hogy ez a hely is milyen ismerős volt nekem. Ott van szülővárosom szomszédságában, húsz kilométer. A lesajnált és halálra ítélt novella, megint megmutatta, hogy nem oda Buda. Azért nem csodálkoznék, ha nemsokára ránk kopogtatna egy regény.

Ára: 980 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

Joseph Boyden
Ferencz Hedvig
prózája

Acsai Roland
Fenyvesi Orsolya
Molnár Dávid
Nagy Gerzson
Tom Schulz
Szentmártoni János
versei

Szénási Ferenc Petrarca-fordítása

Tanulmányok Krúdy Gyula művészetéről
Balogh Gyula
Büky László
Fried István

Diákmelléklet:
Arató László a János vitézről

9 770133 116008 23009

Emberi Erőforrások Minisztériuma
nka